

REVISTA ISTORICĂ

Anul XV, N-le 4-6.

April-Iunie 1929.

DĂRI DE SAMĂ
DOCUMENTE ȘI
NOTIȚE
PUBLICATE
DE
N. IORGA
cu concursul
mai multor specialiști

SUMARIUL :

- N. Iorga* : Cărți reprezentative în viața omenirii :
I. Cristina de Pisan (Pizzano).
II. Pierre de Fénin.
H. Dj. Sirouni : Note armene.
" O versiune despre uciderea patriarhului grec
în anul 1821.
Pamfil Gheorghian : Documente privitoare la mănăstirea
Ciolanu.
C. Karadja : Două documente externe.
" Un steag, poate românesc, în Suedia.
" Ziarul lui Weismantell.
Victor Motogna. Un Băsărabă amintit la 1341.
Barbu Teodorescu : Un penticostar din 1786.
Dări de samă, Cronică și Notițe de *N. Iorga*.

1929

TIPOGRAFIA „DATINA ROMĂNEASCĂ”, VĂLENII-DE-MUNTE (PRAHOVA)

Prețul 30 Lei.

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMA. DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

PUBLICATĂ de N. IORGA, CU CONCURSUL MAI MULTOR SPECIALIȘTI

Anul al XV-lea, n-le 4-6.

April-Iunie 1929.

Cărți reprezentative din viața omenirii. — III

I.

Cristina de Pisan (Pizzano).

În vremea cînd evul mediu se apлека spre antichitate într'o atitudine liberă și simpatică, pe care a tăiat-o formula rece, severă, inexorabilă, neîngăduind alt zîmbet decît al elevului mulțămît că a izbutit să-și facă tema, Franța, care-și are Renașterea ei, mai veche și mai firească, a primit, a adăpostit și reținut, dacă n'a putut da — cu toate că ducele de Orléans, fiul lui Carol al V-lea, a fost crescut de d-na de Roussel¹ —, pe o *femeie de litere*, pe o *autoare*, cum nu era, măcar la Francesi, obiceiul epocii, pe Cristina de Pisan.

Nu există o biografie a ei, de și însăși presintă toate elementele necesare pentru a o alcătui, precum nu există o analiză atentă a operelor pe care le-a dat și din care aici alegem numai cartea închinată de dînsa aceluî Carol al V-lea, de bună memorie, *Le livre des faits et bonnes moeurs du sage roi Charles V.*

E fiica unui astrolog cunoscut, venit pe un an și rămas în Franța, cu plata de 100 de livre pe lună, la Curte, care a fost medicul „până la urmă“ și consilier al suveranului, a aceluî „Toma de Bologna“, pe care ea însăși îl presintă ca pe un *preudomme*, „scriitor foarte iubit și cleric excelent, graduat și *doctorisat* la Bologna cea mare în sacra medicină, cu alte grade de știință“, „ales în orice virtute“². Mama era Venețiană.

---

¹ II, 16.

² *Auquelles paroles cognoissant son excellence toute vertu, je adjouste foy comme à parole véritable dicte de preudomme; lequel très amé serviteur et cleric excellent, gradué et doctorisé à Boulogne la Grace en la sainte médecine, avecques autres degrez de sciences, fut continuellement présent en la maladie dudit prince jusques à la fin (III, 70). Cf. „Renommée lors tesmoignoît par*

A apucat vremi mult mai fericite decît acelea în care trăiește, din mijloacele și în situația pe care le vom vedea. A văzut în copilărie odăile palatului căptușite cu catifea bătută cu „perle de aur și de mătăasă“, cu sentințe scrise de-asupra, mobilele acoperite de brocard, mesele, ca acea de ceremonie, pe care se servește în vase de aur și argint greu, une ori și cu pietre scumpe, hainele luxoase în care iarăși sint dese — ca la noi în mormîntul de la Argeș — mărgăritarele, papucii de același lux¹. Cunoaște „sala cea mare“, „sala parlamentului“, cea de de-asupra Seinei, cea verde². În ajunul Epifaniei a asistat la una din acele ceremonii ale Curții, în care „valeți, îmbrăcați în același postav, țin candelabre din care atîrnă lumînările și torțele de se face lumină ca ziua“³. Dacă numai din povestiri știe despre visita în Franța a cruciatului rege al Ciprului, Petru, în 1365, ea a văzut cu ochii pe „cavalerul“, cu ciudată îmbrăcăminte, trimis de Sudan la regele considerat ca „solemnul prinț al creștinilor“, care primește în schimbul darurilor sale pînză de Reims „cum nu se află de loc pe acolo“.⁴

Fata astrologului fără păreche, „cum n'a mai fi altul în o sută de ani“ (născută în Bologna la 1363, venită în Franța în 1368), a moștenit de la tată respectul pentru „înțelepții doctori în științe

toute crestienté la souffisance de mon père naturel ès sciences spéculatifes, comme supellatif astrologiens“ (I, 15). De son temps et cent ans auparavant, il n'a pas vécu d'homme de si haut ententement. V. și II, 33: „philozophe, serviteur et conseiller dudit prince“. Era consultat și pentru relieve. Carol însuși e „très sage philozophe et expert ès étoiles“ (III, 1); „ci dît comment le roy estoit astrologien“ (III, 4).

¹ Les nobles paramens d'or et de soye, ouvrez de haulte lice, que tendus estoyent par ces paroites et ses riches chambres, de velours brodées de grosses perles d'or et de soye de plusieurs estranges devises... ces draps d'or tendus, pavillons et cieulx sur ces hault dois et chayeses couvertes, la vaissel d'or et d'ar gent grant et pésant de toutes façon, en quoy l'on estoit servit par ces tables; les grant dreçouers couvers de flacons d'or, coupes et goubelès et autre vaisselle d'or à pierrerie, ces beaulx entre més, vins, viandes délicieuses et à grans planté... Tous les abis ouvrez à fines et grosses perles, et mesmement les souliers (III, 32).

² La grant sale du palais, la chambre du parlement, la chambre sur l'eau, la chambre verte (*ibid.*, 39).

³ Le luminaire des cierges pendus et torches que vaslès, vestus d'un drap, tenoyent, qui aussi cler y faisoit comme de jour (*ibid.*).

⁴ Comme un solennel prince des chrétiens... Lorsque j'estoye enfant, je vi le chevalier sarrazin richement estrangement vestus... Toiles de Rains escarlates, dont n'ont nulles part delà (III, 31). Cf. pentru recepții *ibid.*, 32.

și clericii solemnii¹, în rîndul cărora a se înscrie îi e cea mai călduroasă dorință. „Matematica“ prezicătoare² a părintelui său o încîntă, și nu se îndoiește de eficacitatea ei. Ea crede că planeta Marte dă războaiele³, că planetele au „promis“ nașterea, tîrzie, a lui Carol al VI-lea⁴ și shisma⁵. „La astrologie“, scrie ea, „nu poate ajunge nimeni fără a fi înainte filosof, geometru și aritmetic“⁶. Nici medicina nu-i rămăsese neștiută, și ea putea să vorbească de „infirmitățile reumatice, frigurile care pot fi cauzatoare de moarte“⁷. Dar, înainte de toate, era, cum se judecă însăși pe sine, o femeie sănătoasă și plăcută la vedere: „corp sans nulle difformité et assez plaisant, et non malades, mais bien complexionnée“.

S'a măritat deci încă de la cincisprezece ani, biruind „delictele spre care apleacă tinereța“⁸, cu un cavaler dintre cei mai mărunți ai acestei Curți în care erau și până la o mie, Étienne du Castel. Dar o văduvie răpede o aștepta, la 1389. N'a uitat niciodată pe soțul pierdut: după treisprezece ani, se părea că era doar „un ceas“ de la moartea lui⁹. Și în versurile ei ea se presintă singurică și părăsită de „amicul cel dulce“:

Soulete suis et soulete vuel estre,
Soulete m'a mon doulz ami laissée.

Rămăsese cu bătrîna Venețiană, cu doi frați, despre cari nu știm nimic — nici „filosofi“, nici „teologi“, nici medici și nici astrologi —, cu o fată, care se călugărește, și un fiu, „mare retoric“, pe care-l iea la dînsul contele de Salisbury.

¹ Sages docteurs et clercz solemnels (II, 15).

² Philozophes fondez ès sciences mathématiques et spéculatives (I, XV).

³ La planète de mars influent guerres et batailles (II, 20).

⁴ Ès prophécies promis (II, 15) și II, 1: Constelacions saturnelles et froides rendoyent l'air en toutes contrées infect par moisteur roïde continuée en longue pluye (II, 1).

⁵ III, p. 51.

⁶ A astrologie nul ne peut parvenir s'ainçoiz n'est et philoso- phe, geometre et aritméticien (III, 4). Definiția astrologiei, III, 11. A : lchimiei, care ajută „a face artificial azurul“ (III, 22, 28). Arnault de Villeneuve află „piatra filosofilor“; *ibid.*

⁷ Rumatiques enfermetez, tièvres. . ., causales de mort (II, 1).

⁸ Délis ésquels juenece s'encline.

⁹ Combien que mon coeur étoit rempli d'amertume causée par un triste souvenir, mes regrets n'ont-ils cessé pour le jour d'hui non plus que s'il n'y avoit qu'une heure que son trepas fut avenu.

De și chemată în Anglia și la Milan, ea rămîne în țara de care era așa de mult legată prin amintiri și interese. Rămîne în mijlocul proceselor „care sînt ca hrana văduvelor“¹. „Supt mantie blănită cu gris și supt haina de de-asupra de postav stacojiu, nu prea des schimbată, dar păzită bine, simțiam dese ori fiori tari și aveam în frumos pat și bine așezat nopți rele“². Se adaugă bănuielii ca de văduvă tînără, pe care le răspinge cu indignare: „une ori, cînd mi-o spuneau, mă tulburam și une ori zimbiam, zicînd: „Dumnezeu, și cu el, și cu mine știm că nu e așa“³.

Își va cîștiga viața scriind, de și se face a crede în „ignoranța ei adîncă“⁴. Pe atunci femeile ajunseseră a-și cîștiga un rol în societatea francesă, care le încunjurase atîta vreme numai cu măgulirile cavalerismului. Carol al V-lea chemase pentru „frumoasele revelații ale Domnului Nostru“ pe „o sfîntă doamnă de viață foarte aleasă și de o deosebită devoțiune și disciplină în viață“, Guillemette de La Rochelle, care era în stare „să se ridice de jos mai mult de două picioare“⁵. Odată el adună pe „femeile de samă din Paris“⁶. Cristinei îi place să arăte pe Ludovic de Orléans crescut *femeiește*, de-a gata pregătit pentru misticismul oamenilor sfinți de la mănăstirea nouă a Celestinilor⁷, între cari acel Philippe de Mézières, care nu credea în toate vădirile astronomice ale lui „Toma de Bologna“. Il vede pe rege copilaș, „spunînd dulce, copilărește, Ave Maria în genunchi, cu minuțele strînse înaintea icoanei Maicii Domnului“⁸. De aceea, cu gîndul la aceea care l-a crescut, nu

¹ Les plaids et procès, qui sont comme le metz des veuves, m'a-vironnerent de tous lez; et ceux qui me devoient m'assellirent afin que je ne m'avancasse à leur rien donner.

² Soubs mantel fourré de gris et soubs surcot d'escarlate, non pas souvent renouvelé, mais bien gardé, avois espesses fois de grans frçons et en beau lit et bien ordonné de males nuis (I, 13).

³ Aucunefois, quand on me le disoit, m'en troublais, et aucunefois m'en souroye, disant: Dieux et icelui et moy savons bien qu'il n'en est rien (*Vision*).

⁴ Moy, Christine de Pizan, femme soubs les tenebres d'ignorance au regard de cler entendement (Prefața). Ma petite faculté, qui femme suis (II, 18).

⁵ Une sainte dame de très esleue vie et singuliere en dévociion et discipline de vivre... De belles révelacions de Notre Seigneur (III, 23).

⁶ Les femmes d'estat de Paris (III, 32).

⁷ Couvent de sains preudeshommes servant Dieu (II, 16). Cf. III, 11: „sainctes personnes vivans en grant aspreté de vie..., servans Dieu“; III, 11.

⁸ C'estoit doulcete chose luy oyr dire, enfenciablement, à genoulz, ses petites mains jointes devant l'image Nostre Dame (*ibid.*).

suferia să audă lucruri necuviincioase cu privire la femei¹. El apare „glumind plăcut între doamne“². Pe ducele de Bourbon îl va lauda pentru că, asemenea cu nu știu ce „prinț Brutus, care era mângâierea și sprijinul doamnelor văduve din Roma și al oricăror femei nedreptățite“, este „adevăratul refugiu al femeilor sărace nevoiașe, care sînt puțin ascultate în multe Curți“³. Și-i va plăcea scriitoarei de istorie să presinte pe Împăratul Carol al IV-lea mergînd să facă omagiu reginei încununată cu cercul de aur între doamnele ei, apoi surorii întăii lui soții, ducesa de Bourbon, înaintea căreia plînge și el, de nu puteau vorbi nici unul nici altul⁴.

Opera literară a Cristinei cuprinde o întreagă parte de erudiție, care ar fi pretențioasă dacă în aparenta pretenție n'ar fi, de fapt, atîta naivitate, atîta bună și mișcătoare naivitate, atîta cochetărie femeiască, pentru care citațiile „solemne“ și cuvintele mărețe, luate din latinește, sînt niște simple podoabe ale frumuseții spiritului ei. Pe lîngă balade, *lais* și *virelais*, rondèle și „jeux à vendre“ ori „dis amoureux“, în care se întîlnesc, cu sau fără un fond real, toate răbdătoarele artificii ale modei literare de la sfîrșitul evului mediu, pe lîngă *Épître d'Othée à Hector*, din 1399, și *Débat des deux amants*, ea dă întăiu „Calea lungului studiu“, tradusă „în prosă francesă“ și publicată la 1549 abia⁵. E vorba în această învățată compilație de Constantinopol, de Ierusalim, de Egipt și de cerul lui Dumnezeu; intervin alegoriile favorite ale epocii: Sagesse, Noblesse, Chevalerie, Richesse, Raison; se laudă Carol al V-lea și Englesul Henric al IV-lea, căci în domeniul poeziei se face o alegere de rege. Urmează, în 1403, altă alegorie, a științelor, aceia

¹ N'a cure d'oyr dire des honneur de femmes, ne de nulluy mes dire (II, 15.)

² Rit et soulace entre dames aveniment (II, 16).

³ Prince Brutus, qui estoit reconfort et soustenail des veuves dames de Rome... et de toutes femmes à qui on fait tort..., reconfort des povres gentilz femmes basongneuses et adoullés, grevées de tort, lesquelles sont pou oyes en maintes Cours; II, 14.

⁴ „Si fort à plourer se prist que parler ne pot.“ Dar și cei doi regi „si fort plourerent qu'à peine povoyent parler“ (II, 47). Moartea și îngroparea reginei, *ibid.*, 50.

⁵ *Le chemin de longue estude... traduit de langue romanne en prose françoise par J. Chaperon.* În ediția fctitot se dă lista manuscriptelor pentru această operă și pentru altele.

din *Mutation de fortune*, cu o privire istorică, apoi, în 1405, o critică a celebrului *Roman de la Rose*, atac care provacă o întreagă polemică („*Épîtres du débat sur le roman de la Rose*“). În 1406, *Livre de la vision*, în care, pe lângă figurile închipuirii, manevrate cu mai multă sau mai puțină dibăcie, se dau exemple istorice și amintiri personale. În domeniul moral, se citează *Livre des trois vertus*, cu sfaturi pentru femei, *Trésor de la cité des dames*, *Corps de Policie*, *Livre de Prudence* și *l'Enseignement de bien vivre*. Sfaturi pentru oaste se află în *Livre des faits d'armes et de chevalerie*. Iar o problemă politică se tratează în *Traité de la paix* din 1413 și în *Chemin de longue étude* din 1415. Cristina depune ce a cules mai bogat din lungile ei lecturi străduitoare în biblioteca lui Carol al V-lea condusă de Gilles Mallet.

A cercetat, spune ea odată, „istoriile Evreilor, Asirienilor și începuturile domniilor, care purced una din alta, coborîndu-se la Romani, ale Francesilor, Bretonilor și alți istoriografi, apoi deducțiile științelor, după cât, potrivit cu vremea ce am avut, putuiu pricepe; apoi mă apucaiu de cărțile poezilor“¹. A întrebuințat „cinsprezece volume de căpetenie“ și șazeci și opt „alte particulare mici scrieri, care toate la un loc cuprind vre-o șaptezeci de caiete“². Totul pentru că e convinsă de faptul că „simțul omenesc nu e în stare să conceapă de la sine toate științele și arta fără să amestece pe altul“³. A găsit în biblioteca regală traduceri din Sfântul Augustin, din Aristotele (Despre Cer și Lume, Eticele, Politicele; de Nicolae Oresme), din Vegețiu, din Valeriu Maxim, din Tit Liviu, datorite și unui Jean Corbichon, unui Denis Soulechat, chiar lui Jean de Meung, unul din autorii „Romanului Rosei“. Nu-i va fi greu să citeze, de sigur nu după opera originală și integrală, pe Homer și Sapho, pe Platon și Aristotele, pe Hipocrat și Galien, dintre Romani pe Virgiliu și Horațiu, pe Ovidiu, Tibul și Catul, pe Iuvenal

¹ Les histoires des Ebrioux, des Assiriens et des principes des signouries, procédant de l'une et de l'autre, dessendant aux Romains, des François, des Bretons et autres historiographes. Après aux déductions des sciences, selon ce que en l'espace du temps que y estudiai, eu pos comprendre; puis me pris aux livres des poètes.

² Quinze volumes principaulx... Autres particuliers petits dictiez, lesqueiulz tous ensemble contiennent environ soixante-dix cayiers.

³ Impossible est à sens humain que de soy peust toutes sciences et art sanz introduccion d'autruy (II, 21).

și Lucan, pe Cicerone (*De divinatione*, *De officiis*), pe Valeriu Maxim, pe Vegețiu și Trog Pompeiu, pe Aulu Geliu, pe Suetoniu, pe Seneca, pe Apuleiu, iar, dintre oamenii evului mediu, pe Boețiu, pe Albert cel Mare, pe comentatorul lui Aristotele, Eustratiu de Niceia¹; Beda, Alcuin, Raban Maur, Ioan Scotul nu-i sînt necunoscuți².

Carol al V-lea, prinț perfect și în domeniul culturii, știe gramatica, retorica, logica, aritmetica, „fără care nu se poate știința astronomiei”³, geometria, musica, adecă „știința sunetelor acordate prin note minime” (*sic*)⁴ — și-i place și ei de musicanții cari „zic din instrumentele lor minore cît de dulce se poate”⁵ —, poate și metafisica, din „metha” și „phisis”. Orice om cult trebuie să adauge la „prudență” „arta”, adecă acele „façons qui passent en estrange matière”⁶, să întrebuițeze, ca ducele de Orléans, „vorbirea frumoasă întovărășită firește de retorică”⁷, să ia din latinește „puterea terminilor suptiri”⁸.

Din acești „termini suptiri” ea va face cea mai bogată colecție. Substantive ca „soustenail”, „aministration”, „prémise”, „invective”, „compillation”, „entencion”, „exposteur”, „rassadiaccion”, „copéracion”, „obfuscation”, „meurté”, „conduiseur”, „alterquation”, „coagulence”, „aduleur”, „bellacion”, „architeteur”, „phinozomie”, „exercite”, adiective ca „inquisitif”, „sçapient”, „souplemployé”, „suppellatif”, „speculatif”, „senestre”, „delicatif”, verbe ca „molteplier”, „translater”. Și apucături de stil se împrumută din aceste modele, ca atunci cînd scriitoarea se îndreaptă către „Suverana Providență”⁹, către Carol al V-lea, „ca și cum el ar fi viu pe lume”¹⁰, către Dumnezeu însuși, ca „să-i deschidă buzele, să-i lumineze

¹ Regele cunoaște „les faits des Romains” (I, 16). Și ducele de Berry cetește „beaux livres des sciences morales et histoires notables des pollicies rommaines” (II, 12). Cf. III, 68.

² III, 13. Laudă Universitatea din Paris și cea din Praga.

³ Sans laquelle science d'astronomie ne se pourroit passer; II, 11.

⁴ La science des sons accordez par notes minimmes (*ibid.*).

⁵ Jouerent les menestriers de bas instrument si doucement comme plus pleut (II, 39).

⁶ III, 2.

⁷ Telle parleure aournée naturelement de réthorique (II, 16).

⁸ La force des termes soubtilz (III, 3).

⁹ Souverain: Providence, laquelle, etc., j'appele en soustenail et ayde.

¹⁰ Aussi comme se ores fust vivant au monde (III, 1).

gîndul și înțelegerea, pentru ca ignoranța să nu-i încurce simțurile spre a explica lucrurile concepute în memoria ei“¹.

Cunoștințele reale ale unei femei din nobilimea franceză în secolul al XIV-lea nu puteau fi mari. Se călătoria pe atunci puțin și cu greu într'o țară tulburată, și călătoria în sine nu prezintă niciun interes. Franceză, fata Bolognesului și a Venețienei era Parisiană, numai Parisiană. Ea știe totuși că Flandra e „cea mai nobilă, mai bogată și mai mare provincie din creștinătate“² și că Bourbonnais, Nivernais și părțile vecine sînt un Ținut deosebit de bogat în mijloace de hrană³. O interesează și ideea unui canal proiectat, care ar avea să coste 100.000 de franci⁴. Restul Europei, până la țara „regelui Bulgarilor“ (*roy de Bulgres*)⁵, nu-i zice nimic.

Totuși ea atribuie calitățile „temperate“ ale rasei franceze climei „mijlocii“, care face oamenii „buni, îndrăzneți și învățați“⁶. Și, în general, ea crede în nevoia cercetării cauzelor: „fiecare e socotit cu atît mai înțelept și mai cunoscător, cu cît ajunge a cunoaște mai de aproape cauzele“. Și, dintre ele, „cauzele ignorate și neștiute sînt une ori motiv de admirație oamenilor, cari caută să afle motivele lucrurilor ce s'au făcut“⁷. Mai bine a se cerceta aceste cauze decît o „lungă povestire“, care ajunge a plictisi „fragilitatea umană, doritoare tot de lucruri nouă“⁸.

E un suflet cu multă înțelegere pentru frumusețea „Artistul“,

¹ Sire Dieux, oeuvre mes levres, enlumines ma pensée et mon entendement eclaire, à celle fin que ignorance n'encumbre mes sens à expliquer les choses conceues en ma mémoire.

² La plus noble, riche et grant qui soit en crestienté; II, 13.

³ Les parties du Bourbonnois et Nivernois et ailleurs, tant que la riviere de la Loire s'estent, lequel pays est moult fertile et abondant de tous vivres (II, 7).

⁴ *Ibid.*

⁵ I, 34.

⁶ Ceuls qui sont es terres moyennes convenablement sont bons, hardis et sçavans communément; lesquelles qualitez assez actempérées sont en ceste terre; II, 22. Cf. II, 22. „la cause pourquoy les François sont bonnes gens d'armes“.

⁷ Un chascun de tant est réputez plus sage et plus cognoissent comme plus il approche à cognoistre les causes; III, 2. Les causes ignorées et non sceues aucunes fois sont cause de admiracion aux humains, quelz peuvent estre les motifs des choses faites.

⁸ Trop longue narracion souvente foiz tourne aux oyans et refférandaires à ennye, comme la fragilité humaine en peu d'espace soit ennuyée on lasse, pour sa muable sensualité, qui desire tousjours nouvelettez des choses qui luy sont présentés à prolixité.

crede ea, „e mai înțelept decît muncitorul cu mîna“¹. Carol al V-lea e admirat deci nu numai fiindcă e „deprins în știință“, ci și fiindcă e „cu adevărat un artist“², chiar „un foarte mare artist, fie în științele liberale, fie în operele de clădit“³. El vrea „toate lucrurile lui frumoase, depline, îngrijite și orînduite“⁴. Lui Carol al IV-lea îi arată cu mîndrie Louvrul⁵, și supt el se ridică mănăstirea, pomenită, a Celestinilor, acoperită cu ardesie, „avînd la poartă chipurile regelui și reginei“⁶.

Interesul pentru politică nu-i lipsește. Și ea e printre aceia, mulți, cari, de la Philippe de Mézières încoace, doresc de pacea Bisericii sfășiate de schismă⁷ și stăruie pentru conciliul general, care trebuia să aducă foloase mai ales în altă direcție decît aceia a unității ierarhice⁸.

În viața Statului ea ține samă întăiu de ceia ce numește *la chose publique*, care, bine îngrijită, face mai mult decît gloria, fiindcă esența ei, și elementul principal de fericire, e „puterea de a face bine altora“⁹.

Pentru aceasta, trebuie — ceia ce Franța are înaintea tuturor țărilor —, nu „stăpînire de aventură“, nici „tirania“, care urmează, ci „un singur șef“¹⁰. Se simte și recunoștință și înțelegere cînd ea se închină „nobilei flori de crin mirositoare“¹¹. Se bucură că nu mai vin în Franța, bine păzită, Englesii, cari au voie să se bată acasă între ei¹². Bine că s'a rupt tratatul de la Brétigny. Ioan, ducele de Bretania, e ținut de rău fiindcă a ajutat pe Englesi, „cu tot omagiul pe care-l făcuse regelui Franciei“, și, din fericire, nu-

¹ L'artiste est plus sage que l'ouvrier de la main (III, 2).

² Droit artiste et apris ès sciences (III, 11).

³ Très grant artiste, soit ès sciences libérales ou ès causes ouvrables (*ibid.*).

⁴ Toutes ses choses belles, nettes, polies et ordonnées (III, 12).

⁵ III, 41.

⁶ Et à la porte de celle église a la sculpture de son ymage et de la royne, s'espouse, moult proprement fais; III, 11.

⁷ II, 16.

⁸ III, 57-8.

⁹ Certes c'est plus charge que gloire .. Je ne sçay en signorie félicité excepté en une seule chose...: en poissance de faire bien à autrui, II, 14; III, 30.

¹⁰ Les aultres terres de crestienté, èsquelles les seigneuries sont venues d'aventure et continuées par tyrannie, non pas aussi naturelles comme en ce royaume... Vrays et obéissans à un seul chief; II, 17.

¹¹ II, 17.

¹² Là guerroyent entr'eulz, s'ilz voidrent; II, 8, 39.

sprijină baronii săi, „cari voiau să fie buni Francesi“¹. Nici Napoletanii nu fac bine că sînt contra Casei de Anjou, de alminterea cînd au mai fost ei loiali²?

Cînd Carol al IV-lea apare în Franța, e un prilej de a apăra coroana franceză prin comparație cu Împăratul. E un bătrîn înainte de vreme, pedagogos, dus în căruță sau pe mini. Merge să se închine la moaștele Sfîntului Ludovic. Cere să vadă mormintele regilor Franciei, „la a căror Curte, zicea el, fusese hrănit în tine eță și de la cari avuse mult bine“³. Magistratul Parisului, primindu-l, nu uită să spuie că o face în numele regelui Franciei⁴. Cînd merge la Cambrai, de Crăciun, îi e iertat a-și face acolo „ceremoniile lui imperiale“, „ceia ce n’ar fi făcut nicidecum în regatul Franciei“⁵. Cînd se întîmpină cei doi Suverani, se presintă al Franciei cu pălăria lui *à bec*, veșmîntul de purpură cu hermină, călare pe un cal alb, cavaleri precedîndu-l la două „toises“ de cale. Se scoate odată pălăria (*la berrette*). „Sergenți“ ai regelui încunjură pe Împărat; i se dau șambelani și crainici (*huissiers d’armes*). De la „peronul de marmură“ e dus pe sus până în sala unde-l așteaptă regele pentru a-l săruta. Carol al IV-lea mulțamește, și e așezat în „camera de lemn de Irlanda, care dă în grădini și spre Sfînta Capelă“⁶. La visita regelui, dacă acesta-și scoate gluga, Împăratul îi cere să se acopere din nou⁷. Stau apoi ambii cu capetele goale: oaspetele va admira coroana franceză.

Cum călătoria are și un scop politic, Carol al V-lea își arată, contra părerii dominante în Germania, drepturile contra rivalului engles⁸: omagiul făcut de Eduard al III-lea lui Filip de Valois, trecutul însuși al Guyennei, părerea juriștilor din Bologna, Mont-

¹ Non obstant l’ommage que avoit fait au roy de France... Contre la volonté de ses barons, qui vouloient estre bons François; II, 33.

² Ce qu’iltz n’ont mie d’usage; II, 11.

³ Ès quelz cours, ce dit-il, avoit esté nourris en sa jeunesse et que moult de bien lui avoyent fait; III, 35.

⁴ *Ibid.*

⁵ A Cambray, qui est cité de l’Empire, celebre la feste de Noël, et là fist ses sérémonies impériaux selon l’usage, ce qu’il n’eust mie fait ou royaume de France (III, 33).

⁶ Sa chambre de bois d’Irlande, qui regarde sur les jardins et vers la Sainte Chapelle.

⁷ Osta tant jus son chapeau, dont il pesa à l’empereur, qui reuvrir le vocoult.

⁸ Son bon droit et le tort de ses ennemis.

pellier, Toulouse, Orléans, Roma. Altfel Împăratul se declară aliat al coroanei Franciei și dă Delfinului situația de locotenent și vicariu imperial la Arles¹. El va merge în Anglia pentru „pacea perpetuă“ cu Francesii.

Astfel, „de o sută de ani și mai bine, n'a fost regatul Franciei mai bogat, cu domeniul și feudele mai crescute, niciodată puterea și nobleța cavaleriei și orice lucru mai mare și mai crescut, mai în pace, mai puțin supărat, nici oamenii din toate stările mai bogați, mai înzestrați, fie prinți, nobili, clerici, burghesi, lucrători și oameni de rînd, decît, fie zis într'un ceas bun!, astăzi“².

Femeia care dorește mai mult decît orice „creșterea, binele și sporirea coroanei Franciei“³, are calde sentimente pentru acel nenorocit de Carol al VI-lea, la nașterea căruia s'a strigat de bucurie. „Noé, et que bien peust-il estre venus“⁴. „E frumos la trup și față, nalt peste măsura obișnuită, bine făcut“⁵. Dacă e bolnav cel cu mințile adesea pierdute, păcatul, acest *flayel et glaive* căzut asupra tinerețelor lui înfloritoare, e al poporului frances, și mai bine „asupra capului nostru să dea Dumnezeu pedeapsa“! E și părerea celor mulți cari, în ceasurile lui bune, iese pe străzi să-l salute, dorindu-i, ca dînsa, „întreagă sănătate“, pe cînd străinii chiar „îi plîng de milă“⁶.

Văduvei lui Étienne de Castel nu-i place Curtea însăși, unde se vorbește și se calomniază prea mult, și ea se declară incapabilă de lingușirile obișnuite, aceasta de și e silită a trăi din ocrotirea celor mari. Ea știe că sînt trei feluri de adevărată nobilime: *noblesse de courage*,—și cine e bolnav, ca regele Carol, și slab, palid,

¹ *Ibid.*, 47-8, 42-5, 48.

² Depuis l'aage de cent ans et plus... ne fu le royaume de France plus riche..., plus le demaine et les fiez acreus, la poissance et noblece en chevalerie et toutes choses greigneur, ne plus augmentée, plus en paix, moins molestez, gens de tous estas plus riches, mieux meublez, soyent princes, nobles, clercs, bourgeois, ouvriers et gens du commun, qu'il est, de bonne heure soit dit, aujourd'uy; II, 15.

³ Augmentacion, bien et accroissement de la couronne de France; II, 13.

⁴ II, 15.

⁵ Souverainement bel de corps et de visage, grant le corps plus que les communs hommes, bien formé et de beaux membres; II, 15.

⁶ Le flayel et glaive sur luy descendu non mie par ses pechiez, mais de ceulx du peuple, punis en sa personne... Dieu consent la playe sur nostre chief... Pleuroyent de compassion de son enfermeté et malage; *ibid.*

supus la friguri și frig, cu mîna umflată¹, nu e un fricos (*couard*) —, *noblesse de sagesse* — n'o uită! — și *noblesse de chevalerie*.

Se întrebă ce e aceasta din urmă, și ajunge la teoria însăși a întemeierii societății. La început a fost un haos, și a trebuit să se aleagă pentru a-l potoli „cel mai potrivit ca virtute și pricepere”². „Astfel”, zice predecesoarea lui Jean Jacques Rousseau, cetitoarea vechilor filosofi, „prin părerea comună a tuturor popoarelor, s'au început întâiu adevăratele stăpîniri pe lume”³. „Dar prințul ales are nevoie de consilieri și de „comisari și locotenenți în materie de justiție”⁴ ca și pentru agricultură și altele. Astfel „prințul cavaleriei” ajunge să aibă în juru-i „pe toți oamenii cu cai pe drumuri, ziși cavaleri”⁵.

Cavalerii au datoriile lor. Ei, cari sînt plătiți cu „bani și pensii convenabile, luați în tesaurele și veniturile orașelor sau regatelor sau ale poporului de rînd”, cari li dau hainele împodobite cu aur și pietre scumpe, să păstreze ordinea, fără care se pierde — trecutul frances imediat o arată — totul⁶. Acte de trădare ca acela al Englesilor față de Ricard al II-lea sînt tratate foarte aspru⁷. Modelul cavaleriei e „Hector din Troia, piosul luptător”⁸. Cavaler bun e Carol al VI-lea⁹. Apoi unchii săi: ducele de Burgundia, „darnic ca un Alexandru, nobil și pontifical”¹⁰ (*sic*), care face tot posibilul pentru a-și însănătoșa nepotul¹¹, ducele de Berry, care e așa de

¹ Très pal et très maigre et sa complexion moult dangereuse de fièvres et de froidure d'estomac; II, 10.

² Le plus ydoine et propice en vertu et sçavoir; II, 2.

³ Ainsi, par le commun esgart des peuples universelz, furent commenciées primerement propres signouries au siècle.

⁴ Commissaires et lieuxutenans en fais de justice.

⁵ Tous les hommes à cheval suivans les routes estoient appelez chevaliers; II, 2.

⁶ Gages de deniers et pansions convenables, prises ès tresors et revenus des citez ou royaumes, ou du commun peuple..., les riches aornemens orfroisiez et reluisans d'or et de pierres précieuses; II, 4. Car là où ordre n'y est gardée, c'est une chose desroutpe, confuse et gaste; *ibid.* — Despre artilleria arătată de regele Carol Împăratului se pomenește în III, 32 și în I, 16: „dans estranges de divers pays, artillerie ou autre harnois de guerre”.

⁷ Trahison... par fauls et desloyal tour..., trahison et orrible mauvaistié; II, 13.

⁸ Ector de Troye, le pieux combatant; II, 32.

⁹ II, 15.

¹⁰ Large comme un Alexandre, noble et pontifical; II, 13.

¹¹ II, 14.

meșter în jute, „*forjostează*“ în ele, prinț „amoros și grațios“¹, ducele de Anjou, care, de și caută să strângă comori — o ușoară dar meritată critică se strecoară aici —, n’o face decît pentru a „călători“ și a face cuceriri care s’ar fi putut întinde pînă la „*Imperiului roman, pentru care avea mare aplecare și nădejde*“². Admiră și pe ducele de Bourbon, cu cruciata lui africană de șaizeci și cinci de zile³. Nu mai puțin pe Orléans, care a provocat la duel pe „Henric de Lancaster, acum rege“⁴. Sînt laude și pentru du Guesclin („du Clequin“)⁵, pentru acel Jehan de Vuin, căruia i se zice „*le Poursuivant d’amours*“, pentru cavalerii Colierului, din jurul prințului de Wales, pentru toți „gentilomii și vitejii cari călătoresc pentru isprăvi și se silesc să crească onoarea și numele Franciei în tot felul de țeri“⁶. Dar Cristina, în vremea ei, cunoaște și o cavalerie decăzută, o *endormie chevalerie*⁷.

Dacă această clasă ține în ascultare de frică pe cealaltă, e în ordinea lucrurilor. Dacă Filip de Burgundia, cel mai mare senior al regatului, socrul contelui de Austria și al contelui de Savoia, al fiicei lui Albert de Bavaria, a supus pe Flamanzi, e pentru a-i face „liniștiți și pașnici“, și, de altfel, „i-a cîrmuit pe urmă cu o politică frumoasă, cuminte și tratabilă“⁸. Flamanzii aceștia erau vinovați și față de regele, Suveranul lor — „*le roy qui est souverain seigneur*“ — prin „ultragii“ și „trufie“⁹. Dacă odată se ridică plîngeri pentru o ajutorință, o *aide*, prea ridicată, Cristina e acolo ca să explice că e „un lucru de vechiu drept și obicei pretutindeni“ și

¹ *Moult bel jousteur... Jolis estoit, amoureux et gracieux et de moult joyeuse condicion*; II, 12.

² *Convoiteux estoit d’amasser trésor, pour désir de voyagier et conquerre... Conquerir l’empire de Romme, auquel avoit grant affection et esperance* (II, 11).

³ II, 14. *Bel jousteur... vaillant et chevalereux*; *ibid.*

⁴ *Luy-mesmes offert son propre corps en preuve contre Henry de Lancastre, à présent roy*; II, 16.

⁵ II, 5.

⁶ *Les gentilzhommes et les preux qui par vaillantisse voyagent et s’efforcent d’accroistre l’onneur et le nom de France en maintes terres*; II, 16.

⁷ II, 9.

⁸ *Furent per celle desocnfiture rendus si confus que tous se tindrent cois et appaisiez... En paix et bonne amour a puis tenu toutes ses terres, gouverné par belle, sage et traitable pollicie* (II, 13).

⁹ *Tel outrage de commune et subgiez... tel orgueil*; II, 15.

că din aceasta se țin, cum se poate vedea, armatele de pază la hotare. „Deci *poporul* n'are de ce să se plîngă“¹.

În genere, nu e bine a se critica autoritatea în fața poporului, ci, dacă e nevoie, în secret². Pe burghezi a făcut bine Carol al V-lea că i-a chemat în Consiliu, „arătîndu-li încrederea ce o are într'înșii“³. Mai sînt însă acei „gens de commune“, acei măcelari „deprinși a vărsa sînge“⁴, acei *travailleurs* și *gens de laborer*, de pe brazdă, cari pot fi primiți la oaste numai ca pedestri, ca unii ce sînt deprinși așa, dar principiul rămîne că: „minte și sfat bun, nobleță a curajului, pofta de onoare și frica de contrariu se prețuiesc mai mult în materie de arme decît osteneală brută“⁵.

II.

Dar învățata cetitoare de cărți antice⁶, predicatoria de înțelepciune și dătătoare de norme sociale și morale e, în același timp, ca toți oamenii din vremea ei, un suflet medieval, hrănit și de poetice, fantastice lucrări vulgare și luînd de acolo ceia ce trebuie pentru a defini mai de aproape caracterele sale strîns legate de trecut. De și vorbește cu despreț de orice „gestes et romans“⁷, preferînd a lua din literatura mai veche precepte pedagogice de la Hugues de S. Victor, maxime de-ale lui „Chaton“ (Caton) din Hugues de Fleury, biografii imperiale romane din „Istoire triper-

¹ Aucuns peuvent avoir parlé sus le Conseil pour cause de certaine ayde non trop excessive, quoy qu'on se plaigne, sus les subgiez du royaume; laquelle chose est d'ancien droit et coustume en toutes terres pour tel usage, c'est assavoir pour armées faire sus les ennemis de la contrée. Lequel dit ayde peut chacun veoir employer les armes qu'on fait présentement sur les frontieres du royaume et l'assemblée du connestable grande et telle, et ès marches de Guienne, et aussi autre part; parquoy n'a cause le peuple de soy clamer; II, 14.

² En la face du peuple corrigier leur faiz... En privé dire et monstrier est, selon mon avis, le plus seur; II, 16.

³ Affin qu'il leur monstrast la fiance qu'il avoit en eulx; III, 18.

⁴ Aussi houchiers, qui ont acoustumé de sang esprendre; II, 18.

⁵ Sens et avis, noblece de corage, desir d'onneur et peur du contraire font plus en fait d'armes que peine et travail de corps... Pour ce que ceuls du peuple sont durs desdictes peines, prouffitables sont ès batailles à pié; II, 22.

⁶ Ea laudă pe bibliotecarul Gilles Mallet, care „souverainement bien lisoit et bien ponctoît“ (III, 21).

⁷ II, 25.

tite“, îndreptări religioase din „l'histoire de Saint Loys“¹, teorie de guvern din Gilles de Roma“², învățături de drept din decreta'le, cercetează, pe lângă mărturia orală a oamenilor de ieri³, diferite „cronici“, Sigibert de Gembloux⁴, „cronicele bunului rege al Franciei Filip, fiul regelui Ludovic cel Bun“ (Débonnaire)⁵, cutare cronică a lui Duguesclin: „fais mezzire Bertram“⁶.

Are de sigur toată încrederea în „înțeleapta femeie din Grecia care se chiamă Minerva“⁷, dar e o bună creștină care-și arată ca patroni pe „Monseigneur Saint Louis de France“, pe S. Rémi, Sf. Ecaterina și Sf. Antoniu, Sf. Agnes⁸. Și ei îi e une ori scîrbă de trecătorul corp omenesc, cu „superfluitățile lui, păr, unghii, sînge și anume alte lucruri“⁹. Pe prinți îi judecă după atitudinea lor religioasă: Carol al V-lea e dispus a lăsa tronul fiului „și el s'ar face preot și ar întrebuița restul vieții sale în serviciul lui Dumnezeu“¹⁰. Petru-cel-Crud din Castilia merită să i se taie capul pentru că „rău și pervers creștin, ținea o Sarasină“¹¹. Ducesa de Berry e laudată pentru că avea „într'un sipețel tainice cămăși de păr, fringhii și lucruri de abțință și devoțiune“¹².

Sufletul apropiat de al poporului va culege zicalele lui:

Qui bon conseil croit et quiert
Honneur et chevance acquiert.

Dar mai ales va introduce acele comparații luate din domeniile cele mai simple, care, la dînsa ca și la toți din vremea ei, vin din

¹ II, 33.

² II, 19. „Lycurgus, roy de Lacédémone, ou livre du Régime des princes“; II, 2.

³ Pluseurs gens notables encore vivans, jadis ses serviteurs (de Charles V); I, 24.

⁴ III, 13.

⁵ I, 32.

⁶ II, 25.

⁷ Une sage femme de Grece nommée Minerva; II, 21.

⁸ I, 33.

⁹ Superflutez de son corps humain, comme cheveux, ongles, sang et telz choses; I, 33.

¹⁰ Et luy seroit prestre et le demourant de sa vie useroit ou service de Dieu; I, 34.

¹¹ Comme mauvaiz et pervers crestien, maintenoit une Sarrazine; I, 6.

¹² Secret coffret de haïres, cordes et choses d'abstinence et devocion; II, 12.

moștenirea celui cu ochii și urechile asupra a tot ce cuprinde vasta natură pentru mîngîierea și învățătura noastră:

Crinul e „așa de alb și fraged și de suavă mireasmă, dar din cea mai mică lucire e jignit și pătat“¹.

„Omul e ca vinul nou de bună viță: se întîmplă une ori că, de frica frigului sau a brumei, e cules verde, crud și neprielnic și nu e pus în vînzare. Dar, lăsat să stea în butoiu de-a lungul iernii pe frig, se întîmplă adesea că cea verzeală se preface în vin bun și în maturitate prețuită“².

„Astfel cum lucrătorul la arhitectură sau zidărie n'a făcut el pietrele și materialele din care clădește și înalță castelul sau casa pe care caută a o face și la care lucrează și totuși adună acele materiale, fiecare unde trebuie să fie după planul făcut, tot așa femeile care brodează și fac deosebite desemnuri după înălțimea închipuirii lor, de sigur că n'au făcut ele mătășurile, nici aurul, nici alt material“³.

„Precum elementul principal al unei fortărețe e așezat pe cel mai tare loc al castelului, apărat de șanțuri, porți, palisade și ziduri, încunjurat cu turnuri și băști, s'a orînduit ca prințul să fie în ordinea de bătaie între cei mai buni oameni ai săi, în rangul cel mai tare și mai ușor de apărat“⁴.

O morală aspră o face pe scriitoare să prescrie tot ce e modă exagerată, distracție zgomotoasă și stricătoare pentru suflet. Ce nu atacă din ridicăturile și păcatele vremii? „Hainele prea-scurte,

¹ Lequel est blanc, tendre et souef flairant, mais de mouit pe tit hurt est froissié et taché (V, I, 4). Sau, II, 20: „Ainsi que la geline les poussins“.

² Povons comparer l'omme au vin creu en bonne plante: ci avient aulcunefoiz, par accident de froidure ou gellée, ycelluy vin nouvel cueilly estre vert, cru et mal prouffitable, comme celluy qui n'est mie en boisson. Mais, lui laissié en tonniaulx, crouppir au long d'iver à la gellée, avient souvent que celle verdeur se tourne en bon vin et en meureté convenable (I, 11).

³ Ainsi comme l'oeuvrier de architecture ou maçonage n'a mie fait les pierres et estofes dont il bastit et edifie le chastel ou maison qu'il tent à parfaire et où il labore, nonobstant assemble les matières ensemble, chascune où elle doit servir selon la fin de l'entencion ou il tient, aussi les brodeuses qui font diverses devises, selon la soubllimeté de l'yagination, sans faute ne firent mie les soyes, l'or ne les matières; III, 21.

⁴ Ainsi que le maistre donjon d'une fortrece est assis en la plus forte place du chastel, targé de fossez, portes, palis et murs, avironné de tours et bastides, ordonnerent que le prince fust en bataille entre ses meillcurs gens, en la plus fort eschielée et la plus deffensable; II, 2.

papucii à la poulaine, din cale afară de lungi, femeile cusute în rochii prea strîmte, cu prea mari gulere“¹, „cărțile necinstite“ pe care regele Carol nu le îngăduie la Curtea reginei, în mîinile fiilor și mai ales ale Delfinului², acele „amours et vaguïté“ pentru care a fost gonit de la Curtea lui Carol al V-lea un „tinăr și frumos“ curtean. Bine a făcut același rege cînd a gonit și pe „anume *goulliarzi*, cari aduc cuvinte de ispită, căci zisele și faptele unor astfel de cîntăreți nu sînt decît îndemnuri la desfrînare și felul jocurilor lor pare că dă îngăduință ca astfel de lucruri să fie făcute“³. Deci înlături cu aceste „guri mari“, *gloutons de bouche et de parole*, căci „multe feluri de jongleuri și lingușitori obișnuiesc prin *jonglarea* lor să atragă inimile prinților“⁴, cum mai condamabili sînt cei ce joacă zarul⁵, ori cei ce zboară pe funii (*voleurs*) și alții cari „se apucă a face felurite lucruri de astea cu primejdie pentru suflet și trup“⁶. Dar aceasta nu înlătură muzica onestă, „serviciul melodios de cîntec, cu cîntăreți, musicanți, persoane știutoare și onorabile“⁷.

Cristina e prietena omului sărac, „gol și lipsit“. Să-i ajutăm, căci și noi vom ajunge la ceasul morții:

Ayés pitié des pauvres gens
 Que tu voys nuz et indigens,
 Et leur aydes quant tu porras :
 Souviengne-toy que tu morras.

Toată viața lui Carol al V-lea, cu milosteniile și vorbele lui de

¹ Trop cours abis, trop oultragenses poulaines, ne femmes cousues en leurs robes trop estraintes, ne trop grans collez (I, 29). E contra „zidirii“ femeilor (*enmurées*), dar admite „femmes closes en unes chambres, se trop estoient désordenées“ (*ibid.*).

² Aussi cestui sage roy deffendoit que livres deshonestes ne feussent leus, ne portez à la Court de la royne, ne de ses enfens et soubz peine de perdre sa grace ne fut si hardi qui osast à son filz le Daulphin ramentevoir matiere luxurieuse; *ibid.*

³ Goulliers de bouche, aportans parolles vagues..., car les dis et fais de tels menestriers ne sont fors introduccion à luxure et la coustume de leur jeux semble que ilz donnent congïe de telz chose faire.

⁴ Gengleurs et flateurs seulent, par leur gengler, actraire les cueurs des princes; II, 32.

⁵ III, 19: un joueur de dez, jeunes homs de petit sens.

⁶ III, 20.

⁷ Service mélodieux de chant... Chantres, musiciens, souverains et honorables personnes; II, 33.

spirit, așa de „populare“ și așa de „medievale“, vine în sprijinul acestor recomandății¹.

Ceia ce s'a putut culege dintr'o singură carte a Cristinei de Pisan — adevărat însă cea mai importantă — ar putea da gustul de a se căuta și atâtea lucrări ale ei inedite la Biblioteca Națională din Paris ori inaccesibile aici.

II.

Pierre de Fénin

Pentru Cristina de Pisan, totul, afară de boala regelui, era bine în regatul cel mai ascultător, deci cel mai ordonat, din lumea creștină, cu atât mai mult, cu cât dispunea de „cavaleria“ cea mai impunătoare, și ca virtuți morale. Cîțiva ani după redactarea cărții despre Carol al V-lea ea însăși era să vadă în această țară a tuturor fericirilor cea mai cumplită și mai anarhică revărsare de pațimi, ale căror motive, cu toată teoria ei causală în istorie, n'ar fi fost în stare a le descoperi.

Fără nicio pretenție de a ajunge la asemenea superioare explicări, ci numai cu sentimentele de compătimire, de durere patriotică ale omului de rînd care n'a cetit măcar în traducere pe autorii antichității, aceste tragice împrejurări sînt presintate de o serie de scriitori, umili cronicari, prin cari, tocmai din cauza lipsei lor de concepție și de scop teoretic, par a vorbi năcazurile înseși ale acestei societăți.

Iată unul care e numai „escuyer et panatier“ al lui Carol cel Nebun, Pierre de Fenin, care înseamnă ce a văzut între anii 1407 și 1422, cei mai răi din această sîngeroasă, continuu înoință sfășiere.

E un provincial de naștere, întrebuițînd și cuvinte de circulație locală². Om de casă al regelui, îngrijind de masa lui, el trece dincolo de marginile simplei narațiuni numai cînd are de socotit monedele³. În jurul evenimentelor care se înșiră de sine la dînsul

¹ I, 26.

² Serouige ou beau-frère, pp. 242-3 din ediția Petitot. Fourmouvois, p. 249.

³ P. 368 și urm.

e doar grija vremii de afară pe care o pune în legătură cu teribilele drame la care a fost martur înfricoșat: „anul acela al uciderii (lui Ludovic de Orléans) a fost anul iernii celei mari și a ținut gerul șaizeci și șase de zile într'una“¹.

Cu toată situația sa modestă, acest nobil de Curte păstrează tradiția unei mari admirații pentru idealul cavaleresc al unui trecut acum încheiat. Nimic nu-l încântă mai mult decât „vitejiile“, *les grandes vaillances*². Se poartă încă numele perfectului cavaler de la Troia: Hector de Saveuse, Hector de Chartres, Hector de Bourbon. Cutăruia, seniorul de Noyelle, i se zice „le blanc chevalier“. Se dau încă, a doua zi după glorificarea jutelor în sine de Cristina de Pisan, lupte de plăcere, „cu pălăria înfrunzită, care se zice de Maiu, pe capul înarmat“³.

Dar marile însușiri de creștere și de omenie ale cavalerilor dispar; se poate zice chiar că *au disparut*, înaintea unei lumi încă tulburi, care, ca de câte ori așa ceva se întâmplă în istorie, deslănțuiește violența și minciuna, cruzimea. Înaintea unui prinț ca Filip de Burgundia se poate ca doi cavaleri să schimbe palme⁴. Omorul, în 1407 al lui Ludovic de Orléans, „prinț foarte priceput“ (*de haut entendement*), e cel d'întăiu cas în care se vede noua tendință criminală, și tocmai sus, în mijlocul membrilor chiar ai dinastiei. Trupul celui năvălit pe stradă noaptea de o bandă de asasini și ciocîrțit de săbii și cuțite apărea „oribil rănit la cap și pe față, și avea un pumn tăiat“, spre „marea durere a oamenilor lui, de-ți era milă să te uiți la dînșii“⁵. Se bănuise cutare a cărui soție o luase ducele⁶. Dar, când, la îngropare, se presintă Ioan, ducele de Burgundia, „care comandase o astfel de treabă și totuși simula durere, sîngele trupului curse prin sicriu în vederea lor a tutuora și se făcu murmur mare“⁷. Ducele de Berry fu silit să împiedece pe

¹ Cette mort fut l'année du grand hyver et dura la gelée soixante et six jours tout d'un tenant; p. 240.

² P. 292.

³ Chapeau de feuillage vulgairement dit: de may, sur la teste armée; p. 261. Cf. pp. 260, 264, 294.

⁴ Pp. 335-6.

⁵ Si grand dueil que il estoit pitié de les voir... Horriblement navré en la teste et au visage et si avoit un poing coupé; p. 237 și urm.

⁶ Pour ce que le diet duc lui avoit soustrait et pris sa femme; *ibid.*

⁷ Qui avoit fait faire cette besongne et y faisoit le dueil par semblant. Le sang du corps coula parmy le cercueil à la veue d'eux tous: grand murmure.

nepotul său, a doua zi, de la Consiliul regal: „nu-i place nimănui să fii acolo“¹; și vărul de S. Pol îl părăsește. Atunci, peste toate formele exterioare în care, și în faptele rele, se îmbrăcase cavaleria, făptașul moral mărturisește: „Ca să nu se creadă cu năpaste nimeni vinovat de moartea ducelui de Orléans, declar că eu am pus să facă aceia ce s'a făcut, și nu alul“². Apoi fuge, urmărit, „lăsînd stăpînirea Franciei foarte îngîndurată“³. Cînd se arată la adunarea de la Amiens, „cea mai mare parte din seniorii Franciei“ îi arată ură⁴.

Scriitorul înseamnă actele răsplătirii, care i se pare firească, neapărată: desfiderea ducelui de Burgundia pentru crimă — și cel care o face e prins și decapitat —, pregătirile, condamnabile, ale unui atentat contra criminalului, prinsoarea lui Ioan, în persoana a șase oameni ai lui, de către șase cavaleri din Delfinat, cari se ofereau prin scrisori formale, *atinées*, să rupă, cîte trei, o lanță cu dînsul, fixîndu-se ziua și locul⁵. Îndată apar „Armagnacii“ pedepșitori, cu eșarpele lor albe⁶.

E vremea însă cînd cavalerii pot să fugă înaintea pericolului — și un astfel de cas se presintă⁷. Ducele de Burgundia va fi deci tratat, în 1419, cum tratase el pe vărul său. Cînd se hotărăște întîlnirea, care trebuie să-i fie fatală, cu adversari dispuși în aparență la o înțelegere, Ioan cel fără Teamă, eroul nenorocit de la Nicopol, spune totuși, prins de o bănuială prevestitoare, lui Tanne-guy du Chastel: „N'ai face bine trădîndu-ne“, *Vous feriez mal de nous trahir*. Ceia ce nu împiedecă „dureroasa moarte“, „dure-roasă“, spune scriitorul, pentru urmările ce aduce asupra țerii. L-au aflat după șase-șapte luni, îmbrăcat și încălțat, „aproape cu totul întreg“⁸, ca și cum și el, ca și victima lui, ar fi cerut răsunarea — și, nici acuma, ea n'a lipsit.

¹ Il ne plaist mic bien à chascun que y soyez.

² Afin qu'on ne mescroye aucun coupable de la mort du duc d'Orléans, je declare que j'ay fait faire ce qui a esté fait, et non autre.

³ Laissant la seigneurie de France en grant pensée; p. 240. A dat răsplată cui avuse mai mare parte în omor.

⁴ P. 241.

⁵ Atinées ou lettres de deffy faites de six Dauphinois contre six Bourguignons pour rompre chacun trois lances l'un contre l'autre, et fut le jour pris de les fournir au dessus de Saint Riquier; p. 344.

⁶ P. 346.

⁷ P. 349.

⁸ Presque tout entier; p. 330.

Nu e numai în Franța, ci pretutindeni, această decădere a unei ordini de lucruri morale care nu se va mai întoarce. Cutare episcop bavares, frate cu soția lui Ioan și cu ducele Gulielm de Olanda, cată să se însoare, „de și era episcop“¹: oprit o clipă, adună trupe de la rude și, tăind capete, se impune. Și s'a bănuit că al doilea fiu al lui Carol al VI-lea, contele de Ponthieu, și acel Gulielm de Olanda însuși, care-i dase fata, au fost otrăviți pentru că se aliașeră cu Burgundia, și cei ce „guvernau“ pe rege discută această acusație². Și asemenea fapte ale clasei dominante franceze sînt cauza succeselor candidatului engles la Coroană, Henric al V-lea: „el știa bine discordia ce era între seniorii Franciei“³.

Aceste gîlcevi neîmpăcate trezesc și instinctele sanguinare ale claselor de jos din Paris, *le commun de Paris*, mai ales acei măcelari despre a căror deprindere cu sîngele vorbise, profetic, și Cristina. Apar glugile de uniformă — *petits chapperons tous d'une livrée* — pe străzile Capitalei și în curînd puterea va fi în mîna unor brute de speța lui Caboche și a unui Deniset de Chaumont⁴, a lui Cappeluche, „calăul“ din 1418. Acești „oameni răi din mulțime“ (*aucun meschans du commun*) aruncă bănuiala că ține cu Armagnacii contra ducelui de Burgundia asupra oricui li displace: „Și atunci cine ură pe altul la Paris, nu trebuia decît să zică: a fost Armagnac și îndată, în clipa aceea, era ucis pe loc“⁵. Ca în 1792. Și, tot ca atunci, „o mare gloată de oameni mărunți“ se aruncă asupra închisorilor, une ori și pentru a scăpa de creditorii: „toți cei d'inăuntru fură uciși“⁶. Prisonierii de la Châtelet sfidează moartea strigînd: *Vive le Dauphin*, șeful nominal al dușmanilor Casei de Burgundia. Ei sînt aruncați în sulii și în pari, „și-i ciocăniau și umpleau de sînge fără nicio milă și iertare“⁷. Trupurile goale erau apoi „trase de copiii cei mici din Paris din loc în

¹ Nonobstant qu'il fust évesque ; pp. 241, 244 (an. 1408).

² Pp. 279-80.

³ Bien scavoit le discord qui estoit entre les seigneurs de France ; pp. 272-3

⁴ Pp. 256-7

⁵ Et, lorsqu'on haysoit à Paris aucun homme, il ne falloit que dire : *il a esté Armagnac* et tout presentement et à l'heure mesme il estoit tué sur le carreau.

⁶ Grande assemblée de menuës gens... Pour debat ou pour debtes, car ils n'espargnerent aucun homme, que tout ne fust mis à mort ; p. 299.

⁷ Et les marteloient et meurtrissoient sans en avoir aucune pitié, ny mercy ; *ibid.*

loc, — lucru foarte ciudat de văzut, gîndindu-te că astfel de oameni mari au fost aduși într'o astfel de stare"¹. Trebuie ca ducele de Burgundia să stîmpere cu amenințări acest teribil zel, așa de josnic interesat.

Prin vuietele sălbatice ale acestor lupte interne, ce deschideau cîmp de acțiune tuturor criminalilor născuți cari, în împrejurările normale, sînt ascunși în orice societate, Pierre de Fenin deosebește că Franța e martirisată de oameni cari nu erau ai regelui ei, deci, în sensul politic, ca Tauneguy du Chastel, cel stropit de sîngele ducelui Ioan, vicontele de Narbona, un om din Sud, și alți sfetnici ai Delfinului, din aceleași regiuni meridionale, nu erau Francesi: „nu erau din regatul Franciei și totuși umblau cu afacerile Franciei și le conduceau“². Armagnac însuși, un așa de mic senior din acele părți de caldă patimă, ajunsese, de și alții „mai mari fără comparație decît dînsul“ erau în jurul Delfinului, a numi întreaga nișcare, ceia ce nu poate decît să supere pe aceia³.

Dar modestul reprezentant al unui sentiment frances care, mai presus de pasiunile politice, zace în adîncimiile unui popor chinuit înțelege unde duce această anarhie internă, provocată de „nenorocitul războiu a lui Ioan de Burgundia cu Carol de Orléans“, fiul⁴. Teribila înfrîngere de la Azincourt de către Henric al V-lea e rezultatul care se putea aștepta, de și Francesii erau mult mai mulți și cu mai aleși reprezentanți ai nobilimii⁵. Normanzi de limbă francesă, notează el, se socotiau Englesi și luptau contra congenerilor lor. „Astfel și în acest chip s'a pierdut *pentru Franța*

¹ Là les traïsnoient les petits enfants de Paris de place à autre, qui estoit chose bien estrange à voir et de considerer tels seigneurs estre reduits en cel estat; p. 300. Părea, une ori, spune Jurnalul unui burghes din oraș, că ar fi întrat Sarasinii în Paris („dont il avint telle émeute à Paris à l'eure, qu'on le print comme se tout Paris fast plain de Sarrazins“; citat la pagina 247, nota 1).

² Point n'estoient du royaume de France et neantmoins manioient et conduisoient toutes ses affaires; p. 309.

³ D'autres seigneurs plus grands sans comparaison que le comte d'Armagnac, si ne les nommoit-on pourtant en commun langage fors les Armagnacs, dont ils estoient fort courroucez; p. 246.

⁴ Ainsi estoit pour lors mainé le royaume de France, pour cette malheureuse guerre d'icel Jean de Bourgogne avec ledit Charles d'Orléans; p. 270.

⁵ En verité, les François estoient sans comparaison beaucoup plus forts en nombre que les Anglois, et y avoit parmy eux bien plus noble compagnie; p. 275.

această bătălie, și a fost mare jale în regat, căci din toate provinciile Coroanei a rămas acolo floarea cavalerilor¹. După această „zi de durere“ (*douloureuse journée*), însuși Ioan de Burgundia, care nu știa că-l pîndește de așa de aproape pedeapsa, s'a „arătat foarte supărat de pierderea *Francesilor*, mai ales a fraților săi“ — buni Francesi aceștia —, ducele Anton de Brabant și ducele de Nevers².

Cînd se ajunge la pacea, pe care n'o credea înșelătoare, între duce și delfin pentru a goni pe Englesi — și cronicarul apasă asupra acestui scop —, Pierre de Fenin se bucură, cu întregul „*biet popor frances*“, de această solie a liniștii³. Iar, cînd, după omorul lui Ioan, fiul său, Filip-cel-Bun, își inaugurează domnia încheind un nou pact cu Englesii, se spune că „mulți seniori din Franța au fost indignați de alianța pe care ducele Filip de Burgundia o făcuse așa de strînsă cu regele Henric al Angliei“⁴.

Dar o autoritate regală nu mai este. Scutarul lui Carol al VI-lea privește cu milă pe stăpînul său, periodic bolnav. „A fost foarte iubit de popor toată viața și de aceia-l numiau de obicei: Carol cel Prea-iubit; dar a fost în cea mai mare parte a domniei lui chinuit de o supărătoare boală, care-i strica foarte mult, căci une ori voia să lovească pe toți acei ce se găseau cu dînsul⁵. Altceva decît discreția cu care Cristina de Pisan, care și ea constata această iubire, vorbește de cumplita nenorocire. Pierre de Fenin înseamnă crud și „ciudatul guvern“ ce reiese din această incapacitate a nevinovatului monarh: *estranges gouvernement au royaume de France*⁶. Cînd Burgunzii ieau Parisul, Carol se închide în casă

¹ Ainsi et par cette maniere fut perdue cette bataille pour la France, dont ce fut grant duel pour le royaume, car de toutes les provinces de la Couronne la fleur de noblesse y demeura; p. 277.

² Se monstra grandement courroucé de la perte des François, par especial de ses freres, le duc Antoine de Brabant et le duc de Nevers; p. 278.

³ De quel tout ce pauvre peuple de France demenoit grande joye; p. 309.

⁴ Il y eut plusieurs seigneurs de France qui furent courroucez de l'alliance que le duc Philippe de Bourgogne avoit pris si estroite avec le roi Henri d'Angleterre; p. 338.

⁵ Il fut fort aimé de son peuple toute sa vie, et pour ce le nommoit-on ordinairement: Charles le Bien-Aimé; mais il fut la plus grande partie de son regne travaillé d'une fascheuse maladie, qui grandement luy nuisoit, car parfois il vouloit frapper sur tous ceux qui se trouvoient avec luy; p. 367.

⁶ P. 368. Odată regele ieua parte, la Bourges, la lupta contra Armagnacilor, ducilor de Bourbon și Berri; p. 253.

și îngăduie ca toate, și crimele, să se facă în numele nevolniciei lui. „Și acolo (Burgunzii) îi vorbiră, îi făcură cinste mare și cu aceasta nu-l împiedecau întru nimic, nici pe cei cari-l serviau. Căci regele era mulțămît de tot, și de Burgunzi și de Armagnaci, și puțin îi păsa, și era ca indiferent oricum mergea orice. Cine-l cunoștea, putea să știe bine starea vrednică de milă și de plîns în care se găsia atunci... Bunul rege Carol era mulțămît cu tot ce ducele voia să facă și nu aducea nicio împotrivire măcar în cuvinte¹“.

Mai vinovată e însă regina străină, Isabela de Bavaria. Ea „se pune supt cîrmuirea zisului Ioan de Burgundia, lăsînd și părăsînd în acest fel pe rege, domnul ei, și pe fiul ei, ducele de Touraine, Delfinul“². Dar această cîrmuire se făcea în numele ei, soțul fiind viu, „ceia ce părea la mulți că e lucru destul de fără cale și foarte cutezător“³.

Patriotul frances, care nu vede în regele cel adevărat, în regele frances un sprijin pentru suferințele celor mici, care *acestea-i stau înaintea totdeauna și-i hotărăsc judecata*, se întoarce, din acest motiv, către regele Franciei, către Englesul Henri, care *guvernează și care ocrotește*. Pierre de Fenin știe că Englesii ieau la Amiens și vasele de masă pentru plată⁴, că armata străină a fost suportată greu de regat, cutare alți burghesi trebuind să-și răscumpere casele, că regele însuși a spînzurat la Meaux en Brie pe aceia cari-l făcuseră „măgar“⁵. Nu-i place cînd obiceiului frances i se opune „la guise et coustume des Anglois“⁶, ca în cazul care aduce prigonirea mareșalului de Lisle-Adam. Acesta se presintă, la o

¹ Et là luy parlerent, luy firent grande reverence, et avec ce ne l'empescherent en rien, ne aucun de ceux lui le servoient, car le roi estoit du tout content et des Bourguignons et des Armagnacs, et peu luy chaloit, et luy estoit comme indifferent comment tout allast. Chacun qui de luy avoit cognoissance pouvoit bien scavoit l'estat pitoyable et lamentable où il se trouvoit pour lors... Le bon roi Charles estoit content de tout ce que ce duc vouloit faire et n'y apportoit aucun contredit; p. 29.

² Ainsi se mit cette reyne de France soubz le gouvernement dudict Jean de Bourgogne, delassant et abandonnant en cette sorte le roy, son seigneur, et son fils, le duc de Touraine, dauphin..., ce qui sembloit à plusieurs estre chose assez hors de raison et bien hardie; p. 287.

³ P. 367.

⁴ Pp. 323-9.

⁵ P. 353. Cf. p. 355.

întâlnire, în veșmînt de „bleu-gris“, ordinar. „Lisle-Adam“, spune Henric, jignit că un mareșal de Franța nu poartă haine de ceremonie cînd vine înaintea lui, „Lisle-Adam, aceasta e îmbrăcămîntea unui mareșal de Franța?“. Și: „Cum cutezi d-ta să privești astfel drept în față un prinț?“ — „Doamne prea-temute, e obiceiul frances, și, dacă e cineva care să nu cuteze a privi pe acela cu care vorbește, e socotit ca om rău și trădător, — cu voia voastră“. Răspunsul regal engles e scurt: „Nu e obiceiul nostru“¹. Nu tîrziu după aceasta, ducele de Exeter, comandantul Parisului, caută să aresteze pe mareșal, în sprijinul căruia se ridică populația. Dar toate acestea nu împiedecă pe scriitor de a recunoaște iubirea care a încunjurat pe regele viteaz, drept și milos, care regreta la moarte că n'a putut merge la Ierusalim². La Paris chiar, întăiu: „Regele acela Henric stătea atunci în Paris, unde a legat foarte pe locuitori de ascultarea și iubirea lui, pentru că *facea să se observe exact justiția și o dădea după cuviință fiecăruia, ceia ce făcea că poporul sărac ținea mult la dinsul, mai mult decît la oricine*“³. Și, ca o caracterizare generală, aiurea: Henric „era un prinț de o înaltă pricepere, pentru care *bietul popor* îl iubia mai presus de toți ceilalți. În afară de aceasta *era foarte aplecat și îngrijit de a păstra poporul de jos și de a-l ocroti contra violențelor de nesuferit și marilor stoarceri pe care cea mai mare parte din nobili îi făceau să le sufere în Franța, Picardia și în tot regatul*“⁴. Cînd el oprește de a se impune țeranilor și chiar clericilor grija cailor, a cînilor și păsărilor de vînat, se observă: „Era

¹ Lisle-Adam, est-ce là la robbe de mareschal de France?... Comment osez-vous regarder un prince au visage?... — Très-redouté seigneur, c'est la guise de France, et, si aucun n'ose regarder celui à qui il parle, on le tient pour mauvais homme et traistre, et pour Dieu ne vous en deplaise. — Ce n'est pas nostre guise; p. 335.

² P. 363.

³ Icely roy Henry se tenoit alors à Paris, où il attacha fort les habitants à son obéissance et affection, par ce qu'il faisoit observer exactement la justice et la rendre déüement à un chacun, ce qui faisoit que le pauvre peuple l'aimoit grandement sur tous autres; p. 360.

⁴ Estoit un prince de haut entendement, par quoy le pauvre peuple l'aimoit sur tous autres. De plus il estoit très enclin et soigneux de conserver le menu peuple et de le proteger contre les violences insupportables et grandes extorsions que la plupart des gentils-hommes leur faisoient lors souffrir en France, Picardie et par tout le royaume; p. 364.

un lucru foarte cuminte și vrednic de laudă la regele acesta Henric că a voit să îndrepte un asemenea lucru, *ceia ce l-a făcut să câștige recunoștința și urările clerului, cât și ale bietului popor*¹.

Jurnalul parisian ni-l arată pe Henric refuzînd jutele la căsătoria cu Ecaterina de Franța, fiica lui Carol al VI-lea, și găsim și acolo aceeași judecată stăpînită de mila „săracilor“: „căci mai frumoasă ispravă de vitejie nu este pe lume decît a pedepsi pe cei răi, *pentru ca bietul popor să poată trăi*“². Din partea lui, Juvénal des Ursins, un înalt demnitar al Coroanei franceze, ni-l prezintă pe acel care se unise atît de strîns, printr'o nouă legătură, cu dinastia capetiană, considerîndu-și victoriile ca Ștefan-cel-Mare însuși: „După bătălie (de la Azincourt), regele Angliei dădu prînz prinților și seniorilor franceși. Li spuse că nu trebuie să se mire dacă a cîștigat biruința asupra lor, de care *nu-și atribuie nicio glorie, fiind opera lui Dumnezeu*, care lor li fusese protivnic pentru păcatele lor“³.

Fiicei celeilalte a lui Carol al VI-lea, Michelle, care luase pe Filip de Burgundia, i se aduce de Pierre de Fenin laude că, fiind „de toată cinstea, smerită, curtenitoare, frumoasă“, „o iubiau nu numai toți seniorii de la Curte, dar și acest *pauvre commun*“⁴.

Gîndul acestui *menu peuple* urmărește pe cronicar. Dacă, dupăuciderea ducelui Ioan, erau trei partide în luptă și aceasta tinde la „desmembrarea regatului“, e mai ales pentru că, astfel, „poporul cel mărunț era peste măsură de chinuit“⁵. Cu groază — *estoit chose piteuse à voir* — prezintă el lumea care, la ase-

¹ C'estoit chose bien raisonnable et louable à ce roy Henry d'y vouloir remedier, ce qui luy fit acquerir la bonne grace et les voeux du clergé, ainsi que du pauvre peuple; *ibid.*

² „Car la plus belle proesse n'est au monde que de faire justice des mauvais, afin que le pauvre peuple en puisse vivre“; citat *ibid.*, p. 337, nota.

³ Après la bataille, le roi d'Angleterre donna à diner aux princes et seigneurs françois. Il leur dit qu'ils ne s'esmerveillaissent pas s'il avoit eu la victoire contre eux, de laquelle il ne s'attribuoit aucune gloire, car c'estoit oeuvre de Dieu, qui leur étoit adversaire pour leurs péchés.

⁴ Dame de tout honneur, humble, courtoise, belle et bien aimée de tous les seigneurs qui conversoient à la cour d'iceluy duc, et en outre du pauvre commun; p. 313.

⁵ Il y avoit trois partys... en France, qui tous contendoient à conquerir et démembrer le royaume; de quoy le menu peuple estoit excesivement travaillé; p. 313.

diul Rouenului, unde ar fi murit zece la douăsprezece mii de oameni, e redusă a mânca tot felul de „cîni, pisici, guzgani, șoareci și alte lucruri ca acestea“¹. În cutare oraș cucerit se pradă bisericile și se necinstesc femeile². La Montdidier, ducele Ioan e părăsit de Flamanzi, „oameni fără milă, cari nu cruță nici nobil, nici țeran“³. Oameni de aceștia cari „cutreieră cîmpii“, cu căpitanii lor, se chemau *Waudrois*, aiurea *Estrangers*; sătenii, *les compagnons du pays*, căutau să-i împiedece⁴. Une ori, ca ai lui Tabary, erau numai pedestri și lumea rîdea de dînșii, fiind săraci⁵.

Sentimentul acesta nobil de compătimire creștină adîncă domină paginile fără pretenție, în care se oglindește desnădejdea unei mari și frumoase țeri călcate în picioare. Îl aveau, din fericire, și alții decît asemenea cavaleri cari se ridicaseră numai puțin de-asupra poporului apăsător. Tot Pierre de Fenin, gata să primească oricînd asemenea manifestații de conștiință, presintă astfel pe Ludovic de Luxemburg, episcop de Têrouanne, care, în mijlocul acestor lupte civile, „făcu să se sape pe locul unde se dăduse bătălia (de la Azincourt) mai multe gropi, în care se adunară din ordinul său toți morții, *de o parte și de alta*, și fură îngropați; apoi el binecuvîntă locul și puse să-l închidă cu garduri tari de jur împrejur, pentru a-l păzi de vite“⁶.

N. Iorga.

¹ Chiens, chats, rats, souris et telles autres choses; pp. 303-4.

² Les églises furent pillées et quantité de femmes violées par force, tant gentilles femmes que autrés; p. 263.

³ Gens sans pitié, n'espargnans ny gentil ny vilain; p. 249.

⁴ Gens qui couroient les champs., gens sans pitié, lesquels ranconnoient partout où ils alloient sans espargnier gentil ne vilain; on les appelloit en plusieurs lieux les Waudrois, en autres les Estrangers.

⁵ Capitaine de brigands..., foison de gens de pied... dont on faisoit grande risée pour ce que c'estoient gens de pauvre estat; p. 292.

⁶ Louys de Luxembourg, qui estoit évesque de Terouanne, fit faire en la place où la bataille avoit esté donnée plusieurs charniers, où il fit assembler les morts d'un coté et de l'autre, et là les fit enterrer; puis il benit la place et la fit enclorre de fortes hayes tout autour, pour la garantir du bestail; p. 278.

NOTE ARMENE

I. Privire asupra manuscriselor armenesti

Literele armenesti au fost inventate la inceputul veacului al V-lea.

Veacul al V-lea a fost socotit cel de aur al literaturii armenesti, nu numai pentru ca in acel veac a fost tradusa Sf. Scriptura intr'o splendida traducere ci si prin numeroasele opere filosofice, poetice si istorice ale scriitorilor armeni ai epocii.

O parte importanta din aceste opere au ajuns pana in zilele noastre prin faptul ca au fost copiate de catre generatiile urmatoare si au trait din generatie in generatie pana in prezent. Din nefericire, nu exista originalele acelor scrieri, ci numai copile care au dainuit in decursul veacurilor. Cel mai vechiu manuscris original existent dateaza din veacul al IX-lea. Scrierile anterioare nu le avem decat in copii.

Grație tiparului, au inceput sa apara rind pe rind manuscrisele armenesti scapate de la peire. Tiparul la Armeni a inceput in anul 1512. Iacob Pacatosul fu acela care, in acelasi an, publica la Veneția cinci manuscrise cu subiecte bisericesti.

In istoria tiparului armean vine apoi Abgar Tabir (Scrib), care in 1565-1568 mai intai la Constantinopol si apoi la Veneția tipărește Efemeride, Psalmii, Cartea Liturgică și alte cărți bisericesti.

Tiparul a servit mai intai la imprimarea cărților bisericesti cu subiecte morale, de cinstari si gramatici de care se simția imediată nevoie.

In ceia ce privește cărțile de filosofie, de istorie și literatură, tipărirea lor s'a efectuat mai tirziu.

Dar nu era suficient sa se salveze de la peire tesaurile acestea ale trecutului și sa se dea la lumina cele mai interesante dintre ele. Mai trebuia sa se studieze arta lor și mai ales sa se cerceteze notițele ce cuprindeau, spre a se putea da material arheologiei și istoriei. Chiar primele cercetari arătasera ca in acele notițe existau materiale pretioase pentru limpezirea unor puncte obscure din istoria Armenilor.

Primii cari au cercetat aceste știri fură P. Leonte Alișan și episcopul Carechin Servanțian, cel d'intaiu in mănăstirea din Veneția, iar cel de-al doilea in mănăstirile din Armenia.

Intr'adevar, parintele Alișan a reprodus subiectele din sutele de manuscrise cercetate, in lucrările sale „Ararat“, „Șrag“, „Sisagan“, „Sisuan“, etc. Și lucrarea „Toros Agbar“ a lui Servanțian cuprinde mai multe memoriale.

Dar unul dintre membrii congregației mekhitariștilor din Viena, eruditul pâr. Iacob Dașian, fu acela care puse pe base științifice studiul manuscriselor armenesti, stabilind o metodă

pentru usul cercetărilor. Metoda aceasta constă nu numai în copierea manuscriselor, ci și în observarea artei lor și în analiza cuprinsului, comparându-se în același timp cu exemplarele tipărite mai d'înainte și cu alte manuscrise.

Cu această metodă păr. Dașian a studiat manuscrisele armenesti din Biblioteca Imperială din Viena (1891), de la mănăstirea din Furnuz, Turcia (1894) și, în fine, pe cele din biblioteca mekhitaristilor din Viena.

Metoda aceasta a fost urmată și de alți arheologi. Ștefan Canaian a studiat manuscrisele colegiului nersesian din Tiflis, publicînd în această privință și un volum în anul 1893.

Au mai studiat: episcopul Balian manuscrisele din diferitele mănăstiri din Cesarea (1892-3), păr. Gr. Calemcarian pe cele din München (1892), păr. Ohanes Miskgian, pe cele din Biblioteca Vaticanului (1891), prof. Nicolae Marr, pe cele de la Academia Limbilor Orientale din Petersburg (1891) și pe cele de la mănăstirea Sevan (1892), episcopul Sembatian manuscrisele de la d feritele biserici din Șamac (1896), H. Agearian, pe cele de la liceul sanasarian din Erzerum și din Tauris, prof. Fr. Macler a studiat manuscrisele armenesti aflătoare în Biblioteca Națională din Paris (1908) și din Cipru (1902), Fink și Gangețian pe cele din Tübingen (1907), prof. Fr. Conybeare pe cele din Muzeul Britanic (1913), dr. Toppian pe cele din colecția părintelui Tadian, Er. Lalaian pe cele din Vaspuragan (1915) și pr. B. Sarchisian pe cele din mănăstirea din Veneția (1914-22).

Afară de acestea, au fost studiate fără a se publica rezultatul studiilor, manuscrisele din Sevasta, de către episcopul Gușaghian, cele din mănăstirea armeană din Angora de către episcopul B. Ghuleserian, cum și cele din bibliotecile armenesti din Constantinopol și mănăstirea Armaș.

Din nefericire, nu a fost până acum cercetată bogata colecție a manuscriselor armenesti din Ecîmiadzin. Brosset le-a văzut numai în treacăt în 1840, iar, în anii din urmă, manuscrisele acelea au fost cercetate parțial de episcopul K. Hovsepian și păr. N. Aghinian. Până acum n'au fost studiate amănunțit nici manuscrisele din bogata bibliotecă a mănăstirii armenesti din Ierusalim.

Cea mai bogată colecție de manuscrise armenesti, în număr ca de zece mii, se află în mănăstirea Ecîmiadzin, după care vin Ierusalimul, mănăstirile armenice din Veneția și biblioteca din Erivan. Numărul total al manuscriselor armenesti răspîndite în lumea întreagă se cifrează la douăzeci și cinci de mii, fără a se socoti cele pierdute în Turcia de pe urma războiului mondial, ca acelea din Armaș, Sevasta și Cesarea, cum și cele ce se aflau în mănăstirile și bisericile armenesti din Turcia și despre existența cărora nici n'au avut cunoștință arheologii.

II. — Privire asupra miniaturii armenesti.

Arta scrisului și miniaturii armenesti a devenit un obiect de studii pentru specialiștii armeni și străini.

Primul care, în 1866, a studiat miniaturile manuscriselor armenesti fu dr. Ioachim Siccard. S'au mai ocupat cu aceste studii părintele Serafim Abdullah, Fr. Macler, Gabriel Millet, Arșag Ciobanian și mai ales episcopul Carechin Hovsepian.

Manuscrisele care au ajuns până la noi, și cărora filologii li dau o valoare artistică, sînt mai toate copii.

Copiștii au fost mai ales călugări, preoți și dascăli, cari au muncit în general prin mănăstiri sau prin modeste chilii de biserică. Ei lucrau din ordinul notabililor și pentru usul acestora. Se mai întîmpla adesea ca acești copiști să lucreze pentru a fi folositori vre-unei mănăstiri sau spre folosința copiilor și nepoților lor.

Scribii aceștia, a căror răbdare e uimitoare și cari au produs lucrări de artă atît de frumoase, își dau din modestie calificativele cele mai umilitoare ca: neputincioși, netrebnici, ignoranți, novici, etc. Și sînt ei cari au produs capodoperele scrierii și miniaturii, copind lucrări uriașe, ca Biblia, etc., și împodobindu-le uimitor de artistic.

Și din memorialele manuscriselor vedem că doar copistul sau miniaturistul fusese adesea bolnav, nevoiaș și bătrîn și une ori aproape să-și plardă cu totul vîzul. „În viața amară de pribegie prin străini scriu”, spune copistul unui manuscris, „e iarnă, iar odaia-mi întunecoasă și rece.” Scriitorul manuscrisului no. 207 din Veneția spune: „Am scris pribegind de colo colo”, iar cel al manuscrisului no. 292: „terminăiu plimbîndu-mă din oraș în oraș”.

Dar mai dureroasă e împrejurarea că mare parte din manuscrise au fost alcătuite în zile de persecuții politice. Copiștii pomeneșc că și-au scris lucrarea în zile grele, amare, rele, infernale, adecă atunci cînd poporul armean era năpădit de barbari sau se afla supt teroarea navelei lor, iar ei, în fundul unei mănăstiri, se străduiau să termine o lucrare sau să ornamenteze o operă isprăvită.

Și adesea ei n'au abandonat lucrul nici la sosirea barbarilor. Eu însumi am văzut manuscrise înterupte un timp și reluate în sclăvie.

Firește că nu se poate pretinde prea mult de la manuscrisele făcute în aceste condiții. Într'adevăr, studiarea lor a dovedit că unele din ele au fost greșit sau defectuos copiate. De altfel, scribii însiși își mărturisesc slăbiciunea în notițe și imploră să fie iertați pentru erorile săvîrșite fără de voie.

Au fost mult apreciate frumuseța și fineța miniaturilor manuscriselor armene, care, de și influențate de stilul asirian, au dobândit în decursul veacurilor o originalitate proprie.

De altfel, miniatura formează, după arhitectură și sculptură, principala artă îmbrățișată de Armeni. E drept că, în timpurile trecute, pictori armeni n'au fost, dar în schimb au răsărit din sânul acestui neam un număr considerabil de miniaturişti cari au împodobit paginile manuscriselor pe pergament și hîrtie.

La început, nu se obișnuia ornamentarea manuscriselor. În secolele VIII și IX încep însă să apară în manuscrise plante, frunze, păsări și alte ornamente. Apoi apar ornamentele arabe, care au durat până în veacul al XIII-lea. În veacul acesta miniatura armeană își atinge apogeul. Profesorul Strzygowski de la Universitatea din Viena, scrie: „Miniatura armeană în veacul al XIII-lea era în plină dezvoltare și presintă liniile cele mai fine, mai bogate și variate, care nu pot fi comparate decît cu exemplarele de mîna întîiu latine și arabe. În arta veche Armenii erau maeștri. Modelele lor erau de preferință florile, păsările, peștii. S'au servit în ornamentațiile lor și de figuri geometrice; în reproducerea figurilor umane erau înapoiți”.

Și, într'adevăr, oamenii pictați în manuscrisele vechi sînt disproporționați și presintă în general capete mari. Sînt așezate capete mari pe trupuri mici. Defectul acesta se vede și la alte neamuri, ca și la Bizantini.

Defectul acesta, nejustificat în pictură, parcă ar avea totuși tendința de a accentua gîndul artistului chiar prin disproporție.

Figurile miniaturilor armenesci în general sînt triste. Arare ori se întîlnește o față zîmbitoare, veselă în vechile manuscrise. Parcă ar fi însăși suferința poporului armean, în grea cumpănă pe acele vremuri, care se reflectă în acele miniaturi.

În miniatura armeană, transformată în artă, nu e greu de găsit și influențele din afară. Profesorul Macler spune în această privință (*La France et l'Arménie*, 1917, p. 27) că primele miniaturi armenesci au fost inspirate de modele bizantine.

În miniaturile armenesci sînt bătătoare la ochi trei colori: auriul, roșul și albastrul. Dar roșul pare a fi fost culoarea de predilecție a artiștilor armeni. Se știe că garanța care produce această culoare e o producție a Armeniei. Totuși, în miniaturi, culoarea roșie era atît de bine combinată, încît nu era niciodată strigătoare.

În vechile scrieri medicale găsim relațiuni în privința modului cum preparau Armenii pergamentul, cerneala, cum combinau colorile și cum legau manuscrisele. Din nefericire, Armenii cei vechi cunoșteau și arta de a șterge cerneala. Zicem din nefericire, pentru că ei, spre a economisi pergamentul, ștergeau une ori pergamentele vechi, poate mai prețioase, spre a transcrie

alte lucrări. În manuscrisul no. 714, aflător în biblioteca din Ierusalim, există și o rețetă pentru ștergerea cernelii negre.

De obicei, la manuscrise lucrau trei inși: scriitorul, împodobitorul și poleitorul. Se întâmpla însă ca toate cele trei treburi să fie făcute de una și aceeași persoană.

În istoria manuscriselor își are rolul și legătorul, lucrul căruia era adesea o operă de artă și stîrnia admirația.

III. — Privire asupra manuscriptelor ajunse până în zilele noastre.

Pentru cercetarea miniaturii armenesti trebuie să se înceapă din veacul al IX-lea, de cînd datează cel mai vechiu manuscris rămas până în zilele noastre. De altfel, evanghelia de la Academia Lazarian din Moscova n'are nicio miniatură, de și este scrisă cu caractere foarte frumoase.

Trebuie să notăm de la început că, în istoria artei armenesti, regii din dinastia Bagratizilor ocupă un loc de frunte.

Timp de două veacuri, de la primul rege Bagratid, Așot (861), și până la ultimul rege din acea dinastie, Gaghic al II-lea (1080), Armenia a devenit un leagăn cultural.

Arta de căpetenie adoptată de Armeni a fost arhitectura. Dovada: capitala Ani a Bagratizilor. Dar și miniatura începuse să înflorească. Într'adevăr, avem manuscrise prețioase de pe timpul Bagratizilor.

După cum am spus, cel mai vechiu manuscris armenesc este Evanghelia Academiei Lazarian. Manuscriptul acesta se află acum în Biblioteca din Erivan (Armenia). După cum se vede din notiță, a fost scris în anul 887 de către Sahac din Vanand, supt domnia regelui Așot.

Un alt manuscris din cele mai vechi, ajuns până în zilele noastre, este Evanghelia reginei Mlke, care acum se păstrează în Biblioteca Mekhitaristilor din Veneția. Evanghelia aceasta a fost dăruită de zisa regină mănăstirii Sf. Fecioare din Varag (Armenia) în anul 912. Probabil că manuscrisul fusese scris cu mulți ani, înainte. Regina, înainte de a dăruia mănăstirii evanghelia, legase manuscrisul în mod foarte bogat. Din cauza aceasta, el a fost furat de devastatori arabi. Manuscrisul a fost descoperit de către un preot în 1208, deci cu trei veacuri mai târziu, la niște Arabi, și înapoiat mănăstirii din Varag.

În istoria miniaturii armenice e de menționat și mănăstirea Tadev, unde artele încep să înflorească, în veacul al X-lea, bogat, după spusele istoricului Stepan Orbelian, în producțiuni filosofice, musicale, în pictură și miniatură, și cane e vestită prin educația ce o da tineretului.

Mai e celebră în istoria manuscriselor așa-zisa „Evanghelia

de fildeș*, care se află în posesia mănăstirii Ecîmiadzin și care a fost copiată în anul 998 de către unul Ohanes. Evanghelia aceasta a fost numită de „fildeș*, fiind îmbrăcată în ivorfu, lucrare artistică în stil sirian din veacul al IV-lea. Manuscriptul a fost dus la Ecîmiadzin în 1850 de la mănăstirea Sf. Stepan din Artaz.

Catolicosul (patriarh suprem) Hacic Arșaruni (973-992), care a avut o frumoasă activitate politică, bisericească și culturală, a întemeiat biblioteca de la Archina (jud. Sirac), unde a colectat operele Sfinților Părinți ai Bisericii. Patriarhul Onmanian în monumentală sa lucrare „Azgapatum“ („Istoria Neamului“), pagina 1139, spune că biblioteca Hacichian cuprindea numeroase manuscrise, care formează tezaurul bibliotecii actuale.

Din epoca ciliciană e celebră și Evanghelia Lambronienilor, scrisă în 1193. Aceasta se află în prezent în biblioteca din Veneția supt no. 1631. A fost ilustrată de vestitul miniaturist Constantin pentru episcopul și istoricul Nerses din Lambron și frațele lui, Leon.

Este o capodoperă a miniaturii armenie o Evangheliie copiată în anul 1201 de monahul Stepan în mănăstirea Avag din Chemah. Manuscriptul acesta se află acum în colecția d-lui Marcosian din Paris. Manuscrisul, scris pe pergamentul cel mai fin, cuprinde portretele celor patru evangheliști, frontispicii superbe și litere ornamentate de o frumuseță uimitoare. Miniatura aceasta e un exemplar tipic de artă orientală, în care se accentuează în mod puternic caracterul național armean. D. F. R. Martel, în lucrarea sa „Covoarele orientale înainte de 1800“ (Viena, 1908), vorbește cu admirație de frumusețile acestui manuscris, care-l face să afirme, pe baza motivelor și colorilor, că parte din prețioasele covoare din Asia Mică sînt datorite artei armenesti. Din punctul de vedere al dezvoltării miniaturii armenesti a fost rodnică și epoca regelui Hetum I-ii al Ciliciei (1226-1270). În zilele lui au răsărit pictori cari au împodobit cu desemele lor multe manuscrise, adesea din ordinul vre unui membru al familiei regale, pentru vre-o biserică. Dintre acești pictori e celebru Toros Roslin care a produs capodopere de miniatură în care se evidențiază imaginația-i strălucită, armonia colorilor și fineța liniilor. Mănăstirea armeană din Ierusalim are cinci manuscrise ornate de Toros și altele două atribuite tot acestuia. Se mai poate socoti ca o capodoperă a acestui pictor manuscrisul no. 2.600, ornamentat în anul 1262 în Romgala (Hromcală) din ordinul principelui Leon, fiul lui Hetum I-ii.

La dezvoltarea artei miniaturii au contribuit și Leon al III-lea al Ciliciei și soția sa, regina Chir Ana (1270-1289).

Manuscrisul no. 2563 din mănăstirea armeană din Ierusalim este o sumptuoasă Evangheliie numită regală. Evanghelia aceasta

a fost copiată de Avidet din ordinul reginei și ornamentată probabil tot de Toros.

E vestită și cartea de rugăciuni a regelui Hetum al II-lea (1285-1307), un mare iubitor de artă, contemporan cu catolicosul Constantin al II-lea, care, ca și regele, a iubit frumosul. Pe vremea acestora s'au produs multe lucrări de artă, care au ajuns până în zilele noastre.

Formează o capodoperă a gravurii armene un relicvariu lucrat pe timpul lui Hetum în mănăstirea Schevăr. Acum el face parte din colecția colecționarului Basilewski și este o rămășiță strălucită a artei evului mediu.

Invasia Selgiucizilor a dat o lovitură de moarte miniaturii armenesti, care, după veacul al XIV-lea, a început să decadă.

Propagarea tiparului a pus capăt miniaturii armenesti. După aceea n'au mai fost decât rare copii prin veacurile XVI și XVIII. În aceste veacuri manuscriptele se scriau cu litere cursive și erau mai puțin ornamentate.

IV. — Manuscriptele armenesti din România.

Distrușgerea și devastarea citorva biserici din Moldova, în anul 1551, de sigur că a pricinuit pierderea unor prețioase manuscripte, după cum reiese din Cîntecul de Jale al diaconului Minas Tocatti, martor ocular al acelor evenimente :

Bisericile și mănăstirile
 Armenilor din Suceava,
 ...Orice vase se găsiră în lăuntru
 Cruci, potire și veșminte,
 Candele și cădelnițe,
 De aur și poleite,
 Evanghelii legate în argint,
 Biblii și psaltiri,
 Chromolnice (*sic*) și ceasloave
 Precum și orice alte cărți.
 ...Evangheliile legate în argint,
 Atît de scumpe pentru Armeni.
 ...Toate cărțile le au dat pe foc.
 ..Bisericile Armenilor au fost dărîmate
 Și cărțile sfinte în foc aruncate.
 ..În Hotin, Siret și Iași,
 Vasluu, Botoșani și Romăn:
 Bisericile au fost dărîmate
 Și cărțile pe foc aruncate
 .. În biserica din Botoșani,
 O icoană de aur era . . .

Părintele Minas Păjăghian care a vizitat cu un veac în urmă bisericile armenesti din România, dă oarecare lămuriri în privința manuscriptelor și obiectelor istorice văzute, în lucrarea sa „Călătorie în Polonia”, tipărită în Veneția în 1830.

Par. Păjăghian spune :

Biserica din București are multe podoabe și odoare.

În Focșani există o icoană veche, la care credincioșii se duc în pelerinaj.

La Iași notița unui manuscript poartă data 1607.

Biserica din Roman posedă o Evanghelie de șase sute de ani.

În Botoșani se văd ruinele construcțiilor vechi ; mai sînt de asemenea vase și manuscripte aduse din Ani.

Biserica din Chilia are un manuscript cuprinzînd Viața Sfinților Părinți (Haimavure) cu o notiță cu data de 1702. În momentul trecerii părintelui Păjăghian prin localitate, cartea fusese transportată la Grigoriopol.

O altă carte identică a bisericii din Babadag, scrisă în 1675, a fost transportată tot la Grigoriopol.

Vorbînd despre bisericile din Cetatea-Albă, Ismail, Brăila, Silistra și Galați, părintele Păjăghian nu face nicio mențiune specială.

Asemenea nu insistă asupra bisericilor din Chișinău, Căușeni (unde există o biserică de zid), Hancești, Orhei, Băiți și Hotin.

* * *

În prezent orașul cel mai bogat în manuscrise armenesti este Gherla. Se mai găsesc însă manuscrise la Suceava, Iași, Roman, Botoșani și București.

Mare parte din aceste manuscrise sînt copii. Astfel încît cuprinsul lor nu este nou pentru arheologi. Sînt și unele care cuprind note interesante în notițele lor și pot aduce lumini noi și în istoria coloniei.

Unele manuscrise sînt modele frumoase ale artei miniaturii armene. Și, de și ele nu sînt la înălțimea capodoperelor din Eclimadzin, Ierusalim, Veneția și altor mănăstiri armenesti, pot, totuși, să dea o idee în privința artei armene.

Printre lucrările acestea manuscrise, trebuie să așezăm și documentele cele vechi (contracte, scrisori, inscripții, etc.), care aruncă o lumină vie asupra trecutului Armenilor din România.

Manuscriptele din București.

Biblioteca centrală armeană, înființată pe la sfîrșitul anului 1927 în București, a putut să colecționeze vre-o treizeci de manuscripte.

De și aceste manuscripte nu prezintă o mare valoare din punctul de vedere al vechimii și artei caligrafice, totuși o privire asupra lor nu este lipsită de interes.

1. *Carte ce se numește asămănarea cu chipul lui Dumnezeu.* — Această carte, compusă din două părți (pp. 1-65 și 65-93), a fost scrisă de arhiepiscopul Petros în Nahicevan. A fost însă copiată în 1822, în orașul Eudemiș, după un exemplar aflător în posesia preotului Hovnan, de către ieromonahul Chevorc care, mai târziu, a venit la București în calitate de șef religios al Armenilor din țerile românești.

2. *Carte ce se numește balanța dreptății.* — A fost copiată odată cu lucrarea precedentă în același caiet, ocupînd 33 de pagini. Copistul este același ieromonah Chevorc Franghiulian. Nu se pomenește de numele autorului. Este probabil să fie același arhiepiscop Petros din Nahicevan.

Cartea se compune din zece capitole, în care se vorbește despre justiția divină, justiție, providență, predestinație, etc.

3. *Istoricul Cartagini.* — Copiat odată cu cele două lucrări precedente în același caiet, coprinzînd opt pagini. Autorul este diaconul Ohanes din Peria (Alep), care a trăit în veacul al XVIII-lea. A fost copiată de către arhimandritul Chevorc, după un model aflat în posesiunea preotului Hovnan.

4. *Ce este Biserica.* — Reproducere din preceptele evanghelice, într'un stil simplu și clar. Lucrarea, datorită cîntărețului bisericesc Chegham Marcar Zacaria Hogenț, a fost scrisă la St. Petersburg în 1799 și cuprinde 164 pagini. Are și o parte în versuri, cuprinzînd 8 pagini.

5. *Istoria Armenilor* (188 pagini), de catolicosul Hovhanes. Cuprinde expunerea pe scurt a evenimentelor istorice cu începere de la lafet (fiul lui Noe) și străbunul Haic până la anul 930, în care trăia autorul.

6. *Hrana preoților sau arta mîntuirii*, lucrare tradusă mai întăiu din limba latină de către un cleric, din ordinul episcopului Stepan al Smirnei. Prelucrată cu adăugiri și lămuriri de preotul Ohan de la biserica Sf. Stepan din Smirna în 1822. 184 pagini. Cuprinșul: Cîntea preoților; Preoții sînt mai presus ca oamenii de rînd; Preoții sînt iubiți și prietenii lui Dumnezeu; Păcatele preoților mîhnesc adînc pe Dumnezeu, și alte multe capitole.

7. *Carte ce se numește „Fîntîna deschisă”*, de arhimandritul Petros din Nahicevan, spre gloria Trinității și singurului Dumnezeu, scrisă în 1764, pagini 132. Din capitole cităm: Cînt de slavă bunătații fără de margini a lui Dumnezeu; Cuvînt către cetitori; Cîntec Sfîntului Duh; Despre pace; Începutul și sfîrșitul omului; Puterea crescîndă a Evanghellei; Frumuseța Raiului lui Dumnezeu, etc. În total 32 de capitole.

8. *Cărticică ce se numește darul iubirii*, scrisă la intervale de către arhimandritul Chevorc Franghiulian, cuprinzînd versuri cu subiect religios și Jălanii de ziua Patimilor Mîntuitorului, etc. Apoi, versuri în onoarea binefăcătorului Bezgian Amira și

altor notabili. Mai departe, povestește evenimentele din anii 1841-42 din jurul Patriarhiei din Constantinopol, atunci cînd isnafurile erau în luptă cu Sultanul spre a participa la conducerea treburilor publice. Patriarhul Asvazadur persecută pe episcopul Chevorc, care era partisan al poporului. Caută să-l exileze, dar în cele din urmă reușește să-l trimeată în România. „Trimes ca șef religios al Bucureștilor și Moldovei, fiindu-i necunoscută situația din părțile locului”, episcopul Chevorc pornește la drum în Februar 1843 spre București, și, ajuns la 4 Martie, e primit cu onoruri mari în biserica Sf. Arhangheli. Șeful religios al eparhiei armenе din România fusese până atunci arhimandritul Martiros.

În partea a patra a lucrării, arhimandritul Chevorc transcrie scrisorile trimise de el, între anii 1824 și 1830, patriarhilor și altor prelați și răspunsurile primite de la unii dintre aceștia.

9. *Catechismul și istoria sacră*, copiată în 1869 la Constantinopol.

10. *Istoria Împăratului Fontianus, a fiului său Dioclețian și a celor șapte filosofi*, copiată în București în anul 1880.

11. *Gramatica limbii armenе* după Ceamcian, de arhimandritul Chevorc.

12. *Lexicologie*, de arhimandritul Chevorc, scrisă în 1821 la Marsefun.

13. *Jălania lui Minas Tocafți*, copiată în 1180 în biblioteca armeană din Armenopolis (Gherla) de către Haciadar Hormean, profesor și dascăl bisericesc și întărit de parohul Luca, la 20 Martie, același an.

14. *Idem*, după manuscriptul aflător la mănăstirea din Veneția.

15. *Istoria evenimentelor din 1800* din jurul alegerilor Patriarhului și catolicosului.

16. *Predici* scrise de arhimandritul Chevorc în 1823.

17. *Musele, tesaur literar, grădina sufletului*, de Mardiros Cerchezian.

18. *Cartea meșteșugurilor și rețete*, de preotul Garabet Casparian.

19. *Testamentul lui Samuel Moorat* și procesul lui.

20. *Explicații asupra cultului protestant*, trad. în 1835 de Iosif Vartanian.

Și se găsesc în biblioteca armeană din București pe lângă alte câteva manuscrite și note musicale de mîină ale mai multor imnuri naționale armenеști.

Suceava.

1. *Carte de liturghie*. Legată în piele. Scrisul cursiv. Lucrare de începător și lipsită de gust artistic. Capetele de pagină și sfaturile cu cerneală roșie. Pe alocuri scrisul șters. Ca introducere are următoarele rînduri:

„Fraților slujitori, nu ofițiați din obiceiul sfânta liturghie, ci de frică, cu sfințenie și cu adevăr. Căci mare este groaza de a cădea în minile lui Dumnezeu, celui viu, iar folosul vostru îl cunoașteți voi înșiva“.

La prima filă o imagine mică, ștearsă, cu flori și ornamente în formă de păsări. N tița sună astfel; „Scrisu-s'a aceasta carte de liturghie în anul 1690, cu mina dascălului bisericesc Chevorc, pentru folosința de curînd hirotositolui preot Der-Cricor, până la adînci bătrîneți, cu fiii și fiicele.“

2. *Mașdoș* (ritualul). Legătura de piele. Lipsesc cîteva file la început. Prea abreviat față de cărțile similare. Presintă unele deosebiri și-i lipsesc unele canoane. Scrisul urît și neregulat, cum mărturisește și scriitorul în notița: „Sînt bătrîn și mai bine nu pot“.

Începuturile și sfîrșiturile sînt scrise cu cerneală roșie și albastră. După canoane vin trei jăluiri.

Notița. „Scrisu-s'a sf. carte în orașul Liöv, de pana netrebnicului și lipsitului de duh Nerses din Argiz, fiind pe scaunul catolicosatului Ștefan, iar Patriarh și arhiepiscop al Liövu-lui și Camenței Grigore din Verag. Supt domnia lui Sigismund August, în anul 1555. Și vă rog iarăși pe voi, sfinți preoți și fii ai Bisericii, să nu mă învinovați pentru scrisul urît și grosolan, căci sînt bătrîn și mai bine nu sînt în stare să fac. Vă rog pe toți să pomeniți în rugăciunile voastre pe netrebnicul de mine, Nerses din Argiz, și pe tatăl meu și pe mama mea, pe rudele mele și pe morții miei. Amin.“

Manuscrisul mai cuprinde și o altă notiță succintă în versuri.

3. *Evanghelia*. Introducerea și paginile, în număr de zece, care resună cele patru Evanghelii sînt împodobite cu desemnuri în formă de păsări, iar marginile paginilor cu flori. Prima pagină a fiecărei evanghelii împodobită cu desemne; păsări și flori. Scrisul regulat și rotund. Notița, în care se glorifică puterea divină, în cîteva pagini elocvente și pline de misticism, se termină astfel;

„S'a scris această sfîntă Evanghelie în anul 1648, în orașul Suceava, din țara lui Bogdan, supt auspiciile sfîntului Simion, fiind catolicos al tuturor Armenilor Filip, iar șef religios al acestei provincii arhimandritul Minas, cu pana de nimic și netrebnică a preotului Ohanes: vă rog să mă pomeniți pe mine și pe părinții miei și rudele mele, iar voi să fiți pomeniți la a doua venire a lui Hristos, binecuvîntată în vecii vecilor, amin.“

4. *Carte de rugăciuni*. Lipsesc de la început 12 file. Paginile numerotate alfabetic.

Sfaturile sînt scrise cu cerneală roșie. Inițialele și marginile roșu închis, rîndurile cu negru. Judecînd după sfaturi, se poate presupune că s'a scris la Ierusalim. Notița spune că s'a scris

în anul 1313, pe timpul catolicosului Constantin și al regelui Oșin.

Se mai spune că manuscrisul a fost legat la anul 1687, în orașul Sf. Gheorghe din țara Ungurilor, de către diaconul Ștefan din Camenița. Manuscrisul cuprinde și alte notițe, scrise de diverși la diferite epoci.

5. *Carte de rugăciune*. Scrisul regulat, cu ornamentații pe margini, executate artistic și frumos. Manuscrisul a fost legat în mai multe rânduri. Îi lipsesc trei coli (36 pag.) de la început. Păstrat rău și decolorat din cauza umezelii.

În prima notiță se spune în versuri, că lucrarea a fost scrisă de episcopul Nicolae din Akkerman „a lui Ștefan-cel-Mare”.

Această carte a fost dăruită apoi de numitul Ghiureh bisericii Sf. Maria din Iași. Cum a ajuns la Suceava, nu se știe.

Roman.

Biserica armeană din Roman posedă o evanghelie manuscrisă, cu cei patru evangheliști, completă, în format 20+14+16, pe hirtie bună, cu ornamentații la începutul evangheliilor.

Pe alocuri ornamentațiile de pe margini sînt tăiate de legătorul nepriceput. Caracterele totdeauna mari, drepte, rindurile noi nefîncepînd cu cerneală roșie. Titlurile pe alocuri, sînt auzite.

Din notiță: „Scrisu-s'a Evanghelia aceasta în mănăstirea Mașchevor din Cilicia, cu hramul Sfînta Maria și Sf. Garapet, de către diaconul Ghiragos, asupra cererii călugărului Teodosie, în anul 1265, fiind catolicos Constantin, supt Domnia lui Hetum, încoronat rege al Ciliciei”.

A doua notiță pomeneste de meșterul care a legat manuscrisul. Evanghelia aceasta formează unul din manuscriptele armenești cele mai de samă aflate în România.

Gherla.

La Gherla sînt vre o cinzeci de manuscripte, păstrate în biserica Sf. Treime. De sigur că pe vremuri numărul manuscriptelor în vechiul Armenopolis trebuia să fi fost mai mare. Părințele Govrig, care a făcut descrierea amănunțită a vieții Armenilor din Transilvania (*Mitropolia Armenilor din Transilvania*, Viena, 1896), vorbind despre aceste manuscripte spune că un popor emigrat din Anî de sigur că a adus cu sine tot ceia ce avea mai de preț.

Printre manuscriptele din Gherla au o valoare artistică următoarele:

1. *Evanghelie* pe pergament. Scriere uniformă, curată și frumoasă. Data scrierii necunoscută. Are 219 miniaturi în culori

vii. Fiecare capitol începe cu o maiusculă ornamentală. La începutul fiecărei Evanghelii se vede portretul evanghelistului respectiv.

2. *Evanghelie* ilustrată ca și cea precedentă, însă cu mult mai frumoasă, mai curată și mai fină. Fineța portretelor și puritatea liniilor sînt bătătoare la ochi. Sînt fermecătoare în deosebi portretele represintînd oameni, îngeri și animale. A fost scrisă în 1346 de diaconul Ghiragos din orașul Surhat (Solgat) din Crimeea.

3. *Evanghelie* scrisă de două condeie diferite. Părintele Góvrig crede că a fost la început scrisă pe de-a'ntregul de preotul Ohanes, în prima jumătate a veacului al XIV lea. Manuscriptul fiind însă furat de Cazaci și apoi regăsit, deteriorat, partea finală, care lipsia, a fost reconstituită de diaconul Avetic și de fiul acestuia, episcopul Minas al Sucevei, în 1659. E remarcabilă mai ales partea întâia, care ajunge până la capitolul V al Evangheliei lui Luca. E scrisă pe pergament alb, curat și are frumoase ornamentații, cum și portretele evangheliștilor.

4. *Faptele Apostolilor*, manuscript căruia-i e atașată evanghelia lui Ioan. Manuscriptul e scris la 1316 în insula Cipru, pentru Aliz, fiica lui Hetum din Lambron. E pe pergament, uniform și agreabil. În acest manuscript bat la ochi abundența aurului, frumuseța inițialelor, cum și ornamentațiile pe marginea paginilor, varietatea și strălucirea colorilor.

Botoșani.

La biserica armenească din Botoșani se găsește, ca manuscript, o *Evanghelie* pe pergament, scrisă în anul 1354 în orașul Caffa (Crimeia), pe timpul catolicosului Mekhitar, de către dascălul bisericesc Crîcor Snehiasian.

I a ș i.

La biserica armenească din Iași se găsesc în prezent următoarele două manuscripte :

1. *Viața Sfinților Părinți*, lucrare vastă, într'un singur volum, pe care abia dacă poate să o ridice un om cu ambele mîni. Data lipsește. Se menționează numai că s'a scris în zilele catolicosului Filip (1633-1655). Scriitori sînt dascălii bisericești Minas și Nicolae din Caffa, decedat la Iași.

2. *Evanghelie*, capodoperă de artă, scrisă în anul 1351 la Caffa, și donată bisericii armenesti din Iași în anul 1451 de către frații Agopșa și Leon din Caffa. Manuscriptul acesta a figurat în secția armeană de la expoziția din București din anul 1906.

(Urmează.)

H. Dj. Sironi.

Documente privitoare la mănăstirea Ciolanu

Între documentele mănăstirii Ciolanu, două sînt mai vechi, de la Matei Basarab, — unul original, altul în copie¹ —, iar celelalte sînt mult mai nouă.

Din cele pe care le-am avut la îndemîină, am copiat conținutul lor și niciunul nu e mai vechiu de 1769. Mai vechiu poate să fie următorul pomelnic, scris pe pergament:

† *Pomealnecul sfințitului schit Ciolanul, unde iaste hramul Sfințitului Marelui Mucenic Gheorghie purtătorul de biruință.*

Supt acest titlu, numele celor pomeniți sînt înșirate pe două coloane, care au pe margine un chenar. Pe stînga stă scris astfel:

Pomealnecul cliitorilor ce au dat milostenie la sfințitul schit.
Vii: Alexandru Voevod, Maria Doamna, Grigore Voevod, Roxandra Doamna².

Constantin, Smaranda Sultan[a], Alexandru, Dimitrie, Neculae, Toma,

Gheorghiu, Maria, Belisa, Smaranda, Rădul, Elena, Bălașa, Trifonos, Eenis, Ioan, Zamfira, Costandin, Smaranda, Diamăndi, Ioan, Efstrali, Smaranda, Maria, Andrei, Gherghiu, Iordache, Maria, Nicolae Voevod, Vasilie, Ioan, Andrieana, Manolache, Mihail, Zoița.

Pe coloana din dreapta sînt următoarele nume:

Costandin Brâncov[eanu] Voev[od], Bălașa D[oa]mna, Nicolae, Eleni, Dimitriu, Ecaterini, Dimitriu, Samuil, Gheorghiu, Flurus, Ioanis, Irini, Christodulu, Eleni, Constantinu, Balașa, Alexandru, Calisi, Anastasiu arhiereos, Ioanichiu ierm[onah], Anghelu iereos, Gheorghiu, Antoniu, Dieni, Santa (?), Christa iereu, Strali iereu Sulta[na], Toma, Sanda, Ioan, Grigoraș, Balașa, Costantin, Santa, Ioan, Nastasia, Lucia, Neofit Ieroschimonah: Stoica tere[os], Ioan, Ștefan iere[os], Ioana Presv[itera], Ionake, Nicolaie, Safta, Safta, Mihail, Fotini, Maria.

Pomelnicul acesta, din chipul cum se presintă, apare ca o copie mai fărzie a unui pomelnic mai vechiu, din care n'au putut fi celtite anumite nume de către cel ce le-a transcris. Astfel în unele rînduri este trecut un singur nume, sau două, după care urmează imediat două puncte. La *vii* sînt pomeniți *Alexandru Voevod, Maria Doamna, Grigore Voevod, Roxandra Doamna*. Acest Alexandru Voevod este fără îndoială

¹ Publicate în *Revista Istorică*, de mine, n-le 7-9, 1927.

² Toate aceste nume sînt scrise cu culoare verde; cele următoare cu roșu.

Alexandru Scarlat Ghica, Domn între anii 1766-1768, iar după el a urmat *Grigore Alexandru Ghica*, 1768-1769. Alexandru Scarlat Ghica se interesa de biserică. El a permis arhimandritului de Argeș ca, împreună cu un colonel rus, să recruteze oameni de oaste pentru Rusia. Acest fapt, aflat de Turci, prin Hanul tătăresc, i-a adus ma ilirea¹. Turcii au pus în loc pe fiul său Grigore Alexandru Ghica, fost Domn al Moldovei între anii 1764-67, și acesta a fost prieten cu Rușii, lucru care s'a constatat cu prilejul războiului dintre Turci și Ruși, terminat cu pacea de la Ciuciuc-Cainargi.

De la acest Grigore Alexandru Ghica, a rămas un hrisov, scris pe hârtie mare pusă pe pînză, avînd chenar și două miniaturi în sînga. În fruntea hrisovului sînt două desemne-peceți rotunde, una represinînd un vultur, cealaltă un cap de bour, ambele încadrate cu chenar combinat cu roș, auriu, negru și verde. Cuprinsul hrisovului este acesta :

Io Grigore Ghica Voevod, b[o]ljiu m[i]l[o]stiiu g[os]p[o]d[a]r v[la]școi (prin mila lui Dumnezeu Domn Munteniei).

Din toate cele mai alese și mai lăudate lucruri la cei ce de la Dumnezeu li s'au dat a stăpîni, fapta cea bună a milosivirii iaste mai aleasă și mai lăudată, mai ales încă cînd va fi către sfințele și dumnezeestele lăcașuri unde se săvîrșesc dumnezeștile slujbe și unde cei ce au părăsit lumea trăesc o viață îngerească și mai pre us de lume, rugîndu-să lui Dumnezeu, ziua și noaptea, pentru Împărați, pentru Domni și pentru tot creștinescu' norod pravoslavnic. La acealea cuviincioasă iaste facerea de bine a ajutora pe cei ce lăcuiesc într'insele cu ceale de trebuință lor, fiindcă și ei se află slujind lor întru ceale sufletesti pentru spăsenia sufletului lor. Drept aceea și noi întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul și de Hristos iubitoriul Domn *Io Grigore Ghica Voevod*¹, învrednicindu-ne de ne-au miluit Domnul Dumnezeu cu oblăduirea acestei pravoslăvite Teri-Romănești în strămoșescul nostru Scaun, ne înștiințăm de la cuviosul stareț chir Teodosie ce iaste ales și așezat starîț de răposatul starețu Vasilie la schitul ce să numește Ciolanul, hramul sfințului Marelui Mucenic Gheorghie, unde lăcuiesc 12 părinți călugări sihaștri rumîni și moldoveni a acestui răposat starîț Vasilie, cum că, fiind acest schit la loc foarte strimtoros și pustiu, să află părinții la mare lipsă și sărăcie, atît de trebuințele vieții lor, cît și de trebuincioasa podoabă bisearicii,

¹ Xenopol, *Istoria Romînilor*, III, ed. I, p. 135, text, și nota 17.

¹ Scris cu caractere roșii.

fiindcă n'au fost apucat răposatul stareț a le mijloci vre-un ajutor de milă de către Domn ca și celor de la schitul Poiana Mărului. Domnie Mea ne milostivim pentru ajutorul schitului și a părinților o oareșce milă, adecă să aibă a lua pe tot anul această milă: 12 abale, 12 cojoace, 12 (?) perechi cisme, de la Vistieria Domniei Meale și... oc[a] ceară de la carvasaraua Domniei Meale de aici, din București, la ziua hramului, i două ocă untdelemn pe lună și jumătate ocă tămie de la vama Focșanilor, și să fie și patru oameni scutiți pentru poslușania trebilor schitului, apărați de toate dajdiile Vis[tieriei]. Și, fiindcă ei din strădania lor ș'au făcut patru pogoane de vie pentru ajutorul schitului, am ertat Domnia Mea de vinăriciu cît vin s'ar face întru aceste vii..., și să scutească și de dijmărit 20 de stupi. Ca să fie această milă schitului de ajutor, părinții r călugări de chiverniseală, iar Domniei Meale și răposăților părinților, moșilor și strămoșilor Domni veașnică pomenire

Rugăm și pre alți frați Domni cari de la Dumnezeu vor fi învredniciți în urma noastră a fi Domni țării aceștia să întărească mila aceasta și cu hrisoavele Domniilor Sale, ca și ale Domniilor Sale mile să fie de alții în urmă întărite și în seamă ținute. Întărim Domnia Mea hrisovul acesta cu însăși credința Domniei Meale: Grigore Alexandru Ghica Voevod și cu credința prea-iubiților Domniei Meale fii, Dimitrie Voevod, Alexandru Voevod. Și mărturie toți cinstiții și credincioșii boeri cei mari ai Divanului Domniei Meale: pan... Vel Ban; pan Radu Văc[ă]rescu V[el] Vornic de Țara-de Sus, pan Nicolae Dudescu V[el] Dvor[nic] de Țara-de-Jos, pan Pîrvu Cantacuzino V[el] Spăt[ar], pan Mih[ă]il Cantacuzino V[el] Vis[tier], pan Badea Țirbei V[el] Log[ofăt], pan Nicolae Ventura V[el] Post[elnic], Pan Pantazi Cîmpineanul (?) V[el] Ci[uce]r, pan Manolachi Brîncoveanul V[el] Pah[arnic], pan Costandin V[el] Post[elnic], pan Ștefan Toplicea[nu] V[el] Stol[nic], pan... V[el] Șăr[dar], Ispravnic pan Mihai Cantacuzino V[el] Vis[tier]. S'au scris hrisovul acesta în anul d'înfii al înfii Domniei a Domniei Meale aici, în Țara-Românească, în luna Iunie 2, la leat 7277, de popa Florea dascăl slavonesc.

Știrile tradiționale¹ amintesc de Nicolae Mavrocordat, Domn în două rînduri în Muntenia: 1716 și 1729-30, care ar fi închinat mănăstirea Ciolanul mănăstirii Dușcu din Rumelia (Tricala). Motivul închinării a fost dictat de serviciul pe care starețul acelei mănăstiri, anume Daniil, l-a făcut țerii, venind cu sfîta Sfîntului Visarion aici și făcînd slujbe pentru încetarea ciumei care hîntuia.

¹ Mi s'a spus că izvoarele trebuie să se găsească ori la Academie, ori la Arhivele Statului.

După aceasta, aceiași tradiție, care admite existența undeva a unui hrisov al lui Alexandru Ghica, spune că mănăstirea a fost pustie, după închinarea ei, optzeci și doi de ani, întru cât călugării au plecat în Răsărit. Acest Alexandru Ghica a reînființat mănăstirea Ciolanul, din îndemnul starețului Vasilie de la Poiana Mărului. Chiar acesta a trimis la Ciolanu doisprezece călugări.

Dacă admitem că mănăstirea Ciolanu a fost pusă optzeci și doi de ani, — după cum scrie documentul lui Alexandru Ghica (1766-8), pe care l-a văzut părintele arhimandrit Eftimie Obrocea¹, — atunci fără îndoială interpretarea tradiției se ușurează mai mult.

Scăzând acei ani din anul de suire pe Tron al lui Alexandru Ghica, ajungem la anul 1684, an în care domniă în Țara-Românească Șerban Cantacuzino (1678-88). Abia după douăzeci și opt de ani va fi Domn Nicolae Mavrocordat, cel căruia îi se atribuie închinarea Ciolanului către Dușcu.

Prin urmare nu se poate admite că Nicolae Mavrocordat a făcut această închinare, cu toate că celelalte elemente ale tradiției concordă cu adevărul istoric. Astfel, în a doua Domnie a lui, Nicolae Mavrocordat găsește țara în stare rea: boterii pribegi, locuitorii ascunși prin păduri, o *ciumă cumplită bîntuind țara*, etc.¹.

Ținând samă însă și de pomelnicul citat mai sus, unde primul nume pe coloana din dreapta, unde se trec *morții*, e acela al lui Constantin Brîncoveanu, am putea presupune că închinarea mănăstirii Ciolanul a făcut-o Brîncoveanu (1688-1714), urmașul imediat al lui Șerban Cantacuzino. Când s'a scris pomelnicul mănăstirii în vremea lui Alexandru Scarlat Ghica, cel care a dat hrisovul pe care nu-l cunoaștem decît din spuse, era natural ca primul cititor să fie trecut, cum a și fost, Alexandru, iar, la morți, Domnul ultim în timpul căruia mănăstirea rămăsese pustie, — adevărat însuși Constantin Brîncoveanu².

Aceasta mi se pare cea mai probabilă interpretare.

Cea mai însemnată mănăstire din județul Buzău pe acea vreme era aceea de la Poiana Mărului. Starețul Vasilie de la

¹ Xenopol, *Istoria Romînilor*, ed. I, V, p. 42.

² Scriitorul acestei pomelnic nu știa numele Doamnei lui Brîncoveanu, punînd în toc pe fiica lui, pe Balașa.

Poiana Mărului era, de sigur, destul de însemnat. El pusese stareț la Ciolanu pe Teodosie, amintit în hrisovul lui Grigore Ghica, citat mai sus. Pe vremea lui însă, starețul Vasilie nu trăia și nici „n'au fost apucat răposatul stareț a le mijloci și lor vre-un ajutor de milă ca acelor de la Poiana Mărului”.

Priin urmare, starețul Vasilie n'a făcut decît intervenția către Alexandru Scarlat Ghica spre a reînființa Ciolanul și a numi pe Teodosie ca stareț. A murit deci între 1766-8, în vremea Domniei lui Alexandru Ghica.

Și în timpul lui Brîncoveanu au fost vremuri rele. În pisania Bisericii Domneș i d n Tîrgoviște, chiar el spune că trei bice biciuiau țara: *ciuma foametea și oastea*, încît și cu aceasta se adeverește tradiția¹.

În pomelnicul citat, un oarecare Nicolae Voevod este pus tocmai în urmă. Poate acesta să fie Nicolae Mavrocordat.

Mănăstirea Ciolanul deci a fost pusă din vremea lui Brîncoveanu până la Alexandru Scarlat Ghica, cel care a reînființat-o, iar fiul său, Grigore Alexandru Ghica, i-a făcut danie în 1769, anul cînd Principatele au fost ocupate de Ruși.

Domnii de mai tîrziu au făcut de asemenea milostenie cu mănăstirea Ciolanu.

Ast el, în 1775, Alexandru Ipsilanti dă un hrisov pentru mănăstirea Ciolanu, al cărui conținut este următoru :

(Pecetea și monograma domneașcă.)

Io Alexandru I silant Voevod.

(Miniatura Sf. Gheorghe.)

Din toate cele mai al se și moi lăudate la cei ce de la Dumnezeu li s'au dat a stă îni fapta cea bună a milostivirii sale cît e mai alea și mai lăudată, mai ales încă cînd va și către sfințele și dumnezeștele lăcașuri, unde să săvîrșescu dumnezeștele slujbe și unde cei ce au părăsit lumea trăescu o viață îngerească și mai presus de lume, rugî du-se lui Dumnezeu ziua și noaptea, pentru împărați, pentru Domni și pentru tot creștineșcul noșod pravo lavnic. La ac alea cuviincioasă iaste facerea de bine de a ajutori pre cei lăcuștor[i] într'însele cu ceale de trebuință ale lor, fiindcă și ei se află slujind lor întru ceale sufletești, rugîndu-se lui Dumnezeu pentru păse ia sufletului lor. Drept aceea și noi întru Hristos Dumnezeu binecredinciușul, blagoces-

¹ V. Drăghiceanu, *În amintirea lui Constantin Brîncoveanu*, București 1914, p. 29.

tiul și de Hristos iubitor l Domn Io Alexandru Ipsilante Voevod, învrednicindu-ne de ne-au miluit Domnul Dumnezeu cu oblăduirea acestii pravoslavnice Teri-Românești și înștiințându-ne de la cuviosul stareț chir Teodosie, ce iaste ales și așăzat starețu de răposatul schimnicul Vasilie la schitul ce să numește Ciolanul, hramul sfântului Marelui Mucenic Gheorghie, unde lăcuescu 12 părinți călugări sihaștri, rumîni și moldoveni, ucenici ai acestuia sus zis răposat Vasilie schimnicul, cum că, fiind acest schit la loc foarte strîmtoros și pustiu, să află părinții la mare lipsă și sărăcie, aift de trebuințele vieții lor, cît și de cuviincioasă trebuința bisericii, fiindcă n'au apucatu răposatul stareț să le mijlocească și acestora vreun ajutoriu de milă ca și celor de la schitul său, deci, precum a[ll]i frați întru pomenire Domni ce au fost mai înainte de noi au făcut milă călugărilor ce sînt mai sus ziși spre veașnică pomenirea Domniilor Sale, asemenea și Domnia Mea printre'acest cinstit hrisov al Domniei Meale orînduim acestui schit și părinților călugări ca să aibă a lua p tot anul de la Domnia Mea această milă: 12 abale, 12 cojoace, [12] părechi cisme, [o] ocă ceară de la carvasaraua domnească de aici din București la ziua Sfîntului Marelui Mucenic Gheorghie, i 2 oca undelemn pe lună, i jumătate oca tămîie de la vama Focșanilor, și să fie și cinci oameni dă țară și [alți] cinci oameni streini, să fie pentru postlușania și ajutorul schitului ace tuia ce s'au numit mai sus. Și, fiindcă și cu osteneala lor pentru ajutorul schitului ș'au făcut patru pogo[ane] de vie, m'am milostivit Domnia Mea de le-am ertat de vinăriciu în[ul] cît se face întru ace le patru pogoane. Așisderea să scutească și de dijmărit 20 stupi. Ca să fie mila aceasta acestui schit de ajutoriu și de întărire, părinților sihaștri de hrană și de chivernisire, iar Domniei Mea e și părinților Domniei Meale veșnică pomenire. Rugăm deci și pre alți întru Hs. frați Domni cari în urma noastră să vor alege de Dumnezeu oblăduitori să întărească mila aceasta și cu hrisoavele Domniei Sale, ca și ale Domniei Sale mile să fie în urmă de alți întărite. Întărind Domnia Mea mila aceasta cu însăși credința Domniei Meale Io Alexandru Ipsilante Voevod și cu credința prea-iubiților Domniei Mele fii: Costandin Voevod, Dumitrașcu Voevod. Și marturi toți boeraii Divanului Domniei Meale: pan Dimitrache Ghica Vel Ban; pan Nicolae Dudescu Vel Dvornic de Țara-de-Sus; pan Radu Văcărescu Vel Dvornic de Țara-de-Jos, pan Pană Filipescu Vel Log[ofăt] de Țara-de-Sus; Pan Ștefan Prișcoveanu Vel Log[ofăt] de Țara-de-Jos; pan Ștefan Mișoglu Vel Spăl[ar]; pan Eanache Văcărescu Vel Visțier; pan Scarlat Caragea Vel Post[elnic]; pan Dumitrașcu Racoviță Vel Clucer, pan . . . Vel Pah[arnic]; pan . . . Vel Stol[nic]; pan Manolache Creț[u]lescu Vel Com[is]; pan . . . Vel Clucer; pan Nicolae Dudescu Vel Vornic. Și isprav[nici]: pan

Stefan Prîscoveanu Vel Log[ofăt] de Țara-de-Jos, i Costandin Știrbei vtori Logofăt].

Și s'au scris hrisovul acesta în anul d'întăi al Domniei Meale aici, în Țara-Românească, la anii de la Zidirea Lumii 7283, iar de la Nașterea Domnului Nostru Is. Hristos 1775, de Costandin dacăl sclovenesc ot Sf. Gheorghe Vechiu.

Io Alex. Ipsilante Voevod.

Pamfil Gheorghian,
profesor în Buzău.

Doună documente externe

Comunicate de d. C. Karadja.

I.

Extras dintr'un raport al lui Wackerbart către regele August, datat din Banița în Moldova, 22 August 1698. Originalul în Arhivele Statului din Dresda, lot. 2095, „Briefwechsel K. August II. von Polen, vol. 199“.

E. Kön. Mt. allergnädigsten Befehl ein alleruntherthänigsten Genügen zu leisten, expediere sogleich nach Betretung der maldauischen gränzten einen Expressen, vermittelt welchen die Beschaffenheit deswegen gehorsamst referire. Von Lemberg biss Halitz hatt dass Regenwetter dieselbe der Mahsen verderbt, dass ich nicht nur allein mehr dan einmahl durch die von dem Niester ergossener Wässer schwimmen, sondern auch gahr nicht auff Halitz kommen, aber bey Marien-Pohl den Niester passiren müssen, welches die Uhrsach dass nicht ehr als heuthe allhier angelanget. Ob, Allergnädigster König und Herr, ich nun schon vermuthe, es werde dieses dieselbe nicht mehr zu Lemberg vorfinden, so geruhen Sie dennoch nicht ungnädig zu denckhen dass nach Befurdt der Sachen nicht unterstehe, E. K. M. den Alleruntänigsten Vorschlag zu thun, der Lambior, mit seiner gantzen Compagnier, samt denen andern Zimmerleuhten so sich noch etwan bey denen Regimentern finden möchten, vorauszuschicken und ihme die Reparatur der Wege und Defiléen, wie auch die Schlagung neuer Brücken und Ausbesserung, der alten, wo es von Nöhten, allergnädigst anzubefehlen. Den sonsten, woferne E. K. M. die Route über Poveritz, Stellitz und Krienitz (welche ich gegangen, und der grädeste Weg auff

Kalitz i-t) nehmen wolten ohne Vollziehung meines unmassgebigen Vorschlags, dero March gahr sehr retardiren würden, indem es biss Kamienitz faste eittel Berge, morastige Thäle, stehts Defiléen, und nichts als verderbte Wege giebt. Sonsten habe E. K. M. ich auch noch allerunterthässigt zu hinterbringen dass, nachdem der Turkuletz von dem Cron-Feldherrn Ordre erhalten jemanden nach der Moldau zu senden umb von dem Feinde Nachricht einzuhohlen, er dieses vollzogen und der Deputirte wiederumb angelanget mit der Antworth dass der Fürst nichts neuers hätte als dieses so derjenige welchen er mit zurückschickte aussagen würde, dan der letzte sey so vom Feinde käme. Ich habe ihn examinirt, finde aber dass er endt-weder wenig weiss, oder wenig sagen will. In summa ich halte ihn vor einen Espion und darumb expedire ihn sogleich zu E. K. M.: dieselbe werden vielleicht mehr dan ich auss ihm bringen können. Dennoch vermeinet der Turckoletz und der Scaus¹ vor guht zu sein dass E. K. M. denselben nicht wieder von sich zurückliessen, sondern wohl tractirendt ihn bey sich behielten, biss sie des muldauischen Fürsten besser versichert.

Heuthe lass meine Pferde alhier ein wenig aussruhen und, weil deren schon etlich zu Schande geritten, muss mich bemühen Andere an der Stelle zu schaffen, worauff mich morgen frühe geliebt es Gott, wieder auff den Weg begeben werde, E. K. M. hohen Hulde und Gnade mich in das Allerunterthänigste endtpfehlende,

Aus der Muldau,
zu Banita, den 22-ten
Augusti 1698.

II.

Copie a unui text frances, luată la Helsingfors de d. N. Dianu la 4 Iunie 1928 :

Monsieur le Colonel,

Le Conseil Administratif, ayant reçu les trois cent exemplaires de la carte démographique de la Principauté de Valachie rédigée par Vos soins, s'empresse de Vous témoigner toute sa reconnaissance pour le zèle que Vous avez déployé dans l'ac-

¹ Ceauşul.

complissement de cette tâche et le service éminent que Vous avez rendu au pays.

Le Conseil, désirant aujourd'hui consacrer le présent hommage par un gage qui en rappelle le souvenir, Vous prie, Monsieur le Colonel, de vouloir bien agréer une boîte en or, portant cette inscription : „Au Colonel Bergenheim, gage de la gratitude valaque“, sentiment qui sera gravé en caractères bien plus durables encore au fond de nos coeurs.

Agréez, Monsieur le colonel, les assurances de notre parfaite considération.

(ss) Le Ministre de l'Intérieur: G. Philippesco
 Le Ministre de la Justice: Al. Philippesco
 Le Ministre du Culte: B. Stirbei
 Le Logothète: Em. Baliano, faisant
 fonction de Spatar
 Le Ministre des Finances: A. Nentzulesko
 Le Secrétaire d'État: Georges Bibesco

Bucarest, le 27 juin 1834.

(ss) Le Chef de Section: G. Cretzulesko.

Un steag, poate românesc, în Suedia.

Posed o acvareală d'impreună cu o fotografie represinfnd un steag, considerat până acum, fără niciun temei pentru această credință, ca fiind de factură rusească, din veacul al XVI-lea.

Drapelul, înfățișînd chipul Sfintului Gheorghe, este în mărime de 213 × 96 cm. Brodat pe catifea de mătasă, acum cafenie, pare a fi fost, cînd era nou, de culoare vinată sau vișinie închisă. Nu este căptușit și nu prezintă rupturi sus sau urme de rugină după cuie. Este în stare de conservare destul de bună și micile deteriorări ce le arată par a fi mai mult datorite vremii decît unei întrebuișări prelungite. Margenile fiind încă pe alocuri destrămate, ca și cînd ar fi fost descusute, ni închipuim că drapelul a fost cîndva căptușit.

Acest steag, acum proprietatea Museului de Istorie din Stockholm, a rămas, până mai dăunăzi, aproape necunoscut și nebăgat în seamă, lipsa de spațiu a Museului neîngăduind expunerea

lui, ca și a multor alte obiecte, păstrate în depozite. Cu prilejul unei expoziții de artă bisericească textilă, ce a avut loc la Stockholm în Ianuarie 1929, acest steag a fost însă mult admirat, fiind denumit, în catalogul acestei expoziții, ca fiind rusesc, în lipsa vre-unei alte denumiri mai precise, după cum mi-a explicat Baronul Carl R. av Ugglas, director la Muzeul mai sus menționat și unul din cei mai buni cunoscători ai artei textile în Suedia.

Observăm imediat că singura inscripție pe steag, *O arioc l'esprioc*, este în limba greacă, iar nicidecum în slavonește sau rusește, cu litere cirilice, cum ar fi fost dacă steagul era într'adevăr moscovit. Rămîne deci probabil că avem a face cu un obiect de proveniență românească, sau poate din Mangup, dacă nu grecească, în acest caz poate din una din coloniile venețiene, Moreia sau Insulele Ionice.

Broderia este de mătăsă și fir, lucrată cu o măiestrie desăvîrșită, direct pe fondul de catifea. Mai ales punctele figurînd obrazul sfințului sînt afît de mărunte, încît s'a ajuns la o suprafață absolut netedă. Din punctul de vedere calitativ, această lucrare nu stă mai prejos decît broderiile de pe aierele și epitatele păstrate la Putna și la Sucevița, sau acelea ale Doamnei Tudosca, la Iași.

Baronul av Ugglas crede că steagul este mai probabil din veacul al XVII-lea decît din al XVI-lea.

Cu ajutorul acvarelei și al fotografiei, se va putea ajunge poate la o soluțiune a acestei probleme. În cazul cînd s'ar găsi în țara noastră alte textile brodate pe catifea de aceeași culoare și calitate, luînd, bine înțeles, în considerație că steagul nostru este azi foarte decolorat, vom avea evident un indiciu puternic pentru identificarea lui. Mai este posibil ca și izvodul marginal să ni vie în ajutor.

Pentru a putea ajunge la un rezultat, trebuie să determinăm însă dacă a fost, la început, destinat usului bisericesc, cum a fost cazul probabil cu steagul lui Ștefan-cel-Mare, la Muzeul nostru militar, sau dacă avem a face cu un steag de oaste, cum este cel din Muzeul de la Dresda.

Din nefericire, nu se știe, până acum, nimic despre istoricul acestui obiect: afît doar că Muzeul l-a obținut de la biserica micului oraș Eksjö (provincie Småland) în Suedia. Vechile inven-

tare ale bisericii au fost cerute acum de Baronul av Ugglas și vor fi aduse zilele acestea la Stockholm, spre a fi cercetate, cu scop de a afla când și în ce împrejurări acest steag a ajuns în posesiunea ei.

Dacă s'ar dovedi că el este de proveniență românească și că avem a face cu un steag militar, am putea emite mai multe ipoteze asupra aducerii lui în Suedia.

Ar fi de ajuns să amintim că se aflau trupe românești în armata lui Gheorghe Rákóczy, aliatul regelui Carol al X-lea Gustav al Suediei în campania acestuia în Polonia în anul 1655. În armata polonă, dușmană, a Suedesilor erau de asemenea trupe române. Lucrarea lui Samuel von Pufendorf, *Thaten Carl Gustafs*, Nürnberg 1697, in-folio, conține, de exemplu, o gravură reprezentând bătălia de la Tarnow, pe al cărui text cetim că se aflau câteva mii de „Valahi“ în armata polonă, sub comanda lui Koniecpolski. N'am putea oare să ni închipuim că steagul ar fi o pradă de războiu din acea vreme, fie că a fost luat direct de la ostașii noștri, fie că a fost „găsit“, cu atâtea alte odoare bisericesti suedese, în vre-o biserică din Polonia, după ce fusese, în prealabil, adus acolo din Moldova.

O altă posibilitate este că drapelul să fi fost adus la Eksjö în timpul lui Carol al XII-lea, când legăturile dintre Suedia și țara noastră erau atât de vii, în timpul îndelungatei lui șederi în Moldova. Mai putem aminti că regele Carol al XII-lea avea în serviciul său două regimente de cavalerie ușoară denumită „valahă“, compusă însă, mai ales după desastrul de la Pultava, aproape în întregime din Poloni. În favoarea ipotezei că steagul ar fi fost adus în Suedia în timpul lui Carol al XII-lea cităm faptul că orașul Eksjö a fost tocmai sediul unui regiment de cavalerie, care jucase un rol însemnat în campania lui Carol al XII-lea în Rusia, mulți ostași din acest regiment însoțind pe regele-erou la Tighinea.

La cele spuse mai sus, trebuie adăugat că Raicevich menționează în lucrarea sa despre țara noastră (trad. Lejeune: *Voyage en Valachie et en Moldavie*, Paris 1822) că figurau în alaiul de investiură al Domnilor noștri între altele și „les bannières de Saint-Georges et Saint-Michel et celle de la Vierge et les armes de la Principauté“.

Nu putem oare să ni închipuim că avem a face tocmai cu un astfel de steag?

Dacă drapelul se va dovedi ca fiind de proveniență greacă, numele lui Otto-Wilhelm von Königsmark, comandantul trupelor venețiene la asediul Alenei din 1687, ni vine pe buze. Adevărat este că acesta muri în Grecia: era însă însoțit de soție și de alți Suedesi.

Oricum să fie, este evident că ne aflăm în fața unui obiect textil puțin obișnuit, și, dacă va putea fi clasat ca aparținând neamului nostru, este un odor unic și de un interes arzător pentru toți iubitorii trecutului acestei țeri¹.

Constantin I. Karadja.

Stockholm, Martie 1929.

Un Băsarabă amintit la 1341

Publicăm mai la vale un prețios document care se păstrează în Arhivele Statului din Budapesta (No. 29, 128). In el se pomeneste un *Egidius*, fiul lui *Basarab* din *Sâncel*, la 1341.

Iată documentul:

Honorabilibus viris et discretis capitulo ecclesiae transilvaniae, amicis suis reverendis, Dyonisius, vajvoda transilvanus et comes de Zonuk, amicitiam paratam debito cum honore. Cum Egidius, filius Bazarab de Zanchal, possessionem Zoltan vocalam nomine sui iuris a Petro, filio Verner, et Petro, filio Nicolai, filii eiusdem Verner, comitibus de Kizd, Ladislao, Michaeli et Nicolao, filiis Ioannis, filii eiusdem Verner, comitibus de Erked, in figura nostri iudicii legitime iuxta continentiam aliarum litterarum nostrarum privilegialium exinde confectarum reoptinuerit et in facto eiusdem praedicti comitis de Kizd et de Erkel, in valorem seu emendam aestimationis eiusdem, convicti existant et aggravati, nunquam eadem possessio per viam iustitiae praedicto Egidio statui debeat, ad quam statutionem faciendam noster et vester homines sint necessario transmittendi vestram amicitiam praesentibus requirimus diligenter quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo praesente Petrus, filius Ioannis de Peturfalva, vel Ioannes dictus Zaz de Barsiyacofalva, aut Michael de Syle, sive Valentinus, filius Marhach de Hercze. aliis absen-

¹ Un clișeu se va da în n-1 viitor.

tibus, homo noster, ad faciem praedictae possessionis accedendo, vicinis et commetaneis suis legitime convocatis et praesentibus, eandem ab aliorum possessionariis iuribus separando statuat praedicto Egidio, contradictione earundem comitum de Kizd et de Erked ac aliorum quorumlibet non obstante, perpetuo possidendam sine praeiudicio iuris alieni factaque ipsa statutione ipsam possessionem, visa sua qualitate, fructuositate, utilitate et valore, aestimet, regni consuetudine requirente. Et post haec totius facti seriem nobis amicabilem rescribatis. Datum in Sancto Emerico, decimo die Octavarum festi Epiphaniarum Domini, anno eiusdem millesimo trecentesimo quadragesimo primo.

Honorabilibus viris et discretis capitulo ecclesiae transilvaniae, amicis suis reverendissimis, pro Egidio, filio Bazarab, statutione.
Victor Motogna.

Ziarul lui Weismantell

Bogatele izvoare publicate în Suedia asupra șederii lui Carol al XII-lea pe pământul moldovenesc sînt, din nefericire, prea puțin cunoscute la noi. O analiză a lor ar fi, deci, după cum cred, utilă pentru a călăuzi pe cercetătorii noștri. O atare lucrare cerînd însă mult timp, socotesc că ziarul purtînd numele de mai sus trebuie semnalat de pe acum, de oare ce este cea mai importantă contribuție ce s'a publicat de mult asupra șederii armatelor suedeze în Moldova.

Meritul acestei publicațiuni revine bibliotecarului Universității din Upsala, doctorul S. E. Bring, care a lucrat mulți ani la descifrarea singurului manuscris cunoscut al acestui ziar. Resultatul acestei trude este un volum în 8-o de 268 pagini, publicat de Asociația suedesă pentru publicarea manuscrisurilor privind istoria Scandinaviei: „*E. H. Weismantells Dagbok, 1709-1714, utgiven av Kungl. Samfundet för utgivande av Handskrifter rörande Skandinaviens Historia genom Samuel Bring. Historiska Handlingar, Del 28, I Stockholm 1928.*“

Ziarul este de o importanță primordială, nu numai pentru studierea evenimentelor petrecute în Moldova în anii 1709-1714, ci și pentru cunoașterea țerii noastre pe vremea lui Dimitrie Cantemir.

Autorul face parte din acele trupe polone care pricinuiseră

țerii noastre atât de multe suferințe, precum le-a expus, în mod atât de interesant, d. N. Iorga în „Carol al XII-lea, Petru cel Mare și țerile noastre“ (Anal. Acad. Rom., Seria II, Tom XXXIII), lucrare care-și găsește o confirmare și o întregire în acest ziar, dovedind încă odată cât de exacti sînt cronicarii noștri moldoveni cînd este vorba de evenimente la care au asistat.

Manuscrisul original, rămas uitat pînă în zilele noastre, cu toate că a fost cunoscut și cîndva întrebunțat de Jöran Nordberg, autorul monumentalei istorii a lui Carol al XII-lea¹, se află în Biblioteca Regală de la Stockholm, unde poartă numărul D. 797. Așa că întregul ziar este scris și publicat în limba germană, deci accesibil cercetătorilor noștri.

Erasmus Henric Schneider von Weismantell (1688—1749) era locotenent în regimentul de cavalerie zis al lui Krumskausch. Sosi în Moldova, din Polonia, prin Ardeal, în Maiu 1710. De atunci cîtreieră principatul nostru în toate direcțiile, timp de aproape cinci ani, dînd o descriere amănunțită detot ceea ce văzută.

Ziarul a fost destinat publicației, cu toate că a rămas uitat pînă în zilele noastre. Este evident lucrat după note zilnice făcute de autor. Une ori el repetă și știri primite de la alți martori oculari ai diferitelor evenimente demne de notat; așa este cazul, de exemplu, cu interesanta descriere a luptelor și capitulației dela Prut (pp. 112-118) și a celebrului „kaľabalik“ de la Bender (pp. 188-195).

Foarte important mai este și capitolul „Kurtze Beschreibung von denen moldauischen Ländern“ (pp. 210-16). Cu toate că autorul, care ocupă un rang militar puțin înaintat, descrie cum a însoțit pe regele său la o audiența la Vodă (p. 216), el nu va fi venit probabil în contact mai strîns cu clasele sociale mai bune din Moldova, ci trebuie să fi frecventat pe indivizii cei mai de jos ai țerii, precum se înțimplă de obicei cu trupe de ocupație străine. Aceasta explică, cel puțin în parte, judecata lui aspră asupra moravurilor poporului moldovenesc. Descrierea este, de altfel, de multe ori, de o precisiune aproape științifică, cu o bogăție de amănunte dovedind că autorul cunoaște foarte bine subiectul ce tratează.

Descrierea Moldovei începe cu vechea poveste a celebrului

¹ Cea mai bună ediție completă din istoria lui Nordberg este cea germană din Hamburg, 1745-1751, 3 vol. in-folio,

cîne al lui Dragoș-Vodă. Geografia principatului completează, în mod fericit, descrierea lui Cantemir. Toate bogățiile țerii sunt înșirate și descrise, „Getraide, Garten und Feldfrüchte“, pădurea minunată de fag din Bucovina, livezile, viile și „mill-oanele“ de stupi; nici măcar țigănele nu este uitat, „dicker als Öhl und wird gebraucht zu Wagenschmiere, Lederaus arbeiten und dergleichen“. Puterea și drepturile Domnului, ceremoniile la sosirea lui la Iași, situația Voevoziilor mazili, împărțirea administrativă a țerii, cu o descriere destul de amănunțită a diferitelor orașe și, în ceia ce privește a Capitalei, chiar și a bisericilor: Golia, Trei Ierarhi, Sf. Sava, alternează cu informații despre organizarea armatei, locuitorii, limba lor, boierimea, obiceiurile și comerțul țerii, vitele și rasele de oi, vînatul, locuințele țeranilor, uneltele și agricultura lor, treieratul cu cai, hrana poporului. Urmează religia, posturile, serbătorile, sacramentele, înmormîntările (descrise și de preotul suedes Sven Agrell, la care voi veni cu altă ocazie), mănăstirile, rețelele moravuri ale călugărilor și călugărițelor, preoșimea, îmbrăcămîntea poporului, lenevia țeranilor, nunta, botezul, adulterul, monedele în circulație și așa mai departe.

Aceste trupe polone erau de sigur rău văzute de ai noștri. Costau țara foarte scump, jefuiau și provocau fel de fel de tulburări, așa încît prezența lor nu putea fi decît o sarcină grea pentru o regiune istovită cum era Moldova pe atunci. Weismantell are, cu toate acestea, naivitatea de a se mira că „străinii“ nu sînt politicoși primii; numai unele „Frauenzimmer, gantz zahm und complisant“, declară că „mai boni sînt Szweci de kittle nostri Molduaini, ascheli sînt tots Zigani sche tolhari“. Astfel de cocoane au existat, firește, în toate vremurile, pînă chiar în zilele noastre.

Din cele de mai sus reiese, în tot cazul, cît de importantă este această lucrare pentru noi. Cred că mai ales descrierea Moldovei ar trebui, numai de cît tipărită și în România, de oare ce colecția de specialitate, din care ziarul lui Weismantell nu alcătuiește decît un volum, este publicată într'o ediție de numai 300 de exemplare, nepuse în vînzare pe la librării, ci destinate numai membrilor asociației menționate mai sus. Am reușit totuși să obțin ca exemplare să fie trimise Academiei Romîne și bibliotecilor Universităților noastre, singurele exemplare, de altfel, care vor fi distribuite afară de Suedia ¹.

Constantin I. Karadja,

¹ O descriere amănunțită o vom da în n-1 viitor. — N. Iorga.

Fragment dintr'o scrisoare din 1876

Știm că în preajma războiului din 1877-78 nu a existat unanimitate în privința politicii ce trebuia urmată de țară¹.

Cred că nu este lipsit de interes pentru cunoașterea părerilor de atunci a da la iveală următorul fragment dintr'o scrisoare adresată de Grigore Grădișteanu (care locuia atunci la Versailles), la 3 Novembre 1876, nepotului său, D. C. Butculescu, la București. Originalul acestei scrisori, care e curioasă și prin ortografia sa, se află în colecțiunea doamnei Maria I. Glogoveanu.

Generalul R. Rosetti.

...Diarele ne spun quē se pun mii de homeni pe picior de rezbel; quē Romīnii vor rumpe o cu Turcii; quē Țerra se va declara independinte și quē Carol se va proclama rege. Lumea cea binecuetătoare ne plînge de milă. Unii ne tracteză de fanfaroni și-și bat jocu. Eu dīcu quē ne-am perdutū creerii și quē ammū dat cu totul în cursele Russiei quē va să scoață castanele din focū cu mâna Romīnilor și a Grecilor. Nu voiu să fiu piēdă rea, dar ammū pățit-o și mai sdravănă de quīt Sīrbii. Așū întrebă pe politicii noștrii: Cred ei quē Austria și Engliterra (și pôte și Italia și chiar Germania în quelle din urmă) nu vor luă parte pentru Turcia? Cred ei quē Russia va fi în stare să se oppună la tótă Europa qua să dia Romīnilor que le-a promis? Nu se ia așă Banatul, Transilvania și Bucovina. Eră bine să se mai lasse hómennii noștri de vorbe grasse și poporul să nu se mai judece cu capul caraghiođilor que au trăit și trăiescū din caraghiođicuri și n'au făcut în tótă vieța lor de quīt asta. *Dimentat Dominus quos vult perdere (sic)*. Mîntuirea noastră este neutralitatea. Quīnd va fi să folosimū guera, nu ne putem așteptă să o căștigămū nīqui prin Russia, nīqui prin Austria. Popórele din imperiul ottoman au să se salve prin elle însele. Numai așă și prin uă conf[e]rațiune între dânsele au să se mîntuie. Imperiul Ottoman este al lor, și nu al Russiei séu al Austriei. Dar hómennii noștrii sīnt politici și diplomați mari și cordónele Boerescului² ii chinuescū mereū. Să le fiē de bine. Dar biéta țerra que ē óre de vină? Săracii Romīni!

Fiiți sănătoși copii.

Al tēu ca un părinte,
Gr. Grădișteanu.

¹ N. Iorga, *Războiul pentru independența României*, pp. 83-95; Generalul R. Rosetti, *Partea luată de armata română în războiul din 1877-1878*, pp. 7, 23.

² Vasile Boerescu, fost ministru al Afacerilor Străine.

O versiune despre uciderea patriarhului grec în anul 1821

— Rolurile lui Mihai-Vodă și Alexandru Ipsilanti cu această ocazie. —

(După cronicarul armean Avedis Berberian)

Comunicat de H. Dj. Sirouni.

Avedis Berberian, cronicarul armean din Constantinopole, a scris cronica tuturor întâmplărilor care au avut loc în Constantinopole începând din anul 1772 până la 1860.

Această lucrare a lui Berberian este un fel de urmare a istoriei Armenilor scrisă de renumitul istoric armean și membru al congregației Mechitaristilor din Veneția, părintele Mikael Ciamician, lucrare apărută în trei mari volume, care, începând din timpurile vechi, ajungea până la 1772. Avedis Berberian a cules prima parte a cronicei sale din izvoare scrise, iar, după 1812, povestește întâmplările ca martor ocular, folosindu-se de documentele contemporane.

Astfel, Avedis Berberian culege întâmplările petrecute în zilele patriarhilor armeni Abraham (1813-1815), Boghos (1815-1823) și Garabed (1823-1831), din Arhivele Patriarhiei (scrisori, procese-verbale, etc.), iar întâmplările petrecute în epoca patriarhilor Stepanos (1831-1839), Hagopos (1839-1840), Asdvatzadur (1841-1844) le-a scris ca un contemporan, el fiind, în această perioadă, secretar al Patriarhiei. I-a procurat de asemeni izvoare secretarul Statului otoman, Șani-zadè Mohammed-Efendi. Această lucrare a lui Avedis Berberian este tipărită în Constantinopole. Se compune din VIII + 621 pagini.

Prima parte (pp. 1-432), împărțită în 68 de capitole, povestește despre întâmplările petrecute între 1772 și 1860, în mare parte în legătură cu viața poporului armean, de asemeni și cu acele peripeții care au fost importante dintre Imperiul Otoman și viața elementelor creștine.

Partea a doua (pp. 433-621) este o cronică în care s'au scris în resumat toate întâmplările petrecute în Turcia, începând de la războiul ruso-turc din 1769 până în 1860, amintind pentru fiecare anul, luna și ziua, de asemeni datele Armenilor și Turcilor și numele Sultanilor cari se găseau în acel moment pe tronul otoman, precum și cel al catoligosului Armenilor din Ecîmiadzin

și al patriarhului armean din Constantinopole, amintind de asemenea în al cîtelea an da la înscăunare sânt.

Avedis Berberian, în prima parte a istoriei sale, în capitolul 32, povestește cum a fost ucis Patriarhul grec Grigorie.

Presintăm istorisirea lui supt titlul de document.

CAPITOLUL 32.

Despre revolta Grecilor pentru liberarea lor de supt stăpânirea Statului otoman și decapitarea Patriarhului Lighorios, a mitropolișilor și a notabililor greci și a unui mare număr din popor.

Pe timpul când Armenii erau plini de ură contra Armenilor catolici, în orașu' Constantinopol s'a deschis un izvor de rele, pentru că prințul Alexandru Ipsilanti al Moldovei, care cu cinsprezece ani înainte fugise în Rusia și a obținut mari onoruri din partea Țarului, devenit o figură mare în Rusia, dorind să restaureze Domnia prăbușită a țerii sale, întră cu 300 de oameni înarmați în Moldova și invită la el pe Domnul țerii, Mihail, și îl convinge pentru revolta contra Imperiului Otoman.

La început, Mihail, temîndu-se de marea putere a Sultanului, nu îndrăznește să se asocieze la părerea lui, înă Alexandru cu diferite dovezi elocvente și încurajatoare îl însuflețește și îl povățuiește a se uni cu el, declarînd în același timp că regii popoarelor europene sînt de aceeași părere cu el în privința acestei mișcări patriotice și că ar fi promis să participe în orice mod, punînd la dispoziție arme, bani și în genere tot felul de materiale trebuincioase pentru războiu.

Convins de aceste vorbe, Mihai-Vodă se asociază la părerile lui și scrie scrisori secrete despre aceasta notabililor cari în momentul acela se găsiu la Constantinopole. Acești notabili erau oameni înțelepți, cultivați și cu spirit inventiv.

Aceștia, cetind scrisorile și prevăzînd toate relele care erau să provie, de cu noapte, în ascuns de stăpînire, intrară în corăbiile comercianșilor europeni, și fugiră din Constantinopol, dimpreună cu copiii, soșile și obiectele scumpe ale lor, și se duseră di ect în Pelopones și în insulele Mării Mediterane.

În 1821, Februar 2, Mihail-Vodă și Alexandru Ipsilanti ordonă soldașilor greci cari se găsiu în acea provincie (Moldova) să măcelărească pe toți Turcii, să ardă orașul Galați și să cuce-

rească toate corăbiile negustorilor turci. Acesta a fost începutul războiului lor contra stăpînirii otomane.

Și, pentru că scopul și intenția lor erau să răscoale tot poporul împreună cu ei, mai ales pe cei din Pelopones, se gîndiau deci zi și noapte cum să răscoale nația lor contra stăpînirii otomane, ca unii ce știau că fără conlucrarea unanimă a națiunii nimic nu se putea duce la bun sfîrșit.

După lungi consfătuiri, o singură posibilitate s'a găsit pentru ca nația să se răcească de stăpînirea otomană și ca guvernul otoman să fie urît în fața nației lor. Deci era posibil ca Patriarhii, Mitropolii, episcopii și preoții să fie omorîți. Moartea lor era să jignească nu numai pe Greci (ortodocși), ci toată creștinătatea.

Deci Mihail-Vodă și Ipsilanti au consimțit la această posibilitate și s'au gîndit în ce chip să facă să fie omorîți de către Turci Patriarhii și Mitropolii lor, pentru ca aceasta să îndureze inima nației lor și s'o umple cu sentimente de răsbunare contra stăpînirii otomane.

Au început deci să scrie numeroase scrisori Patriarhului din Constantinopol și tuluior Mitropoliiilor insemnați, a parte.

Sensul acestor scrisori era ca, după cum ne-am învoit d'înainte, să curățim de pe fața pămîntului pe Mohammedani, să ne pregălim ca zilele acestea să pornim în războiu contra Constantinopolului, să-l încunjurăm și să-l ocupăm, iar d-voastră, după cum ni-ați promis, ne veți ajuta din lăuntru a da foc orașului, a provoca turburări, etc.

Toate aceste scrisori au fost peceiuite și trimise printr'un om oarecare, pentru ca să le ducă la Constantinopol la Patriarhia greacă. Pentru că știau cu siguranță că aceste scrisori vor trece prin mîna guvernului turc, tot drumul fiind plin de spioni.

Cînd toate aceste vești ajung la Constantinopol și guvernul primește informății de toate cele întimplate și mai ales cînd au fost aduse la Constantinopol scrisorile prinse la 11 Martie și curierul care le transporta și care fusese arestat de către beiful Isacei, au deschis scrisorile, le-au citit și le-au comunicat Sultanului. Tot orașul s'a tulburat și Sultanul a dat ordin ca toți Mohammedanii să se înarmeze, să fie cu băgare de samă zi și noapte, până cînd el, Sultanul, va stabili vina și va da pedeapsa.

La 17 Martie au început să omoare pe notabilii poporului grec, și în aceeași zi a fost decapitat Logofătul Scanavi-oglu și ginererele său; împreună cu aceștia au mai fost omorâți încă doi oameni.

La 24 Martie au decapitat pe Ciorbagi-oglu cu șase funcționari ai lui și la 4 April pe beiful Divan-tergiman¹ cu cele șapte rude ale sale.

Văzînd acestea derbedeii numiți Ieniceri, au început să bată și să circumcidă pe Armeni și pe Greci, fără ordinul Sultanului. Mai întălu, la Divân-Eolù, au măcelărit pe Hairabed Baba-oglu, iar pe urmă au început să omoare pe alți Armeni din Constantinopol și din sate. Orașul s'a transformat într'o mare cu valuri, și toți creștinii erau expuși la pericolul de moarte, și cereau ajutor de la Dumnezeu.

La 10 April, cînd eră zi de Paște, Patriarhul Ligorios, care era un om virtuos și cu o purtare creștinească, se ducea după oficierea slujbei religioase în camera sa să se odihnească, cînd veniră de la palat niște bostangii și luîndu-l l-au dus în fața Vizirului, care se numia Benderli Ali-Pașa. Marele Vizir, arătînd Patriarhului scrisoarea, zise: „cetește și spune ce este scris aici“.

Patriarhul, luînd aceasta, l-a cetit, și, bănuind, i-a răspuns: „Stăpîne, această scrisoare mi-a scris-o Mihail-Vodă al Moldovei, că m'aș fi înțeles cu el. Însă nu știu nimic despre aceasta“.

Atunci Marele Vizir l-a injurat, l-a dat afară și a dat ordin să-l ducă și să-l spînzure de ușa Patriarhiei. Și, ducîndu-l, l-au spînzurat. În aceeași zi cu ordinul Marelui Vizir fu spînzurat Mitropolitul Efesului la ușa Balâcbazarului² și Mitropolitul Salonicului la Parmac-Capù.

Și după trei zile trupul Patriarhului fu dat de către soldați pe mîna Evreilor, pentru ca să-l plimbe prin oraș în semn de batjocură și după acela să-l arunce în mare.

Însă un căpitan de vapor rus, care se plimba noaptea cu o corabie mică pe Marea unde fusese aruncat cadavrul, îl găsește și-l pune în corabie; după ce-i scoate toate intestinele, îl îmbălsămează cu medicamente. După cîteva zile pleacă la Odesa și, comunicînd comandantului orașului și episcopului, o

¹ Prințul dragoman al Divanului.

² Tîrgul de pește.

mare mulțime veni în înfîmpinare și cu onoruri mari îl scoate din corabie și-l înmormîntează în cel mai fastuos cavou care există până astăzi.

După cîteva zile Marele Vizir invită pe locjitorul Patriarhului grec, care, fără să știe cauza chemării sale, cade de frică și moare subit la ușa palatului.

La 19 April au fost spînzurate în Constantinopol zece persoane, între care era și episcopul satului Arnaud, beiful Hangerli și frațele său. La 29 April l-au spînzurat pe Armeanul Ciarazian Gaspar Amira, de ușa hanului Validè, fiind bancherul lui Tepedenenli Ali-Pașa¹, care pe vremea aceea se răsculase contra Statului.

La 4 Iunie Turcii au dat foc orășelului numit Aivalac, au măcelărit pe bătrîni și pe bătrîne și au robît băieții și fetele.

La 27 Iunie, Voevodul noul ales al Moldovei, Calimachi, fu exilat împreună cu familia sa la Bolu, și l-au împușcat.

Și, după nouă luni, la 31 Martie 1822, în ziua de Paști, au ars insula Saciz², și pe locuitorii ei i-a luat ca prizonieri, după care locuitorii din Moreia, cari umblau pe acolo cu corăbii incendiare, s'au mîniat și mai mult, și au dat foc marelui vapor de trei etaje care ancorase în fața insulei Chios. A ars tot vasul și acei cari se găseau în el, amiralul Carà-Mehmed-Pașa cu soldații și cu lucrurile sale.

Celelalte vapoare otomane, văzînd aceasta, s'au speriat și au fugit în Constantinopol.

Moartea fără vină a Patriarhului și a episcopilor a supărat în mare măsură tot poporul (grec) și, acolo unde s'a aflat de aceste întîmplări, poporul s'a umplut de mînie și de răsbunare și și-a ridicat capul, bizuindu-se pe puterea lui Dumnezeu și a ajutorului regilor creștini.

Și astfel s'a răsculat toată Grecia, toată regiunea Pelopone-sului, Macedonia, Elada și Creta, de asemeni o mulțime de insule din Marea Mediterană. Astfel au început să se lupte contra Sultanului, luptă care a durat șapte ani.

Unde găseau un străin (ture) sau un Evreu, îl omorau fără cruțare.

---

¹ Ali-Pașa de Ianina, din Tebelen.

² Chios.

Și chiar aceasta era cea ce urmăreau Alexandru Ipsilanti și Mihail, cu toate că de altfel au fost cauza uciderii multora, fie din nația lor (greacă), fie din Turci, fie dintre Armeni și dintre Evrei.

Însă ei n'au încetat de a lupta vitejește, cum era de altfel nestrămutata lor hotărîre, și, cu ajutorul secret al Francesilor, Englesilor și Rușilor au putut să reziste la toate greutățile războiului și după opt ani au putut să reclădească regatul Greciei.

H. Dj. Sirouni.

Un Penticostariu din 1786.

Printre cărțile donate bibliotecii Academiei Române de către răposatul Sihleanu, se află și un *Penticostarion* din 1786, necunoscut până acum. Cartea e tipărită la Blaj în Tipografia mănăstirii „Bunei Vestiri” în 1786, cu litere cirilice, pe două coloane și avînd 202 file și încă două foi: una cu titlul, alta cu prefața. Din aceasta, „Cătră cetitoriu”, reiese c'a fost tradus din grecește: „ne-am nevoit a urma izvodului celui mai vechi grecesc”. Toluși, după limba în care e scris Penticostariul, bănuim că traducătorul s'a servit și de texte muntene, de oare ce nu e supt influența originalului. De altfel limba samănă mai mult cu cea munteană¹.

Am putea explica această înrudire prin faptul că pe acea vreme apar mai multe traduceri: la Rîmnic în 1785, la București în 1768. Litera e cea obișnuită a tipografiei blăjene, iar exemplarul e bine păstrat. Nu lipsește nicio filă. Coperta e făcută din piele lipită pe lemn. În text se află vre-o zece gravuri.

La pagina 100 se află o însemnare a unui protopop, făcut în 1826.

Redăm mai jos titlul întreg și prefața:

„Penticostariu,

„Acum întăiū așezat și tipărit după rânduiala Besearicii Răsăritului supt stăpînirea Prea Înălțatei Împărăteasei Rămleanilor, Prințesei Ardealului, Iproci, Doamnei Doamnei Maria Teresia, cu blagoslovenia celor mai mari. Tipărită în Blaj, în tipografia mănăstirii Bunei Vestiri.

Anii de la I. C. 1786.

¹ De remarcat că titlul e redat în forma grecească, „Penticostarion”, iar, imediat, în pagina următoare, unde se află scrisă prefața, traducătorul scrie: „Penticostariu”.

Cătră cetitoriu.

Vrînd a tipări acest Sfînt Penticostariu, care să celeaste și să cîntă prin Sfintele Besearici a Răsăritului, începînd din sfînta și luminata zi a Paștilor pînă în Dumineca tuturor Sfîntilor, și aducîndu-ne aminte de porunca Sfintei Besearici ca prin sfintele besearici rugile ceale adevărate și lămurite să se facă (precum în Pravila, Sfîntul Sobor de la Cartagena, în Canonul 101 arată), ne-am nevoit a urma izvodului celui mai vechi grecesc. Pentru aceia nu te mira, nici ne vinovăși de vei găsi într'acest Penticostariu sau adaus ceva care în ceale nu să găsească, sau lăsat ceva, care într'altele să găsească; ci cu umilînță și cu frica lui Dumnezeu cetească, cîntă sau pre alții cîntînd sau cetînd ascultă aducîndu-ți aminte ca cum ai vorbi cu însuși Dumnezeu nevăzut, precum învață Triodul lunii, în săptămîna cea d'înfiu a Sfîntului Post".

Barbu Teodorescu.

 DĂRI DE SAMĂ

Ladislav Gál, *L'architecture religieuse en Hongrie, du XI-e au XIII-e siècles*, Paris 1929.

Această carte, care apare în colecția studiilor de artă și de arheologie publicate sub direcția d-lui H. Focillon și care este probabil o teză de doctorat, e pentru noi cu alt mai mult bine venită, cu cît mai toate lucrările sau monografiile despre monumentele ungurești sînt scrise ungurește și deci puțin accesibile majorității celor cari, la noi, se ocupă cu aceste studii.

Lucrarea d-lui Gál descrie bisericile din epoca pe care o cercetează, le clasează și arată care au fost înrîuririle determinante ce au operat asupra lor. Mai întăiu lombarde, pe urmă, cînd franceze, cînd germane; mai la sfîrșitul epocii studiate, autorul crede a găsi cîteva trăsături specific ungurești.

Tendința generală a cărții este de a vădi o înrîurire mai mare franceză în dauna celei germane, într'un mod care pare cîte o dată cam forțat și nu totdeauna convingător.

În orice cas, arată că nu trebuie căutat în aceste monumente un stil omogen, introdus de odată de o influență străină. Au fost mai multe, întăiu succesive, pe urmă simultane.

Interesul acestei lucrări pentru noi este că vorbește de câteva biserici din Ardeal și mai cu samă că se consacră un capitol catedralei catolice din Alba-Iulia. Cu acest prilej, autorul studiază și chestia lui Villard de Honnecourt, pretinsul arhitect al catedralei; ni arată că nu se poate ști la care monument din Ungaria a fost întrebuințat (cu toate că este cert că a fost în Ungaria) și că, în orice cas, la Alba-Iulia nu a lucrat. Concluzia era de almintrelea firească; Villard nu putea să fie arhitectul — le maître de l'œuvre — și pentru simplul motiv că el era un meșter gotic, pe cînd Alba-Iulia e un monument romanic, în care numai terminarea sau refacerea sînt gotice.

G. Balș.

* * *

Leon Donici, *Revoluția rusă, amintiri, schițe și impresii* [ed. a 2-a], București 1928.

Notele unui om de mare talent, care a cunoscut pe mai toți actorii tragediei rusești. Multe știri necunoscute și de mult interes. În Iulie 1914 Cherenschi crede că Germania va învinge și Petrogradul va fi luat (p. 6). Lipsă de entuziasm; soldații plîng. Cei cari cred că „vor învinge cu căclulle” (p. 8). Marele Duce Nicolae trimete garda pe front (*ibid.*). Autorul a văzut prădarea ambasadei germane (pp. 8-9). Băiatul care joacă în blana contesei Pourtalès, soția ambasadorului (p. 9). Și prăvăliile germane sînt devastate. Impresionant prezentată e apariția lui Nicolae al II-lea, foarte maltratată de autorul revoluționar, înaintea poporului (p. 13). Vorbește „ca un elev” (p. 14). Lumina e în genunchi (*ibid.*). Împărăteasa e mișcată de strigătele contra Germaniei (*ibid.*). Ședința Dumei (26 Iulie): schițarea fiecăruia din participanți. Sasonov „cu ochii adînci, cuminți și strălucitori”. Urale la apariția Țarului (p. 18). Discursul — „gest de copil”, p. 19. Frumos vorbește Rodzianco (p. 20). Parișchievici se sărută cu Miliucov (p. 21). Personalitatea comică și activitatea de laudă a aceluia (pp. 25-6). Ofensiva lui Rennenkampf. Generalii germani ai Rusiei: Adlerberg, Frederichs, Mayendorf, Wendorf (p. 31). Trădarea colonelului de jandarmi Miasoiedov (p. 37 și urm.). Petreceri în mijlocul desastrelor (p. 44). Același spectacol în Lembergul ocupat (p. 49). Atitudinea lui Gorchî (p. 59 și urm.). Curioasa lui legătură cu istoricul social Vinogradov de la Oxford, care părea cu desăvîrșire cîștigat de

Englesi (p. 60). Leonid Andreiev contra lui Gorchi (p. 63). Numirea lui Protopopov (p. 69 și urm.). Un paragraf întreg despre Andreiev, „social-patriotul“ (p. 71 și urm.).

Primele manifestări revoluționare din Februar 1917, p. 77 și urm. Nici Cherenschi nu credea în revoluție (p. 79). Nici Evreul Nahamches-Steclov, alt socialist speriat (*ibid.*). Soldații desarmează pe ofițeri (pp. 82-3). Soldatul Chirpicănicov dă semnalul; el defilează în fruntea camaraziilor (pp. 85-6). Regimentele se luptă între ele (p. 87). Cu hirtilele oficiilor ard și portretele familiei imperiale (pp. 92-3). Acum, Scobelev socialistul e cu poporul (pp. 94-5). „Revoluția fusese făcută de garnisoana Petrogradului și de gardă, nu de socialiști“ (p. 95). Arestările, p. 96 și urm. Cherenschi vorbește, dar lumea aplaudă pe Rodzianco (pp. 98-9). Acesta e încă odată cald laudat. Trei guverne: al Dumei, al guvernului provisoriu, al noilor miniștri (p. 102). Și Nahamches-Steclov e triumfător (p. 102). Mitropolitul Pitirim, liberat de Rodzianco, e sculptat și bătut (p. 104). Fără știrea lui Guțicov, ministru de Războiu, se proclamă oficial desarmarea ofițerilor (pp. 107-8). Primele ședințe de „muncitori“, adică intelectuali, advocați și publiciști (p. 109). Ridicula cuvîntarea Caucasianului Cieidzè (p. 109). Rodzianco e luat înainte de socialiști (pp. 109-10). Arestarea Împărătesei (p. 113). A Țarului (p. 115 și urm.). Cherenschi, cu brutalitatea lui, împiedecă pe Marele Duce Mihail de a primi moștenirea (p. 125). Măestruta presintare a lui Cherenschi (p. 128 și urm.). Plăcerea lui de a ieși la iveală și de a vorbi de sine. „Omul fraselor, nu atât frumoase, cât răsunătoare, scontate pentru efect ieften“ (p. 131). Imită pe Saint-Just (*ibid.*). „Pentru dînsul nu exista nici istoria și nici știința țerii; nu-l interesa decât istoria socialismului rus și rolul său de ministru revoluționar“ (p. 133). Și alt paragraf îi e consacrat (p. 134 și urm.). Alexandru Feodorovici în locul Alexandrei Feodorovna (p. 137). Cherenschi „un copil mare“ (p. 138). Se schimbă judecătoriiile (și autorul e unul din noii judecători) (pp. 141-2). Uciderea bestială a amiralului Wren și a familiei lui (pp. 145-6). Desordinea militară (p. 149 și urm.). Perchisițiile, meetingurile, deserțiunile (două milioane în Maiu 1917). Noi arestări, p. 159 și urm. Venirea lui Plehanov (p. 168 și urm.) (foarte frumos portret). E vorba, cu simpatie, și de d. Grigore Alexinschi, din Hotin (p. 179 și urm.). Iată

și Lenin și Troțchi, din Tellnești (p. 184 și urm.). Mișcarea contra lui Rodzianco și a d-lui Miliucov, acusat că vrea ceva care se chiamă „Darbanelle“ (p. 196 și urm.). Cherenschi pe front în haine de „biciclist“ (p. 200). Atitudinea energetică a lui Radco Dimitriev (p. 202). Comisarii de armată, ridiculi (p. 203). D-na Kollonty, în diamante, face revoluția servitoarelor (p. 205). „Romînul“ Racovschi (p. 209). Anarhiștii, p. 214 și urm. Ofensiva lui Cornilov (p. 218 și urm.). Usurparea bolșevică (p. 223 și urm.). Curopatchin (p. 233 și urm.). Savincov (p. 236 și urm.). Crălenco, fost student, p. 251 și urm. Troțchi (p. 253 și urm.). Poiivanov, (p. 258 și urm.).

Traducerea e slabă. Numele se redau stîlcit: Üxkül-Güldenbrand e de nerecunoscut, „Ghesenschil“ e: de Hess, „Gotom-schi“ e: de Gottorp, etc.

* * *

Episcopul Visarion Puiu, Const. Tomescu, Ștefan Berechet-Ștefan Ciobanu, *Documente din Basarabia*, Chișinău 1928.

Multe acte din secolul al XVIII-lea. Unul al egumenului de Pobrata pentru metocul basarabean Dobrușa (1804), pp. 25-6, no. XI. O scrisoare de acolo (1823), p. 43, no. XXXII. Numele glumeț de Mălaiu-Rău (pp. 27-8). Un document din 1490 al lui Ștefan-cel-Mare (nume Negoslava, Vlad Orbescul). Altul, din 1525, pentru Nicoară și Toader Vărzarul din Vărzărești (deci satul după proprietar) (p. 52 și urm.). La p. 59 nume de femei: Motrea, Lupa, Malina; pronume: Cheltezeu. Un hînsar Maxim la 1587, p. 61. Un document de la Ștefan Răzvan pentru Bistrița (lași, 21 Iunie 1595) (pp. 64-5). Dar nu poate fi unul din 7104 (1596) al lui Petru Șchiopul, plecat în 1595: de fapt e al lui Ieremia Movila (pp. 66-7). Un rarism act din 1600, 20 Iunie, al lui Nicolae (Părașcu), fiul lui Mihai Viteazul, pe care-l califică de „marele și prea-bunul Io Mihail Voevod, Craiul țării Ardealului și a cumpănei Săcuilor (= span Săcuilor) și Domn a toată țara Moldovei și biruitor și al Țării-Românești“ (p. 69; numai traducere românească din 1816). Și lista boierilor: Dumitru Vornic, Miroslav Logofăt, Antonie Vistier, Boza Spătar, Mandi (*sic*) Comis, Stroe Stolnic (Buzescu) Șerban Păharnic (viitorul Radu Șerban), Radu Postelnic (Buzescu). Documente pentru mănăstirea Pingărați. La p. 83 Voruntar (ВОУНТАР), nu

Vorunșav (воруншав). Un ordin al lui Ștefan Tomșa către *ureadnicul și comișei* din „târgul Pietrei“, p. 84, no. LII. O danie din 1655 către Grigorașcu Gtica, viitorul Domn, p. 85, no. LIII. Este o Vorona și în Bucovina (p. 100)? Eu o știu pe cea din Botoșani. Un act despre Andronachi Donici pp. 111-2, no. LXIV. Și p. 131 și urm. Lupu de la 1623 poate fi viitorul Domn, pp. 160-2. O Aftenia de la Cetatea-Albă în 1793, (p. 169) Chiriță Paleologul, pp. 183-4. Ursachi cel bogat, p. 189 și urm. Pe V-o unui document mențiunea că s'a schimbat Logofătul cel Mare (p. 201, no. CVII). Cogălnicenii, p. 203 și urm. Ienachi Văcărescu stăpin pe moșia Țiplicești în Soroca, la 1777, p. 208 și urm. Vechitul său pentru Putinești, tot acolo (compusă din Nistorești și Țiplicești), p. 213 și urm. Un act din partea soției Ecaterina Caragea, „domnița Catinca“, care se înfățișează ca proprietară, fiind văduvă, la 1803, August, p. 217 și urm. De aici se vede că Văcărescu avea ca *moașă* pe Sanda Vistierea, sora lui Ioan Neculce (p. 219). Fiica Sandei era Ecaterina Văcărescu Voroneasa (p. 221). Nicolae Văcărescu vinde moșia la 1819 (p. 229).

Ștefan Lupșa, *Catolicismul și Românii din Ardeal și Ungaria pînă la anul 1556, teză de doctorat în teologie, cu o prefață de V. Loichiță, decanul Facultății de Teologie din Cernăuți, Cernăuți 1929.*

Lucrare solid clădită pentru a apăra punctul de vedere ortodox. Se începe de la propaganda catolică prin arme a Sfintului Ștefan: lupta cu rebelul polon Prociu pentru Biharia (era Lendvin la 1046-50 în adevăr episcop aici?). O episcopie a Ardealului pe acel timp îmi pare, cu toate dovezile enumerate (pp. 7-8), imposibilă. Un biet Voevod de dincoace de Tisa nu putea fi „Împărat“, khagan (pp. 8-9). Ipotezele păr. Karacsónyi trebuie totdeauna tratate cu multă precauțiune. Până și pe folkloricul Ahtum îl face... Gepid (p. 10). Eran de văzut unele studii ale mele din *Revista istorică* despre vechile cronicile ungurești și României. Primele mănăstiri catolice, pp. 14-5. Nu e dovadă documentară de prezența Secuilor în Ardeal până după 1200 (cf. p. 16). Se arată cu de-amănuntul supunerea Românilor în unele privinți la jurisdicția clerului catolic maghiar, p. 28 și urm. Foarte interesantă e relevarea misiunii regelui Coloman,

care permite „vechilor locuitori” — acesta e totdeauna sensul lui *coloni* —, a căror moșie a fost dată mănăstirilor sau bisericilor, să revie la locul lor, dacă n'au altul (p. 34). Se arată importanța negoțului cu sare, cerind o populație de continuă așezare, și se amintește actul din 1138, citat de Bunea, după Pauler și Knauz, în care se dă, conform hotărârii lui Ștefan al II-lea, mănăstirii din Dömös, în părțile Vințului-de-sus, dijma de la Romîni: douăzeci de piei de dihor, o sută de opinci, o blană de urs și un corn de bour (p. 35). Se sugerează că între Vințenii pomeniți la 1219 se poate să fie și Romîni (*ibid.*). După Bunea, în *Stăpînii Țării Oltului*, se prezintă istoria luptelor între Romîni olteni și călugării de la Cîrța. Nu se uită dovezile din Țara Birsei și din cercul Orășii. Un paragraf se ocupă de dijma luată de la Romîni. Se apasă asupra privilegiului lui Coloman (1095-1114) pentru Mesta, „prinț” în „cetatea” Crasna (Kraszon), stăpîn pe „șesul bivoliilor” (*planities bubalorum*) și nepotul său Nezdin, cu pomenirea lui Nerdin, Tota, Vone, Dene, „Joan”, Ștefan, Vilcan, „Poch”, „Bungi”, „Vich” și Mic: se iartă dijmele și datoria de oaste (după Fejér și Teutsch și Firnhaber, Hurmuzaki, I, pp. 100-7, no. LXXX). „De genere” nu înseamnă nație; ci seminție (p. 46). Diploma a fost socotită falsă; ea are cel puțin o formă curioasă; oricum, pentru veacul al XVII-lea, cînd ar fi fost falsificată, sau mai curînd, pentru al XIII-lea, căci se prezintă ca o întărire a lui Andrei al II-lea, ea reprezintă părerea curentă despre trecut. La 1256 și 1263 Romîni și Secuii sînt puși alături (Hurmuzaki, I, pp. 276-7, 308), ceea ce nu s'ar fi făcut pentru niște pribegi, punîndu-l alături de grănicerii privilegiați (v. p. 47). Situația privilegiată a Sirbilor în secolul al XV-lea arată cite drepturi se dădeau unor nou-veniți (p. 51). Pentru persistența ortodoxiei „grecești” în regatul Ungariei, și chiar la Unguri, p. 53 și urm. Se relevă cu dreptate ușurarea situației Romînilor prin luptele religioase de după Sf. Ștefan (Petru Venețianul fiind crescut la Veneția semi-bizantină și la Constantinopol; Getsa ține pe o Bizantină), pp. 55-6). *Prigonirea religioasă a Romînilor de la Bela al IV-lea înainte se datorește aceluiași curent roman care aduse stîrpirea în Sudul Franciei a Albigensilor și cu acțiunea Latinilor în Constantinopolul cucerit la 1204* (cf. p. 51). Atunci se creiază ca mijloc de acțiune episcopatul de Milcov, apoi cel de Severin,

și se ieau la goană „pseudo-episcopi”. *Dominicanii, biruitoarii din Toulouse, sînt și aici principalii agenți ai unei înviersunale lupte* (p. 58) („barați” nu sînt aceștia, ci Franciscanii). O recrudescență de acțiune se observă pe la 1270: *ea e în legătură cu restaurarea Paleologilor în Constantinopol* (cf. p. 59). *Acțiunea Angevinilor e în legătură cu noile planuri de cruciată* (cf. p. 61 și urm.): *acuma lucrează călugării cruciatei, Franciscanii*. Altă epocă alt spirit, alte metode. Concurența Dominicanilor se menține, dar asprimea lor va fi în curînd învinsă. Totuși se întrebunțează și mijloace violente, ca expulsarea, la 1366, cînd cu luptele pentru Vidin ale regelui Ludovic, a „preoților slavi sau schismatici”, cu întreaga lor familie și toată averea, din părțile Cuvinului și Carașului (p. 66): cu toată constatarea unei imigrări din Balcani, nu trebuie să i se atribuie o prea mare importanță (cf. pp. 66-7). Nobilii romîni luați dintre cneji și Voevozi, *cu sau fără convertire*, fac parte din sistemul militar al regelui de cruciată — cum sînt toți Angevinii — care e Ludovic (cf. p. 68). Știri nouă despre acțiunea Minoritilor, apoi prinși și marturisați, în noul Banat al Vidinului, cu „200 mii” de credincioși noi, la pp. 68-9 și 69 nota 1. După păr. Karácsonyi, autorul semnaleză o *adevărată colonizare de Franciscani în Banat*, casele lor mergînd pînă la Orșova și Hațeg (p. 69). Pentru aceasta se relevează și actul din 1372 al lui Grigore al XI-lea (*Monumenta Slavorum Meridionalium*, XXIII, p. 38), prin care li se permite acelor frați din misiunea Bosniei, convertitori ai „Vlahilor dintre cari unii locuiesc în terenuri de pășun: (*in pascuis*) și în corturi (*tentoriis*), să facă „șase mănăstiri” la hotarele Ungariei, către Sebeș (*Sebest*) și Valahia cea Mare (*Maiorem Wlachiam*; Banatul va fi „Vlachia Citerioi”), precum și în anume granițe bosniece”. *Prigonirea de supți Sigismund trebute pusă în legătură cu noua ofensivă franciscană, contra Husiților* (cf. p. 74 și urm.). Listă de cnezi-nobili maghiarisați pe paginile 37-8: Zalasdy, Nikola, Gyeröffy, Radó, Vitéz, Kemény, Kabos, Bilkey, Petrovay, Ilosvay, Tágányi, Réthy, Pokoly, Banffy, Kristsor, Bornemissa, Teleky, Inczédy, Naláczy, Székely, Fiáth, Huszár, Száva, Sztojka, Csáky, Vaia, toți, cum li zice Czerei, „oláh szamunca”. Cred acum că Mînjilă, ruda Hunyadeștilor, trebuie să fie mai curînd Momčilă, nume balcanic constatat (cf. p. 79). Alte nume, adunate de păr. Iacob Radu,

pentru singure părțile hățegane : Balázs, Bălia, Bágya, Hercza, Hernia, Jári, Jordan, Kende, Koszta, Leheszk, Marila, Mara, Markra, Margi, More, Nocsa, Papp, Para, Pogány, Pui, Ponor, Ungus, Vitan, Vadi, Zeyk, Zeretsen (cf. p. 80). Se poate adăugi More, Drágffy și alții. Se arată că presupusul episcop Matei de pe la Sebeș al lui Cipariu e un episcop de... Sebenico în Dalmația (pp. 82-3). Că a ținut Ioan de Caffa un discurs înaintea regelui Ungariei nu e o ipoteză a mea („dacă aceasta e adevărat“), ci discursul l-am publicat în *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle* (cf. p. 83). Mențin părerea că, dacă actul regal din 1494 e autentic, nu poate fi vorba de un Mitropolit muntean de care să se lege mănăstirea maramurășană din Peri (cf. p. 89).

* * *

N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească, I, Epoca influenței sud-slave*, București 1929.

Excelentă prezentare metodică a materiei unită cu o largă bibliografie.

Întâiu priviri generale (Bulgarii nu s'au îndreptat spre literatura grecească, pentru că nici Bizanțul n'avea în acel moment simț pentru dînsa, p. 2. Ragusa a rămas liberă, dar ca vasală a Turcilor, p. 5. În ce privește originile literaturii românești, p. 13, autorul nu ia poziție. Definiția apocrifelor, p. 15 și urm.; bibliografie, pp. 22-3). Despre bogomili, p. 24 și urm. (și aici foarte bogată și prețioasă bibliografie, pp. 33-4). Se încearcă a desface ce e bogomilic în legendele noastre: în oarecare sens, *tot*, prin elementul social, de umilință și fraternitate umană, care a dat în Apus franciscanismul, doctrina maniheiană avînd răsunet până la Dante. Sistemul narativ în acest domeniu crește proporțiile, dar împrăștie proporțiile, materia: cred că acel sintetic e preferabil, chiar dacă ar reduce la a zecea parte lucrarea. Aici se urmăresc toate legendele în șir ca la Dännhard, în *Natursagen*, dar fără neconținută tendință a acestuia de a găsi paralele în cele patru colțuri ale lumii. Urmează Apocalipsul lui Pavel (de unde Pavlichien), p. 62 și urm. și al Maicii Domnului, p. 71 și urm. (Petru Pavel Aaron, Vlădica de Blaj, contra acestui apocrif, p. 79), Moartea lui Avram, Apocalipsul lui Ioan (cartea din Concoreggio), Legenda Duminecii (in-

semnarea numeroaselor manuscrise, p. 106), falsa Palie (p. 108 și urm.), Profeția Sibilei, Lemnul Crucii. Vin apoi legendele hagiografice de caracter popular: Sf. Sisoe, p. 145 și urm., legendele Sf. Vineri, p. 156 și urm., a Sf. Alexe, p. 164 și urm. Literatura de prevestire, Rojdanicele au capitolele lor (se vorbește și de calendarul lui Ioan Românul pentru Constantin-Vodă Brîncoveanu; e tradus din italienește; deci nu: Kira Vale, și Chiaravalle, p. 181; de altfel v. p. 187). Deosebi, *Fisiologul*, p. 188 și urm. *Fior de virtù* putea să rămîie, cred, pentru al doilea volum: subiectul e reluat aici cu adause, după un studiu precedent al d-lui Cartojan. Un subiect reluat e și al *Alexandriei*, p. 213 și urm.: partea era tipărită cînd a apărut studiul cuprinzînd ipotezele mele din *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine*, citat la bibliografie (p. 231). *Varlaam și Ioasaf* e prezentat și în analsă: traducerea e după un text sud-slav trecut pe la noi pentru a fi imprimat în Rusia. Se semnalează și forme din *Viețile Sfinților*. Se constată influența asupra literaturii și chiar a artei populare, p. 244 și urm. *Archirie și Anadan* e mai larg deslușit decît până acum (p. 251 și urm.); iarăși analiza.

Un „indice de cărți oprite“ din secolul al XVII-lea e plin de interes, p. 267 și urm.

La sfîrșit planșe.

* * *

Preotul Dimitrie Țopa, *Romînismul în regiunea dintre Prut și Nistru din fosta Bucovină*, București 1928.

Cunoscător perfect al regiunii, de unde, din Țopeni, este, părintele bucovinean cată să arăte că în partea de peste Prut, „din cele 160.000 de suflete ce locuiesc azi acolo, 12.000 sînt Romîni neînstrănați, 50.000 sînt Romîni slavisați ca limbă, iar celelalte 100.000 (cu 15.000-20.000 Evrei, Germani, Poloni) sînt produsul invasiunii slave urmate în decursul celor 140 de ani ai stăpînirii habsburgice“ (p. 8). Lista boierilor, a rușășilor, a boierinașilor jurămîntului din 1777 dă mai numai Romîni (p. 21 și urm.). De pe la 1780 începe înstrăinarea, cu intrarea a 6.000 de familii rutene (pp. 30-1). O listă din 1786 o arată, p. 33 și urm. Mitrica românească de la Rarancea, p. 39 și urm. Un Prodan înființează pe la 1860 societatea de rusificare „Rusca Rada“

(p. 45). Cuvinte românești rămîn și după înstrăinare, pp. 53-4. Apoi se iea sat de sat pentru a se arăta adevăratul caracter al locuitorilor.

* * *

Petre V. Haneș, *Studii și cercetări*, București [1928],

Note despre „Echilibrul dintre antitese“ al lui Eliad, despre Dinicu Golescu, despre amintirile și opera lui Gheorghe Sion, despre poesia lui Boliac. Se compară cu textul slavon Evanghelia coresiană din 1561, greșeli de traducere: traducere literală cu non-sensuri care fac pe autor a bănui un străin. Greșit nu se admite, după d. N. Drăganu, *тѣтѣновѣ* = *al celui*, schimbarea lui Coresi, care nu înțelegea cuvîntul *aci*, ung. *ács*, țeslar, *тѣтѣновѣ*, p. 116 și urm. Se vorbește despre Antim Ivireanul. În „Manuscriptele de la Blaj ale „Hronicului“ lui Cantemir“ și în „Școlari și studenți romîni la Geneva“ e originalitate. Constantia Dimitrievici, dascălul din 1756-7 de la Blaj — p. 163 — trebuie să fi făcut studii în Rusia: era din Arcești în Romaniști; despre Töpffer se întrebuintează cartea din 1886 a lui Auguste Blondel și lista elevilor din 1831 de la pensionul pastorului Heyer (de la 1798); sînt utilizate și excursiile la Milan și în munți de la 1832-3 și 1839. Studiile lui Alecu Russo nu se află). Note despre familiile Clain, Kogălniceanu și Negruzzi (la Lunéville tulburări militare și un duel al beizadelei Dimitrie Sturdza, care a fost eliminat). Negruzzi apare ca plagiator după Mainzer al articolului despre „Cîntecele populare ale Moldaviei“. Ceva despre Hasdeu folklorist.

* * *

Ioan Georgescu, *Dr. Ioan Rațiu (1828-1902)*, Sibiu 1928.

Și note despre familia primului șef laic al Romînilor din Ardeal (nu se confundă mai multe neamuri?). Studii de preot ale viitorului avocat (p. 15): el urmează și la catolicii din Budapesta, unde era în 1848. Rolul familiei în revoluție, împreună cu răsculații. Ioan Rațiu e unul din promotorii „Asociației“ (p. 23 și urm.). Se dau și știri asupra proceselor pledate de dînsul. „În pasivitate parlamentară“ p. 43 și urm. Memorandumul, p. 55 și urm. Relațiile cu naționalitățile, p. 101 și urm. Propaganda în străinătate, p. 137 și urm. Cuvintele lui Cantu și ale lui Carducci, p. 141. Ale lui Rambaud și Lavisse, pp. 43-4. Ale d-lui

Clemenceau, p. 144. Nume uitate de prietenii englezi, p. 145 și urm. Relații cu Vechiul Regat și Bucovina, p. 149 și urm. Papii Ilarian și maică-sa din Budeiu, în Secuime, p. 150. Influența lui D. A. Sturdza, p. 153 și urm. Rațiul refuză a fugi în România la 1894, p. 156. — Resumat frances.

* * *

Giuseppe Merenini, *La costituzione di Venezia dalle origini alla serrata del Maggior Consiglio*, Veneția [1928].

E lucrarea unui „constituționalist” în domeniul atât de originalei istorii vechi a Veneției. Se începe de la *magistri militum* și duci, reformați de Împăratul Mauriciu. În aceste formațiuni militare se dezvoltă autonomiile proprietarilor. Tribunii ieau locul vechilor curiali, dar și ei intră în dependență de localismul autonom. Populația ajunsese a alege pe comandanți, cari nu mai sînt numiți de exarh. „La sfîrșitul secolului al VII-lea reforma fusese făcută întregă” (p. 27). Se enumeră ducatele italiene ieșite din fireasca dezvoltare a lucrurilor (și din influența germană; și după Cohn, *Die Stellung der byzantinischen Statthalter in Ober-und Mittelitalien*, Leipzig 1900). Se menționează acel *tribunus princeps* al cronicei din Torcello, care samăna cu „Domnul” nostru (p. 29). Se face harta vechii Veneții. Dogele biruie apoi pe tribuni, poate anteriori Bizanțului. Revoluția din 726 consacră regimul popular, dar se încearcă o *dinastie de dogi*. Se presintă serii dinastice. Abia în secolul al XI-lea principiul de alegere biruie. Se recunoaște că adunarea poporului funcționa încă din veacul al V-lea, dar documentar ea se observă regulat din al IX-lea. Ducele numește pe juzi (p. 88). „Dată fiind structura încă rudimentară a Statului venețian în această epocă, e sigur că administrația justiției trebuia să represinte în ochii cetățenilor aproape esența însăși a suveranității” (pp. 88-9). Se observă că și la Romani „nu se deosebia funcția judecătorească de cea administrativă. Aceasta explică de ce termenul de *iudices* arată înalți dregători însărcinați și cu funcții care n’aveau nimic de văzut cu funcția judecătorească” (pp. 88-9). Mențione de *boni homines* alături (p. 89, nota 2). Se cercă a li se defini caracterul (p. 90, nota 1). Vezi și pagina 91. Ducele i se zice „*dominus dux*”, *ibid.* *Comuna* se formează în secolele al XI-lea și al XII-lea de o oligarhie și pentru dînsa

(p. 96 și urm.). Apar *sapientes*, p. 99 (întăiu la 1141, p. 129, nota 1). Ei *inlocuiesc* pe „oamenii buni“, p. 100. Lângă dinșii „iudices“ (p. 100, nota 1). Comuna „absoarbe“ suveranitatea dogelui, p. 109 și urm. „Dogelui onorurile, comunei puterea“, p. 117. De aici Consiliul mare și cel mic, p. 131 și urm. Urmează crisa terminată prin *serrata*.

Expunere bine hrănită, largă și clară.

* * *

Leonard Woolley, *The Sumerians*, Oxford 1928.

Descoperitorul minunilor de la Ur în Haldeia (v. la pagina 8 găteala de aur a reginei Shurb-Ad, la pagina 10 olărie cu ornamente geometrice, la pagina 28 harpa aceleiași regine, la pagina 38 coiful de aur al lui Mes-Kalam-Dug, la pagina 40 reconstituirea templului de la Al-'Ubad, la pagina 44 plăcile de o imaginație ciudată, cu vulpi care cîntă din harpă, la pagina 46 admirabile vase, la p. 48 un superb cap de taur) dă o expunere pe înțeles a mării opere îndeplinite, pe malul lor de Mare mesopotamian, de Sumerii nesemitici. Autorul are dreptate ridicînd la a treia mie începuturile dinastiei și e frumoasă pagina în care afirmă că *zeii guvernau*, regii fiind numai vicarii lor. Interesantă partea despre legislație, viața în mănăstiri.

* * *

G. Zane, *Vistișieria Moldovei în timpul lui Ioan Sandu Sturza* (din „Cercetări istorice“, IV, 2), Iași 1928.

Căutare atentă a condicilor de venituri și cheltuieli păstrate în Biblioteca Universității din Iași. Datele din ele sînt raportate la orice alțe știri contemporane. Același precisiune și ordine ca și în alțe lucrări ale aceluiași. Meritul celui d'întăiu Domn pămîntean e limpede fixat.

N. Iorga.

C R O N I C Ă

Ca și la Romini, observă Croce, în cartea sa *Curiosità storiche*, că „în toate regiunile Italiei“ viața militară e urită de poesia populară, care cîntă însă pe brigandul cavalier (p. 126). Si aici acești „haiduci“ dau zestre fetelor sărace (p. 129).

*

Curioasă-i identitatea de nume pentru cucuvaie, în românește și în napoletană (*coccovaia*). Este la Napole și o fîntină „della Coccovaia“ (*ibid.*, p. 146). Se zice cucuvaie și „oricării femei diforme“ (p. 162).

La cuvintele italiene rar întrebuițate care corespund cu ale noastre, în scrisorile lui Niccolò Martelli (întăia jumătate a secolului al XVI-lea) (v. *Dal primo e dal secondo libro delle lettere di Niccolò Martelli a cura di Carterio Marconcini* în „Scrittori nostri“ din Lanciano, 1916), p. 81: „una *malassa d'oro*“. Ei întrebuițează totdeauna *fronda* pentru: frunză. Pentru *veglia* are *veghia* (p. 91).

Lucrările d-lui dr. Valeriu L. Bologa, asistent la Universitatea din Cluj, se deosebesc într'un domeniu în care se lucra în Vechiul Regat încă din vremea unui dr. Crăiniceanu, urmîndu-i un dr. Gomoiu, prin nesfîrșita rîvnă de a găsi lămuriri inedite puțînd contribui la complectarea știrilor ce avem despre medicina la noi și de ai noștri. În *Contribuțiuni la istoria medicinei în Ardeal* (Cluj, 1928), tînărul elev al d-rului Guiart și el însuși conducătorul altor studenți cari pe rînd lucrează în același domeniu, a strîns în puține pagini multe amănunte. Oprindu-se mai mult asupra Brașovului, al cărui rol de mijlocitor între Apus și Răsărit îl arata așa de bine în prefață și însemnînd importanța începutului de școală românească în acest domeniu, d. Bologa încadrează rezultatul studiilor sale în considerații generale asupra dezvoltării medicinei în epoca modernă mai ales acolo. La astfel de mici descoperiri: *Baderii* chemați de Domnii muntenii la 1534-5 (p. 19), Paul Kyr îndeplinind același rost între 1535 și 1577 (?) (pp. 42-3), Brecht von Brechtenberg de pe lîngă Brîncoveanu, care caută a converti pe Sultanul (pp. 46-7) și traduce catehismul și cîntări în românește, publicîndu-le cu litere germane; ba după unii și pe Tucidide (p. 47); von Seulen, farmacist în București la 1741 (p. 48), Barbenius, chemat la noi pe la 1814 (p. 52) Georg Bolthosch mort la București în 1741 (p. 53), M. Czakull, medic al lui Constantin și Ioan Mavrocordat (p. 54), M. Bruckner, chemat la București pentru ciuma din 1792 (p. 54), Mathias Lassel, venit la 1789 aici pentru ochi (*ibid.*), Plecker, Krafft, Georg Honigberger, Altstädter, Beldy, Copony, Schmidt, Servatius, Thör, Miller, Honigberger, Gross, Hintz, Fabricius, trăind în Principate (p. 60 și urm.), Unguri ca Molnar, Demko, terminînd cu medicii romîni de la Brașov, medicii macedoneni în Monarhie (pp. 85-6). Se aduce înaintea un Ioan, chirurg în Sibiu la 1737,

un Ioan Aron, „fisic“ pe Tîrnave ceva mai târziu (pp. 21, 23 și urm.). *Paraenesis* a lui Molnar (1793), lista medicilor ardeleni în secolul trecut (p. 30 și urm.), d-rul Ioan Arseniu din Gura-Rîului, medic al lui Maximilian al Mexicului și mort la Brăila (p. 40).

*

În „Cercetări istorice“ ale d-lui Ilie Minea (IV^a), în afară de studiul, pe care l-am analizat aici, al d-lui Zane, un începător inzeștrăat, d. N. Șendrea, publică o notiță despre Aron-Vodă, care fără îndoială poate fi reabilitat; se dau precisări cronologice cu privire la boieri; se observă — și e interesant — că biserica lui Aron e pe locul unei mănăstiri Ugireni, de la Petru Rareș și Alexandru Lăpușneanu. Cu multă erudiție, d. Filip Horowitz discută data evacuării Daciei de Aurelian (pentru valoarea izvoarelor relative la acest Împărat era de văzut comunicarea mea la Institutul de Franța în *Revue historique du Sud-Est européen*, II). — Se culeg note despre ideile politice ale lui Miron Costin de d-na Cornelia Șerbu-Lavronski. — Reluind biografia episcopului catolic Arsengo de supt Movilești, d. Anton Mesrobeanu aduce documente inedite de o mare valoare. Se vede că Arsengo fusese Capucin, trecînd apoi, cea ce i s'a luat în nume de rău, la Minorii Conventuali, că-l recomandaseră, în 1595 Ieremia-Vodă și Gheorghe Movilă, că Roma nu voise să răspundă acestuia, ca să nu supere pe Sigismund Báthory, și nici Viădicăi, „per altri rispetti“ (pp. 85-6, no. I). Rămînea ca, după cercetare, să l confirme ca vicariu nunțiu din Cracovia. Extraordinar de interesant e raportul din 25 Iunie 1600 al Dominicanelui sexagenar, fost în Constantinopol, Andrea Bobbi din Faenza, datat din acel oraș chiar. Se vede de acolo că *el era sigur că Mihai Viteazul va lua Constantinopolul cu ajutorul coreligionarilor greci și se va proclama el, și nu altul, Împărat al Constantinopolei*: „Fui sempre di parere che, succedendo le cose di questa sua benedetta levata d'armi, come speramo vella misericordia d'Iddio, prosperamente, che il detto signor Michelle si debba, e in breve, impatronire di Constantinopoli e, come Greco et applauso e seguito in particulari da Greci, già padroni di quel Impero, debbasi far gridar lui, non altro, imperatore di Constantinopoli“ (pp. 86-87, no. II). Se observă însă că și Rusia și Tataria au pretenții la acest Scaun („e la Rossia e la Tartaria, che l'una e l'altra pretende a quella corona di Constantinopoli), *ibid.* Fratele se presintă ca bun cunoscător al Grecilor și mai ales al nostru, „siendo io molto pratico quanto a Greci e certo particolarmente i naturali Vlachi“ (urmează un „che così è il signor Michele“, după care considerații asupra Grecilor contra Latinilor; pasagiul pare rău cetit: ar urmă și legături particulare cu Mihai).

La 12 April 1602, același scrie din Liov (p. 87 și urm., no. III). Venise cu Arsengo și trecuse prin Cluj spre Moldova asupra Crăciunului. Îi vedem conduși la Suceava de garda polonă a lui Ieremia și primiți în Divan, episcopii țerii fiind de față. Vodă se ridică în picioare cînd i se dă brevul Papei, se descopere, îl sărută, îl pune pe cap și îl dă apoi spre traducere secretarului latin. Se pun întrebări de politeță și se încredințează lui Arsengo toți catolicii. Nu se uită tainul. Și cu acest prilej se adaugă povestea comorilor revelate lui Mihai de către vicar la Alba-Iulia după spusele unei Romînce aflătoare la Roma; de aici cercetări locale, de către Arsengo chiar, cu oarecare „bastonate“, cea ce face pe Luca Stoici să și ridă în plin Divan de această misiune a episcopilor catolici. Acolo în Divan, Arsengo se judecă, până la ceartă, cu cunoscutul *zoccolante* polon Valerian Lubieniecki, care cumpăraseră de la fratele Ieronim de Chios moșioara de la Bacău, făcînd și două mori: Vodă se declară incompetent în cele bisericesti și-l trimete pe vicar la judecata arhiepiscopului din Liov. Abia șapte preoți, și aceia însurați, au grija catolicilor din Moldova; Bobbi ar vrea niscaiva clerici din Polonia, știind nemțește și ungurește; sînt 10.600 de catolici în Principate. Se vorbește de o prigonire a lor „acum șazeci de ani“: nu poate fi vorba de Rareș, ci de fiul lui, Ștefan, persecutor și al Armenilor, pe care-l va fi îndemnat stricta ortodoxă care a trebuit să fie maică-sa, Doamna Elena.

D. I. Minea explică un document al lui Petru Șchiopul pentru hotărnicie, în care e vorba de „răzeși“, de „partea nemesească“ și de „toloacă“ (cetește Cocorea, nu Cocor). Se zice *răzeși ai cuiva*, cum sînt *ogrădași ai cuiva*, *megiași*, din „mejdo“, loc; deci originea din rază e incontestabilă.—O statistică a Ținuturilor vechii Moldove de V. Lungu. Pentru Ținuturile Agiudului și Horincei (prin Covurluiu), pp. 99-100.—Tot d. Minea dă prețioase știri despre planul Securilor de a ne ataca în 1877 (p. 111 și urm.).—D. M. T. Berza notează cu de-amănuntul împrumuturile lui Stoica Ludescu din cronică grecească a lui Matei al Mirilor (p. 117 și urm.). Ar voi să fi fost și un izvod românesc, poate și că inspirator al lui Matei — martur ocular acesta —, cea ce pare greu de admis.

Am vorbit de studiul d-lui Duzinchievici. După documente din Chișinău, d. Minea dă regeste pentru veacul al XVI-lea. *Un Sas pîrcălab de Soroca la 1552* (cf. Sas-Vodă, Cornul-lui-Sas, p. 141). Un document de la Aron-Vodă îl dă întreg (pp. 148-9; Calogheră e numele, grec, al Vistierului).—O foarte atentă expunere a aceluiași despre lupta lui Mihai Viteazul la Teleajen (dar lucrarea, foarte precisă, a colonelului Zagoriț, acum la Ploiești, trebuia găsită).—Slab aportul documentelor romane pe care-l aduce pentru epoca lui Mihai Viteazul tot d. Mesrobeanu.—Un document din Soroca (șoltuz, pîrgar, fost vameș) la 1610, p.

186 și urm.—În studiul larg al d-lui Minea despre comploturile boierești până la acela contra lui Ștefăniță pare curioasă afirmația de la p. 195, nota 1, că Sf. Nicolae cel domnesc din Iași ar fi creațiunea altui Ștefan, a lui Ștefan Alexandrovici (unde e acum inscripția, care zăcea odată aruncată în curte și care apoi a dispărut?). Un Talabă pe acest timp, p. 201. Biografia trădătorului Șarpe, pp. 202-3. Se descurcă legăturile de înrudire ale cumpărătorilor, p. 205. Confiscările, pp. 206-7. „Lotrul” pentru care se făcuse răscoala, pp. 206-7. Cîteva documente inedite (p. 216: Albaș; Albașev e genitivul slavon).

*

În *Spicuri din Gorj* a d-lui Nistor Nicolaescu, Șimlăul Silvaniei, 1926, variante din Ilincuța (fata care de răul Turcilor se ineacă în Dunăre) și din „Ghiță Cătănuță” (luptă cu Lotrenii; amintire a „șterii Lotrului” cu *comes Corradus*, și a Lothorvărului?). Și versuri care sună a vechime:

Las'o, frate, n'o tăia:
Unde-ai văzut dumneata
Cap tăiat
Nejudecat?

BCU „George Ștefănescu” Cluj

Forma optativă *să* pentru *dacă*:

Să mi's fi de-un bobocel (p. 71).

Și o versiune din Miorița, partea cu jălitul mortului (la un soldat).

Mă soldate frățiori,
Unde-ai fost ursit să mori?
Sus în vârful muntelui,
La tulpina bradului.
— De jălit cin' te-o jeli?
— Corbii cînd or croncăni.
— De scăldat cin' te-o scâlda?
— Apele cînd s'or vărsa.
— De 'ngropat cin' te-o 'ngropa?
— Munți cînd s'or scutura,
— Dudăul cînd o creștea (p. 72).

Într'o bucată cărturărească, în care și cite un vers din Eminescu:

Foaie verde flori mărunte,
Jiule, voinic de munte,
Ce coroană porți pe frunte,
De brazi, de stejari, de plute (p. 121).

*

În *Mélanges Jeanroy* d. Gustave Cohen se ocupă de „comedia latină în Franța în secolul al XII-lea” (p. 255 și urm.) Modelele, titlurile chiar, adesea, sînt clasice. Gulielm de Blois, Vital de Blois și contemporanii anonimi vin din aceeași regiune franceză. — D. Robert Bossuat se ocupă de *Anticlaudianus* al lui Alain de Lille. — D. Hauvette întîlnește reminsențe din Dante în *Orlando Furioso*. — D. Rajna se ocupă de trubadurul Gulielm conte de Poitiers, luptătorul primei cruciate. — Despre poeziile lui Otes de Granson, care a fost și în Armenia, d. Jaume Massó Torrents (p. 403 și urm.). — Procedul analizei datelor și alușiilor istorice e aplicat de d. Émile Roy poemului *Oger le Danois*, p. 415 și urm. (Karaheus e emirul Caracoș de pe vremea lui Saladin). — În studiul d-lui Mario Roques despre o culegere de cîntece franceze la Zagreb, unul care pomenește iubirea ce a alins pe poet în Imperiul bizantin, *Romenie*, p. 514. — Un studiu despre Robert de Clari și V. Iehardouin. — D. Tilander se ocupă de cunoscutul „Livre du roi Modus et de la reine Ratio” (sec. XIV): făcusem cîndva un întăiu studiu, nepublicat, după manuscrisul din Dresda.

*

În *Codrul Cosminului* de la Cernăuți, IV-V (1927-8), I, afară de studiul d-lui A. Ieșan despre spiritismul lui B. P. Hasdeu, articolele: studiul despre cartea și scrisul în evul mediu, al d-lui N. Grămadă, contribuțiile la istoria calendarului, Habsburgii și politica lor religioasă față de ortodoxia românească de d. Simion Reli au fost presintate deosebit în această revistă.

Dar de d. Reli și un studiu despre „Începuturile catolicismului austriac în Bucovina” (capelă la 1717; 563 de credincioși la 1811; 1820-1 prima biserică unită la Cernăuți; ajutorul de la „starostele” Tadeu Turcul—biografia lui, cu note asupra familiei—; la 1828 biserică Doamnei Elena Rareș, dată întăiu catolicilor, e trecută uniților). — Pe d. V. Gherasim îl preocupă „problemele istoriei filosofiei”. Același tratează despre teoriile de filosofie a istoriei ale lui Xenopol. — De d. Victor Morariu, „Începuturile nuvelei germane”. — D. Ion I. Nistor comemorează pe Grigore Alexandru-Vodă Ghica (pentru Domnia munteană erau știri în cronică adausă la „Genealogia Cantacuzinilor”; pentru moarte raportat prusian din ale mele *Acte și fragmente*, II; pentru raporturile cu boierii și moartea lui studiile mele recente în „Analele Academiei Române” — unul citat de d. Reli la p. 447—; destăinuirile din presa străină, comunicate de d. Baidaff în *Revista istorică*, au fost puse la contribuție larg. Se reproduce cunoscuta povestire în versuri, și în facsimile. Lipsește și mărturia Mitropolitului muntean Grigorie în *Studii și documente*, III). — E necesar să spun că descoperirea epigrafică a d-lui Lenguceanu, de care e vorba la pp 565-6, e o simplă glumă de gazetă?—Note, de d. N. Grămadă, despre unele mss. care—o pot

spune după ce am pus să le fotografieze la Biblioteca Națională din Paris — nu sînt ale lui Luca, episcopul de Buzău; unul din 1675 scris din ordinul lui Istrate Dabija și al Doamnei Ecaterina-Dafina pentru mănăstirea Cașinului (dar ce poate fi mănăstirea: *Ρομ. Ροσσιν*? De sigur că e o rea lectură). Același crede că actul latin din Ianuar 1368 al lui Vlaicu-Vodă pentru negustorii din Brașov a fost scris chiar în acest oraș, ceea ce e posibil; v. pp. 567-8.

În *Analele Banatului*, I, 1, note despre înzestratul pictor Ioan Zaicu (1868—1914; studii italiene). D. Ioachim Miloia, directorul, dă o serie de articole. Știri despre Eftimie Murgu (cu portret). O pîră contra lui îl presintă ca fiu de locotenent de grăniceri și ca „trădător de patrie” în Muntenia, ca dușman al Ungurilor, închis la Pesta pentru ca acum să ajute contra Împăratului (pp. 20-1). La Caransebeș vine călare cu o ceată și cîștigă pe negustorul Gheorghe Poșta. Un studiu asupra bisericii din Lipova, cu frescele descoperite la vechea intrare.

Foarte interesante raporturile artei populare lituane cu cea românească (probe, de altfel ca în Suedia, în lucrul lemnului și cusături, pp. 48-9, 51). Știrile despre Banat ale lui Evlia (cunoscute), cele despre Timișoara ale lui Grisellini.

*

În G. A. Colonna di Cesarò, *L'Italia nella Albania Meridionale, Note e documenti* (1917-1918), Foligno [1922], un întreg capitol e consacrat relațiilor Italiei cu Românii din Balcani (pp. 281 și urm. 290-1, 298-302). Se reproduc pagini întregi, de căldă simpatie, din notele inedite ale colonelului Castoldi, fost ministru al Italiei în Albania (pp. 283-8). Și ceva din articolul d-lui Benedetto de Lucca, în „Kuvêndi” din Roma, 1919 (*Gli Aromeni nel nuovo assetto balcanico*). Note ale răposatului N. Mișu pentru Anglia în 1913.

Se dă și raportul consulului italian Nuvoleri de la Ianina, care spunea că pe ai noștri „se poate pune temelie cu siguranță”, fiind „populații devotate nouă cu sinceritate, pline de simpatie pentru Italia”; și grecomanii se presintă cu mulțămiri. „Entusiaste au fost manifestațiile care au primit trupele italiene în satele românești. Populațiile au ieșit mișcate ca să întilnească pe soldații noștri, pe cari i-au îmbrățișat frățește. Clerul românesc a înălțat imnuri Italiei, augustului nostru Suveran și întregii oștiri. Semnalez ca un lucru caracteristic că la Samarina țerani romîni, înțelegîndu-se cu soldații noștri, de oare ce limba românească samănă cu italiana, ziceau că au găsit pe frații lor” (p. 300). La 21 Iulie 1917 un grup de notabili se cer a rămînea

pentru totdeauna supuși italieni“, ai „scumpei noastre Italii, mama noastră prea-iubită“ ; altfel, mai bine „să piară cu fierul și focul în mână“ (*ibid.*). Cei din Meșovo se adresează și Angliei și consulului rus, al „democrației rusești“ din Ianina (pp. 306-7). „Frați de sînge și de limbă“ li zice Italianilor primarul din Meșovo, Leonida Mișu, pp. 308-9. La Abela se ține, după adunarea din Samarina, un congres al Romînilor din Zagora Pindului, cari se vreau „independenți și liberi supt protecția Italiei“, p. 309. Tot așa manifestă cei din Breaza. La Corița era vorba de a forma o „armată românească a Zagorei“ (p. 310 ; v. și p. 311). Se ceru și sprijinul lui Cherenschi, pp. 311-2. Se telegrafiază Belgiei, asociației de presă din Roma, pp. 313-7. Adresa către „conferința interaliată pentru Balcani“, la Paris, pp. 315-6 : „În Pind și Zagora nu sînt decît Romîni, nu răsună altă limbă decît aceea pe care părinții noștri au adus-o din Italia latină“ (pp. 315-6). Către generalul italian comandant la Ianina, pp. 317-8. Se telegrafiază în latinește primarului Romei (vorbind de Traian) și în latinește li se răspunde (pp. 319-20). La sfîrșitul lui 1917 se anunță Fărșariotii din New-York că se face armata națională, pp. 321-2. Ei vreau să se lupte pe frontul venețian (pp. 322-3). Comisarul civil, Francesco Fazi, îi recomandă, spuind că ei speraseră în România și în puternica Rusie; el arată ce au dat Greciei acești oameni viteji : pe Rigo, Vlahava, Caciandoni, Andrușo, Cionga, Boțari, „Diago“, Averoff, Sicca, Toșita, Dumba, Sturnera, Puica, Mușicu, cari au creat Academia, Politehnicul, Stadiumul din Atena și au reparat Propileele. Sînt oameni „pe cari nimeni nu-i întrece în creșterea bogăției private, severitatea moravurilor, dezvoltarea negoțului, onestitatea în afară“. Cavalioți, Roja, Boiași sînt pomeniți (pp. 323-36). Roma oficială refuză : doar un steag în contingentul albanes. Farmacistul N. H. Balamace din Corița se înscrie atunci, „neputînd ajunge în patria depărtată“, simplu soldat în armata italiană (pp. 336-7).

În formidabila lucrare comemorativă *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918 - 1928* (București 1729), vol. I da o notă d. N. Iorga : „Ce a făcut și ce a dat Ardealul“. „Calea României Mari“ de d. Wickham Steed (în 1911 regele Carol recomanda Englesilor, în vederea „marelui războiu european“ ce va veni, o armată regulată britanică, gata să „lupte pe continent“, care ar putea împiedeca izbucnirea. D. Em. Panaitescu vorbește de săpăturile arheologice în Transilvania“. Lungă istorie a Ardealului de d. V. Motogna. Și ultimele păreri sînt valorificate în laborioasa compilație. Dar autorul crede în *Anonimul notar al regelui Béla*, de curînd reabilitat, pentru motive politice, de unii în vățați maghiari. El crede tot în luteranism ca scornitor al literaturii românești (pp. 63-4). D. Romul Boilă presintă istoria Consiliului

Dirigent. De d. Victor G. Cădere „pregătirea diplomatică a Unirii“. D. Elie Bufnea vorbește despre voluntarii din Rusia (și cei vre-o 500 din Turcia). De d. G. Vîlsan *Transilvania în cadrul unitar al pământului și Statului român* (foarte frumos studiu, răspingînd argumentele geografice ale revisioniștilor maghiari).

De mare importanță prin materialul statistic bogat pe care-l cuprinde articolul d-lui Emil Petrini despre reforma agrară. El se completează prin al d-lui Ioan Luca Ciomac.

D. S. Mehedinți dă o frumoasă presintare a cadrului antropogeografic. D. R. Vuia presintă „așezările, casa și portul țărânului român din Ardeal și Banat“ (foarte frumoase ilustrații). Bun studiul d-lui I. Georgescu despre Ardelenii în Dobrogea. D. Aureliu Ion Popescu presintă pe emigrații în America.

În vol. II păr. Ștefan Meteș dă o bună privire asupra Bisericii ortodoxe, una asupra Bisericii unite d. I. Georgescu (pe larg locul ei în realizarea unității naționale; pagini de memorii cu multe știri prețioase; martirii cauzei românești). D. O. Ghibu vorbește despre Universitatea din Cluj (cîțiva profesori romîni din vremea veche, p. 849. Dacă am fost de părere ca Universitatea din Cluj să rămîie Ungurilor e că *mă gîndiam la una românească în față*; v. p. 873). D. I. Bratu tratează despre învățămîntul secundar, d. P. Roșca despre școlile primare și d. V. Păcală despre școlile normale.

Generalul G. A. Dabija publică o expunere tehnică a Războiului (*Armata romînă în războiul mondial, 1916-1918*, București, f. an). În prefața, de generalul Averescu, observația justă că „elementele imponderabile“ au determinat biruința. Autorul găsește că neajunsurile întîmpinate de armata noastră vin de la „centralisarea teoretică sus“, de la „încătușarea libertății de acțiune“ a „șefilor în subordine“, de la „lipsa de inițiativă“ a acelorași.

Mai mult din punct de vedere al dreptății, d. G. R. Martinez tratează, în *L'eterna meta* (Milano, Bocca, 1929), începînd de la vechii Greci, problema orînduirii raporturilor dintre comunitățile umane. Idealul păcii e urmărit atent, cu multe rezultate nouă, în toate timpurile. Bogată bibliografie.

În *Les Visites d'art*, d. Jérôme Carcopino descrie Ostia, „ușile“ Tib.ului. Vioaie presintare a rezultatului săpăturilor întreprinse (p. 12 și urm.). Frumoasă vedere de ansamblu a „celor doi stînjeni în care e cuprinsă toată Mediterana occidentală“.

Traian își avea basinelul, în Portus Traiani. Se insistă asupra faptului că și atunci în porturi se trăia amestecat în enorme „blocuri“. Scări de piatră și de lemn duc la etaje. Foarte largi și dese ferești cu obloane, la fiecare apartament sau *coenaculum*. Galerii și loji, balcoane (și de lemn; pentru flori) (pp. 25-6). Virgil a văzut Ostia și a descris-o așa, în legătură cu planurile mari ale lui August (p. 27 și urm.). „Selvadene“, pe care d. Carcopino, ingenios, o interpretează *Selva d'Enea* la Vine-sauf, nu e o „transcriere din italienește“, ci pur franțuzește, ca și în alte cazuri, din Orient, la cronicarul lui Ricard Inimă-de-leu: *Selve d'Énée* (v. pp. 29-30). La ilustrații splendida statuie a Romei înfățișată ca Victorie la pagina 49. Restaurațiile lui Gismondi dau cu totul impresia obișnuitei case italiene, de ieri și chiar de azi.

Luarea Chilie e pomenită în *Mémoires de la baronne d'Oberkirch, publiés par le comte Léonce de Montbrison*, Paris, f. an. Baronul de Benckendorf aduce știrea la Petersburg în ziua de 30 Octobre 1790 (nu 1796), și capătă Ordinul Sf. Ana, puțin înaintea morții Ecaterinei a II-a (p. 329 și nota 1). Și la pagina 350, într-o scrisoare a Împărătesei Maria, se spune că s'a distins la Chilla „notre cher Charlot“, prințul Carol de Württemberg.

D. A. Filimon a găsit un exemplar complet din *Triodul-Penticostariu* ilustrat, pe care-l credeam din Veneția. E de fapt o lucrare a lui Coresi la Tîrgoviște, începută supt Petrașcu-cel-Bun și isprăvită supt Mircea Ciobanul, între 8 Iunie și 1-Iulie 1558 (pp. 602-3). Tot un exemplar complet s'a găsit și din *Apostolul* de la Buzău, 1704, din *Antologhiul* de la Rîmnic, 1705, din *Octoihul* de acolo, 1706. Se descopere *Octoihul* de Rîmnic, 1730, *Ceaslovul* de acolo din 1745 și se întregesc alte cărți din această perioadă, precum o carte latină din Blaj, 1768: „Sanctorum P[atrum] nostr[orum] Pachomii aegyptiaci, Dorothei Thebani, Theodori Studitae“, etc. (1768) (exemplar al lui Petru Maior, dar de la fratele Mihăilă, în 1774) care mai scrie: „hic magna pietas“. La 1812, tot în Blaj, „A Thomi de la Cîmp, de urmarea lui Hs.“ (p. 619).

D. N. Bănescu a avut norocul de a găsi la Veneția scrisorile turcești, din mazilie, ale lui Mihnea-Vodă. Le publică în „Analele Academiei Romîne“ (*Opt scrisori turcești ale lui Mihnea II „Turcul“*; se zicea atunci: „Turcul). În prima, din 18 Septembrie 1584, amintește și de serviciile tatălui, Alexandru-Vodă, și

se plînge că, scos de un sangeac, a fost mutat din Rodos, tocmai la Tripoli, unde n'a mai fost Dorn român. „Nedreptatea făcută jos-iscălitului rob nu i s'a făcut nimănui pe lume.“ Prin omul său Nicola, trimis pe ascuns, el cere lui Siavuş, ajuns Mare Vizir, să-l ajute, oferind 120.000 de galbeni pentru restabilire. Sultanaul va avea 500.000, dintre cari 300.000 la început, restul garantat prin gelepi. Pentru prieteni: o sabie cu peruzele şi o blană de samur. Şi lui Snan şi Caşudanului li scrie, ca şi lui Mustafâ-beiu, lui Hogeia-Efendi, lui Sinan şi lui Ali-Aga. Corabia care-l va aduce poate fi plătită de Petru Şchiopul, care era atunci mazil la Constantinopol. Se vede că la Tripoli erau sofa şi „copiii“ cei doi Radu, unul nelegitim.

*

În *Izvestia* a Institutului arheologic bulgar, IV (1926-7) d. Velcov publică o diplomă militară de la Domiţian. Se pomeneste un Bithus fiul lui Sauthes, Bes, şi o cohortă a III-a a Tracilor siriană. — D. Caşarov citează, mai departe, din *Notitia Dignitatum*: „auxilium secundorum Daciscorum burgo Zono“ (p. 111, nota 1) — D. Ainalov se ocupă de inscripţia din 1259 de la Boiana.—D. Vl. Petcoviçi de picturile de la Patriarhia din PeçI (biserica şi zugrăveala sînt din veacul al XVI-lea). — De d. Grabar un studiu despre mănăstirea Poganovo (p. 172 şi urm.), cu cele mai frumoase reproduceri. — D. Protici cată a demonstra legăturile dintre Sasanizi şi Prebulgari (se întrebunţează şi călăreţul de la Madara; multe splendide reproduceri). — Am vorbit de articolul d-lui Tafrali despre „monumen ele bizantine“ de la Curtea-de-Argeş. — Notită asupra mănăstirii din Halin (1634), p. 288 şi urm.; alta despre Sf. Sofia din Adrianopol (plan central), pp. 308-9.—O închinare lui Sabazios de cîţiva Traci, p. 319. — La dări de samă şi despre Basanavičius şi Srba, *Ueber die Sprachverwandschaft der alten Thraker und heutigen Litauer* (Vilno 1925) şi despre Hans Krahe, *Die alten balkan-illyrischen geographischen Namen* (Heidelberg 1925). D. Apatov judecă lucrarea despre pictura bizantină a d-lui Muratov.

*

Lucrarea d-lui Sal. Segall, *Din folklorul poporului evreu, Credinţe, datini şi superstiţii* (Bucureşti 1927), e folositoare şi pentru multe influenţe româneşti în ele. Interesantă partea despre draci. În foarte bună ordine şi locuţiunile. Şi o excelentă tablă de lucruri.

*

Despre poesia populară spaniolă d. Al. Popescu-Telega, în *Năzuinţa* din Craiova, VII, 67.

*

În *Dacoromania* de la Cluj, V, studiul d-lui I. Muşlea despre Şcheii de la Cergău, al d-lui Sever Pop despre terminologia calului (un adaus de d. Şt. Paşca; am vorbit şi de „versurile“ editate de d. N. Drăganu). D. Giuglea prezintă folklore. D. Al. Borza se interesează de dicţionarul de ştiinţi naturale al lui Şincal. D. V. L. Bologa reproduce un articol din *Albina Nordului* de la Petersburg, anul 1844, în care se vorbeşte de literatura munteană: cîntece populare, lenăchiţă Văcărescu, Eliad, reformatorii limbii, Marcovici, Florian Aaron, Poienaru, Episcopescu, Rosetti, Boliac, Aristia. Alături: Alecsandri, Negruzzi; apoi notiţe şi dări de samă, cu obişnuita, preţioasa bibliografie. *Fossatum-sal* pus în legătură cu miliţia romană rustică de d. C. Daicovici, pp. 478-9.

După Géza Féhér, în *Izvestia* ale Institutului arheologic bulgar, III (1925), p. 73, Torda înseamnă în vechea bulgară Solnoc, salină. Tot acolo, p. 80, într'o stelă funerară a unuia din „omenii crescuţi“ ai lui Omortag ca acei morţi în lupta la Tisa şi la Nipru (v. p. 78). la titlul bulgar de tarcan, asemenea cu cel de bagatăr, boilàs, kulubròs, bagain, se adaugă titlul de jupan. Onglu ar veni din *agul*, turcescul, „împrejmuire cu gard“. Rîngul avar cuprindea „27.000 de kilometri pătraţi“; şi despre „oglu“ sau *abdā* pre-bulgar. Cu dreptate se relevă transmiterea prin Bulgari (de altfel ca prin orice Turci) a culturii chineze. D. Féhér crede, după d. Melich, în cucerirea părţilor de la Tisa de către Bulgari, cari căutau sarea Murăşului, şi ca s'o vîndă; ei ar fi avut şi Ungaria estică şi comorile Avarilor (dar ştim că pe acelea le-a dus cu carăle cuceritorii franci ai lui Carol-cel-Mare). Autorul socoate că semnele de meşteri de la construcţiile „sasanide“ din Aboba-Pliska sînt asemenea cu „ruinel:“ „comorii lui Attila“ şi cu literele Secuilor, cari ar fi „urmaşi ai Bulgarilor şi Avarilor“. Palatul dunărean al lui Omortag ar fi la Cada-Chioiu, unde s'ar fi descărcat sare ardeleană. Important studiu, cu încheieri supuse controverselor.—În legătură cu aceste idei, articolul d lui Zoltan Takácssy, despre „formele de artă chino-hunice“, tot acolo, p. 194 şi urm. Georgieni în Balcani, în secolul al XIV-lea, se văd şi după inscripţia în limba lor pe o icoană de la Sf. Ştefan din Mesembria, oferită de fraţii georgieni Ignatie şi Atanasie; se semnaleză asămănări cu icoane din Kakhuli, în Georgia (Miiatev, în *Izvestia* ale Institutului arheologic bulgar, III, 1925, p 190)—Tot acolo, p. 241 şi urm. de d. Mladenov însemnări de etimologii cumane, care, ca a Teleormanului, ne interesează de aproape şi pe noi.—Se reproduc mai departe şi pagini din Sbornicul de la Gand (pp. 246-7), care a fost scris, cum se ştie, din ordinul domniţei muntene soţia lui Sraciour, Ţarat din Vidin:

autorul notiței n'a observat descrierea, de care ne-am ocupat în „Analele Academiei Romine”, din „Archives de l'Orient latin”.— O notă a d-lui Decev, după d. Ribezzo, despre „prima inscripție tracă”, p. 256 și urm.—Frumoase reproduceri de icoane ale Măicii Domnului la urmă.

D-na Elisa Constantinescu-Bagdat își urmează cercetările de „istorie pacifistă”, printr'un volum despre Bayle (Paris 1928).

În cartea d-lui Ion Rusu Abrudeanu, *Indrăgostirea unui Habsburg de o frumoasă Romincă din Ardeal* (București 1928), alături de o istorie romantică, materiale istorice de prima mână: notele Patriarhului Miron despre o convorbire cu arhiducele Franz-Ferdinand și o scrisoare a canonicului Augustin Bunea pentru buna primire a aceluiași în România (pp. 255-6).

Într'o plachetă recentă, *Paul Gore* (Chișinău 1928), d. Sever Zotta infățișează mișcat viața neuitatului cărturar și istoric basarabean. Și o genealogie a familiei.

D. G. Sofronie publică la Oradea o bună conferință despre Dobrogea (*Dobrogea, Considerațiuni istorice*, 1928).

În cartea d-lui viconte de Guichen, *Les Grandes Puissances européennes et la diplomatie des Puissances sous la seconde république française*, I (Paris 1925), se află și știri din izvoare diplomatice inedite despre anul 1848 în Principate (v. mai ales p. 250 și urm.), Anglia protestă contra ocupației rusești și Turcia se grăbește să adauge observațiile ei. Și Franța desaproabă intrarea oștilor Țarului la noi și cere evacuarea. Păcat că greșelile de tipar sînt dese și mari.

În cartea aceluiași, *La Révolution de juillet 1830 et l'Europe* (Paris, f. d.) se vorbește de proiectul cel mare al lui Polignac de a se da Rusiei Principatele, iar Austriei Serbia și Bosnia-Herțegovina (p. 37). Știri nouă în chestia Greciei, p. 72 și urm. La 1830 Lafayette protesta contra ideii de a-i da un prinț străin, „*hospodar métis de l'Orient et de l'Occident, dans lequel les Grecs ne verraient qu'un vassal de la Porte*” (p. 72). Între candidații la tron, un prinț de Saxonia, susținut de Franța, ducele Carol de Mecklenburg-Strelitz din partea Prusiei, Rusia prefe-

rînd pe Frederic de Olanda (p. 74). Metternich zicînd, la 1831, că ar fi preferat la Est o „Polonie amică” decît „o Rusie totdeauna invidioasă” totdeauna năvălitoare” (p. 441. În nota 2 regretul lui pentru împărțirea Poloniei în 1772).

Firește, multe știri în a treia carte, *La crise d'Orient de 1839 à 1841 et l'Europe*. De la început criza egipteană. Lupta lui Mehemed-Ali cu Sultanul, p. 33 și urm. Bătălia de la Nezib și moartea lui Mahmud, p. 84 și urm. Împăcarea turco-egipteană, p. 263 și urm., 459 și urm. Despre cartea lui Ami Boué, p. 299 nota 1.

*

În noua revistă americană *The journal of modern history*, se prezintă un raport asupra stării actuale a studiilor de istorie modernă în Statele Unite. Urmează un articol despre Anglia și Danemarca în ultimul timp al Domniei reginei Elisabeta (e vorba și de relațiile de comerț cu Moscova; p. 19); citeva scrisori privitoare la Revoluția franceză. Multe dări de samă (pentru marele războiu, p. 112 și urm.).

*

D. Bohuslav Horák, profesor la Universitatea din Brno, publică în limba franceză un „Anuarium al Republicii Cehoslovače” (Praga 1928), care e o adevărată enciclopedie națională, la care a fost ajutat de o serie de colaboratori. Statisticile cele mai bogate sînt alături de cele mai frumoase ilustrații. Este și un esecelent capitol de istorie, datorit d-lor Stloukal și Opočensky. Interesantă biserica de lemn cu mai multe coperișuri, ca în Norvegia, de la Ujoc, în Maramurăș (p. 195). Casele slovace (p. 204) sîmănă cu ale noastre. De la pagina 228 înainte, literatura (de d. Hysek). Bună tablă de nume. Hartă.

*

În *Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions* I, p. 255 și urm., dare de samă a săpăturilor făcute la Cairo (mormintul lui San Nefer și al soției); un templu ptolemaic. D. Franz Cumont vorbește despre „zeul alexandrin al Timpului”. Despre săpăturile din Roma d. Wuilleumier (se află și o casă medievală). O notă, de d. René Dussaud, despre Lidia nehitită, p. 293. Rămășițe vandale în Algeria, pp. 301-3.

*

O vedere a bisericii din Căușani în *Studentul* de la Chișinău, II, 7-8.

*

În *Archivele Olteniei*, VIII, 41-2, d. I. C. Filitti descrie con-dica Păharnicului Constantin Almăjeanu (Poienaru) (din Almăj-Dolj), de Dionisie Ecclesiarhul, care se prezintă ca „unul ce a îm-

bătrînit într'aceste lucruri", de și „fireasca sa putere a slăbit în starea ce au ajuns după zisa proorocului David"; „dascălul slovenesc" arată că e a douăzeci și cincea condică pe care o face. Almăjul fusese moșia lui Radu-Vodă Șerbanu ca boier (p. 3). Foarte folositor studiul despre Emanuil (Manache) Kinezu (Quinezu) (1817-1878), cugetător politic cu idei originale, de d. Aurel Mircea. De sigur familia e de origine bănățeană. A făcut doi ani de Siberie pentru cuvinte contra Rusiei pe vremea războiului Crimei. Nu s'a întrebuițat cartea lui *Revoluțiunea din anul 1848 a Romînilor de la Dunăre sau Misterele politice în Principate* (1859). — Note despre așa-zisii Falcoeni din Moldova de d. Al. Al. Fălcoianu. — O listă a reperitoriului Teatrului craiovean în 1874, pp. 48-52. — Acte despre censura olteană în 1832-3. — Cîteva documente din Viena de pe vremea lui Eugeniu de Savoia. — Inscripții de biserici. — D. N. Plopșor da desemnuri din peșteri.

*

În „*Dix ans de politique tchécoslovaque* (Praga 1928), d. J. Borovička dă o vedere clară a greutăților învinse într'un deceniu de noul Stat ceho-slovac; se vede cum Praga a *cucerit țara*. E în adevăr o trecere „de la haos la ordinea nouă". În primul Cabinet, al d-lui Kramář, erau șase socialiști la nouă burghesi. Boemia moștenește 56,8% din industria austriacă. Crearea, din agitatori, a oamenilor politici, pp. 89-90. Portretele oamenilor cari au cheltuit munca lor în această operă admirabilă.

*

În cartea lui Georges Sorel, *Matériaux d'une théorie du prolétariat*, Paris 1921, p. 35: „Il est dans la nature du rationalisme d'éliminer, autant qu'il peut le faire, les puissances psychologiques qu'il rencontre sur son chemin". Se citează Croce pentru victoria „socialismului modern și *istoricist*" asupra celui „egalitar și optimist, devenit ridicul" (p. 32). Autorul e socialist și filo-bolșevic, partisan al luptei de clase și dușman al „intelligenței". Dar recunoaște că „fără cultura morală a muncitorilor" nu se poate face nimic și critică pentru credința contrară pe marxiști, p. 125. Necesitatea unei culturi juridice, pp. 223-4.

•

În studiul *Nicolae Bălcescu în Ardeal* (din „Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj", V), d. Silviu Dragomir urmărește mai ales știrile care sînt cuprinse în corespondența lui Nicolae Bălcescu, publicată de d. I. Bîanu. Se relevă părerea prefectului de Romanși Arcescu, afiător la Sibiu, în Iulie 1848, că țeranii ardeleni sînt pentru „încorporarea lor cu frații

lor" (p. 5). Se chemaseră din Muntenia tineri Ardeleni pentru propagandă (Pumnul și Buteanu) (*ibid*). Influența articolului lui H. Desprez, în *Revue des deux mondes*, pentru unirea Principatelor. Autorului i-a scăpat din vedere studiul meu de acum patruzeci de ani despre Bălcescu (cuprins și în *Schițe din literatura română*, I). Un document unguresc inedit.

*

D. Teodor Popa dă o biografie a lui Ioan Hunyadi (*Iancu Corvin de Hunedoara*, 1928). E un resumat pe larg al cercetărilor maghiare, fără utilizarea noilor materiale publicate la noi. Nu cred, chiar dacă era d'înr'un neam de modești cnezi, în originea lui nobiliară. Nici „gutui“ nu pot să fi dat numele de Hunyad. Tot așa cu „Avarui“ Huned. De fapt numele în -at, -ed, -ud sînt de foarte veche obîrșie. Surorile s'au putut mărita bine din cauza însemnătății cîștigate de Iancu și Ioan Hunyadeștii. „Manzila“ nu poate fi Manoilă, cum nici Minjilă, ci mai curînd Momcilă, și el nu putea fi „fiul lui Dan-Vodă II“. Aproape jumătate din carte privește părinții, copilăria, primele servicii de mercenar.

Partea a doua, cea mai însemnată, e după vechile izvoare.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

De la d. C. Turtureanu, *Unirea Principatelor și revoluția ideii de Stat* (Iași 1929), conferință.

*

Amintiri școlare felurite, bine presintate, cu un adevărat talent literar, în Constantin Kirîțescu, *Printre apostoli* (București 1929). Și ceva inedit despre vechea mișcare socialistă (un portret reușit al lui Gherea, altul al lui Ion Nadejde); amintiri hazlii despre Boniface Florescu, fiul lui N. Bălcescu.

*

În *Revista filologică*, II, 1-2 p. 175 și urm., d. Al. Procopovici discută părerile d-lui O. Densusianu asupra originii dialectelor românești și atinge astfel și ipoteze istorice. Banadego (p. 190) nu poate fi Banatul nostru, fiindcă forma venețiană a numelui arată o vecinătate și o mare obișnuință. În altă recenzie, iarăși credința că Scheii sînt în adevăr Bulgari (p. 207). Contra teoriei anti-husite, atît de slab sprijinită, a d-lui Al. Rosetti, d. Procopovici, pe paginile 211-14. Se observă imposibilitatea unei atît de vaste opere în așa de scurt timp (pp. 211-2). Lipsa de știri asupra traducerii se potrivește mai bine pentru c. 1400 (p. 21). „Creștinii buni“, cari după Coresi au tradus, nu pot fi niște contemporani. Confuzia cu apocrifele nu e posibilă într'o

epocă de conștiință religioasă ca a luteranismului. Luteranii n'ar fi tradus ori pus a se traduce din slavonește. E sigur că am pornit pentru „teoria husită” de la *Imprejurările istorice*, de la *icoana vieții românești oglindită în traducere*, de la forma neajutată a limbii, nu de la criptograma Psaltirii Șcheiene, pe care de altfel toate încercările o resolvă pentru secolul al XV-lea.

În ediția Lovinescu a *Basmelor* lui Ispirescu, păreri, extrem de interesante, ale lui Odobescu și Delavrancea (cu fragmente din amintirile inedite ale povestașului), pe lângă scrisori, pentru întâia oară tipărite, ale lui Ispirescu (1881-2). Era vorba de tipărirea „Vieții lui Cantemir” și a lui „Varlaam și Ioasaf”.

O notă despre polemica privitoare la autorul *Cântării României*, în *Propilee literare*, IV¹. Alta, de d. Nestor Urechiă, despre traducerea, de Leon Asachi, a opusculului lui Bernardin de Saint-Pierre, *La chaumière indienne*.

D. C. Parra-Perez publică un studiu asupra lui Bolivar, „liberatorul” Americii-de-Sud (*Bolivar, contribución al estudio de sus ideas políticas*, Paris 1928). Părerile luptătorului și ale dictatorului se întorc hotărît contra liberalismului abstract, tipic al „filosofiei” secolului al XVIII-lea și al Revoluției franceze.

În *Analele Academiei Române, Comemorarea lui Francesco Petrarca* de N. Iorga.

În *Omagiu lui P. Gîrboviceanu*, păr. Duminică N. Ionescu publică un studiu de iconografie asupra frescelor din Biserica Domnească de la Argeș. E posibil ca Iacint să se fi adăpostit la noi înainte de întemeierea Mitropoliei și Vicina era de mult în ruine. Pictura e de sigur înainte de 1400. Se face o atentă comparație cu mozaicele de la Cahriè și se semnalează contemporaneitatea scenelor sinodale cu adunările bisericești de la 1347, 1350 și 1368. Dorim ca întreaga lucrare despre pictura minunatei biserici, lucrare făcută supt direcția d-lui Millet, să poată apărea.

D. Gustav Kisch publică în *Banater Deutsche Kulturhefte* un studiu etimologic al numelor de localități din Banat (*Das Banat im Spiegel seiner Ortsnamen*, Timișoara 1928).

Clocotești nu vine de la a *clocoti*, ci de la „moșul” Clocotă; *Covăsinți* înseamnă oameni din Covasna (cf. Mehedinti, Dunărinți); nu cred în *turcescul* Caraș; Jădani e Jidani, uriași. Corbeștii n'are a face cu corbul, ci cu Corbea. Broșteni înseamnă oameni de lângă apă. Socolarii sînt prinzătorii de șoimi pentru Turci. Înău nu poate avea nimic comun cu „vacă tînără”. Romînești nu e de la Romîni, ci de la Roman. Echivalența Sîrbi-Totfalú arată, d. Kisch o spune, că pentru Romîni Sîrbi erau *tofi Slavii*. Poganești e de la fundatorul Pogan.

În cartea părintelui arhiereu Grigorie Leu, *Cuvîntări ocazionale* (Chișinău 1928), se reproduce legătura în argint a Evangheliei lui Crîmca de în Dragomirna și perdeaua înfățișînd Adormirea Maicii Domnului de la Ștefan-Vodă Tomșa (unde e?).

Ici și colo note despre viața în Basarabia înainte și după Unire.

În *Südöstliche Warte*, 1, 2, trei articole despre România (pe lângă cite unul despre Turcia, Serbia și Bulgaria): unul privind alegerile, altul relațiile de comerț cu Germania (de d. Schreiber din Sibiu), al treilea despre banca germană în România.

Note despre Titu Maiorescu și epoca lui, de d. Vasile Mihailescu, în *Ramuri* din Craiova, 1929, no. 1. La 1905 Maiorescu spune: „Eu, care n'am dormit o noapte la țară, de unde vrei să cunosc problema agrară?” (p. 5).

D. A. Mureșianu publică în „Anuarul Institutului de istorie națională” din Cluj, IV, „un inventar românesc de haine și scule din anul 1778”. E din Brașov, dintre hîrțile, aflătoare în Arhivele Orașului, ale starostelui de negustori Hagi Gavrilă Hriste (autorul trimete la articolele sale din *Carpafi*, 11 April și 30 Maiu 1929). Era un Macedonean trecut prin Lipova, soț al fiicei lui Zamfir Manole, companist, al Stanei lui Hagi Radu Pricop și, a treia oară, al fiicei lui Andrei Grecu din Tîrgul-Murășului. Lista de avere publicată e de la Mărgărit, predecesorul lui Hagi Hriste. Unele îndreptări se pot stabili: triptic în loc de „tiri-plici”, carsac în loc de „crasac”, rățelele pentru „zățelele”, praseale pentru „pășeule”.

În *Natura*, XVIII, 3, d. Ion Ionescu se ocupă de *Algebra* din 1841 a lui Petrache Poenaru. — Note despre British Museum din Londra de d. Eugen Chirnoagă, cu frumoase ilustrații istorice (*Magna Charta*, ordinul Elisabetei pentru a se urmări Marea *Armada* spaniolă, o scrisoare a lui Washington).

În *Annales d'histoire économique et sociale*, I, 1, d. Pirenne vorbește de primele forme ale învățământului comercial în evul mediu și d. G. Glotz de „prețul papirului în antichitatea greacă“. Un întreg studiu despre „Sclăvia în Sicilia de la sfârșitul evului mediu“, după cartea d-lui Gaudioso (la începutul secolului al XIV-lea Compania catalană vindea *servi greci de România*; trecînd la catolicism, puteau deveni liberi). D. Georges Espinas studiază cărțile nouă despre comune: Marsilia, Salon, Eu.

In lista m-sseilor patriarhești de la Cairo (Ἐπιτηρις ἑταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν pe 1927, pp. 186-7), această notiță, pe un manual al lui Teofil Coridaleu: Πέρας, Θεῶν δὲ δοξα τῶν τρισηλίων. Ἐτελειώθη τὸ περὶ ψυχῆς τοῦτο βιβλίον ἐν τῇ ἐκλαμπροτάτῃ αὐθεντικῇ σχολῇ τοῦ ἁγίου Σάββα, παραδίδοντας τοῦ ὑπάτου τῶν φιλοσόφων κυρίου Αλεξάνδρου, ἐπὶ ἡγεμονείας τοῦ ὑψηλοτάτου αὐθέντος καὶ ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας κυρίου, κυρίου Ἰωάννου Κωνσταντίνου Νικολάου Βοσβόδα τῶ Μαυροκορδάτιου, κατὰ τὸ ἀψμεΨ, Νοεμβρίου ἑβδ. Ἰωακείμ ἱεροδιάκονος Μπιστής.

A apărut „Al X-lea congres internațional al învățămîntului secundar, ținut în București 1928; dare de seamă.“ Se relevă, la p. 37, în discursul reprezentantului leton, Adamovici, numele lui Andrei Pumpurs, poet și ofițer, care a luat parte la războiul din 1877-8.

În studiul d-lui Gheorghe Băilescu, *Fondarea epitropiei Sf. Spiridon și crearea persoanelor juridice în vechiul drept privat*, I (din „Cercetări istorice“, Iași 1929), se publică și documente inedite din Arhivele Casei (astfel un act din 1752, în care Ștefan Bosie face o „rugă“ la Sf. Spiridon; p. 9, nota 1. La 1752 stătea să se ridice, pe acest loc, mănăstirea; p. 11. Spitalul ființă încă din 1755, p. 12. Încă de la 1744 la Focșani spitalul Profetului Samuil, pp. 18-9.

Cîte ceva despre epoca războiului în publicația societății «Frăția românească—Frățilia», *Simion C. Mîndrescu în serviciul unității noastre naționale* (București f. d.).

Unele vederi istorice juste în cartea d-lui Dan Hiottu, *Decentralizarea politică, administrativă, sindicală* (București 1929). «Dahlmann-Waitz» (p. 61, nota 2) e însă numai un repertoriu bibliografic, nu o scriere istorică. Județele sînt de fapt *mai vechi decît țara*.

O foarte frumoasă descriere a luptei de la Țințaru, de generalul Dona, în „Biblioteca Ostașului”, condusă de generalii Constandache și Don, no. 2 (1929). O pagină de antologie.

*

O admirabilă lucrare de clasare a poveștilor românești după sistemul „Antti Aarnes” o dă Adolf Schullerus, în *Verzeichnis der rumänischen Märchen und Märchenvarianten*, apărută la Helsingfors (Helsinki), puțin înainte de moartea autorului, la 1928.

•

În „Sondagsbilaga” a ziarului *Svenska dagbladet* pe 12 Maiu un articol de N. Iorga despre „Carol al XII-lea și România”. D. C. Karadja i-a adaus o vedere, foarte interesantă, a Căușanilor, un plan vechiu al luptei de la Stănilești și o scenă din „catalicul” de la Bender.

•

D. C. Karadja dă în *Svensk Tidskrift*, XIX, un articol de generalități despre România. Se adaugă, între alte ilustrații, un tip de „boier” (mai curînd Dămă; v. planșa în colorii no. 2 la Iorga, *Acte și fragmente*, I) după un desemn adus din Constantinopol de trimesul suedes Rålamb la 1658.

*

De cel mai mare interes articolul d-lui Sextil Pușcariu despre „limba romînă și graiul din Ardeal”.

Museele sînt presintate de d. Coriolan Petranu. D. Ion Mușlea semnalează foarte interesantul album ardelenesc din 1841 al lui Szathmari. Toate reservele, în articolele d-lui Debreczeni, cu privire la deosebirea casei Secuului de tipul românesc; v. pp. 1219-20). La pagina 1226 interesanta pasăre cu aripi, grifonul de teracotă.

Articolele despre arta românească și săsească au o ilustrație admirabilă.

•

Curierul Banatului, V, 1, e închinat lui Eftimie Murgu. Contribuții ale mai multor scriitori: d. V. Goldiș dă o pagină de antologie despre Banat. De păr. I. L. Boroș știri asupra închiderii lui Murgu la 1845-8: ar fi spus că „Ungurii vor fi alungați preste Mureș, acolo e țara lor” (p. 9). Adunarea de la Lugoj din 15 Iunie 1848 e presintată de păr. Mihai Gaspar (la 17 el ațța contra „Servienilor”, dușmani ai revoluției maghiare). S'a ajuns ca Bănățeni din partea ungurească să tragă asupra Romînilor din Ardeal (p. 16).

•

În revista *Roma* d. Al Busuiocescu presintă „Pictura italiană înainte de Cimabue”. Însemnarea frescelor fratelui Bonizo din

bisericește ca S. Urbano alla Caffarella, lângă Roma (Herode Aticul, nu „Erodiu Aticul“, p. 12), din subteranele St. Clement (sec. a XI-lea), ale lui Consolo de la Subiaco (de ce Subjaco?, p. 18). Teoria unei influențe germanice asupra artei italiene din acel timp se poate menționa doar ca o curiozitate (p. 20).

Secolul al XI-lea n'a putut decît să primească influențe din Orient, la care se adăuga *starea de spirit cluniacensă*, a cărei influență a fost recunoscută numai în arhitectură. Două planșe.

În «Dizionario epigrafico di antichità romane» al lui De Ruggiero (IV), d. G. Cardinali publică un vast studiu *Italia* (Spoleto 1929; și extras). Italia era odată numai Sudul, ceea ce face să se creadă într'o origine barbară, mai curînd ilirică (nu se poate coborîrea din *vitulus*, umbric: *vittu*). Cea mai mare parte din articol tratează schimbările constituționale supt influența și stăpînirea romană.

În *Istoria artei creștine din Apus din secolul IV până la secolul XII*, d. P. Constantinescu-Iași compilează după lucrări cunoscute, pe care nu odată le înțelege greșit. Cităm: Iulian Apostolat, pentru Iulian Apostatul (p. 10), San Martini a Monti (*sic*) (p. 11), Dalmaçe pentru Dalmațiu (p. 17), Perpet pentru Perpetuu (*ibid.*), St. G. (*sic*) des Près (*sic*) (p. 18), Sf. Praxed pentru Sfînta Praxedes (p. 53), Peterborougy (p. 55), Soponte pentru Siponto (p. 91). Bune și multe ilustrații.

În *Revista generală a învățămîntului*, XVII, 6, d. Dan I. Simionescu publică actul lui Alexandru-Vodă Moruzi pentru școala domnească din Chișinău (28 Maiu 1803). Doi negustori sînt puși ca epitropi lângă doi boieri; un dascăl de moldovenește trebuie să fie „scriitoriu bun și cîntăreț“. Judecata o vor avea „epitropii obștești, iar nu serdari de Orhei“.

O notiță despre Gildas, „istoricul Britonilor“, în *Comptes-rendus* ale Academiei de Inscricții din Paris, 1929, pp. 11-13. O alta, a d-lui Léon Mirot, despre Toscanul Dino dei Raponidi, care a împrumutat banii pentru liberarea de la Turci a prinșilor de la Nicopol (1396).

Știri despre Lipovenii brăileni, în *Analele Brăilei*, I, 1. D. S. Semilian vorbește de Bulgarii refugiați în Brăila, după notele lui Vilcov (o conferință a mea asupra acestuia a fost dată în resumat în *La Bulgarie*) cîteva documente și notițe.

Cu prilejul jubileului său (a fost fondată în 1229) Universitatea din Toulouse tipărește o carte comemorativă, *L'Université de Toulouse, son passé, son présent*.

■

În articolul d-lui Tudor Vianu, *Filosofia culturii*, în „Arhiva pentru știință, reforma socială”, VIII, 1-3, și multă bibliografie critică.

■

În *Șezătoarea*, XXXVII, 3-5, se reproduc frumoasele pagini ale lui Delavrancea despre «versul plastic în creațiunile populare».

*

Crude și drepte observații în cartea, iscălită C. G., *Indrumări nouă în organizarea armatei* (București 1929).

■

Asupra trecerii de Ardeleni în Principate v. notele d-lui D. Munteanu-Rîmnic, în *Buletinul Camerei de comerț și de industrie și al Bursei din Ploești*, XXXVIII, 1. Știri despre familia autorului.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În *Călăuza istorică a mănăstirii Văcărești* de Alexandru Fălcoianu, pe lângă materialul din Iorga, *Inscripții*, I, o candelă de la Șerban Cantacuzino (1684) (p. 17), un artofor de la un dascăl Alexandru (1762) (p. 19).

*

În *Revue de l'Université de Lyon*, 1929, I, un articol de d. Pierre Morcau despre „Romanticii francesi și Elveția”.

N. I.

NOTIȚE

Fărcaș-Vilcea cneazul.

Se știe că în diploma regelui Bela pentru Cavalerii Ioaniți unul dintre stăpînitorii patriarhall din Oltenia e, pe lângă Ioan, și Fărcaș (Farkas).

Localisam pe Fărcaș ca și pe Ioan în regiunea de jos, prin Dolj, unde era o populație importantă, de vreme ce la Celeiu pescăriile, cu tot ce presupun ca negoț și cale de negoț, sînt cuprinse în obiectele acestei danii de colonizare.

Interpretînd la Școala de Războiu această neprețuită mărturie, o identificare mi s'a impus însă, și țin s'o comunic.

Județul Vilcii e „al lui Vilcea“, precum Romanat (nu județul Romanatului) e județul lui Roman (sufixul slav -aț, ca în Costolaț, Craguievaț, Crușevaț, Stolaț). Dar Vilcea vine din Vilc, și Vilc înseamnă Lupu (v. vilcolac-vîrcolac, loup-garou). Și, în ungurește, Lupu înseamnă și Farkas.

Deci județul lui „Farkas“ e județul Vilcii, Vilcea.

Astfel, Vilcea devine o personalitate istorică, adevărată documentar și databilă.

N. Iorga.

*

Ieremia Cacavela.

De ce nație era Ieremia Cacavela, învățătorul lui Dimitrie Cantemir? Cretan, de sigur, dar în Creta erau două nații, fără a pomeni pe Turci, de curind veniți și cari n'au nimic a face cu acest călugăr. „Cacavela“ nu sună grecește. Dar în culegerea de articole a lui Benedetto Croce, *Curiosità Storiche* (Neapole 1919), p. 83 și urm., e vorba pe larg de sculptorul napoletan Annibale Caccavella, nume a cărui etimologie nu e grea de găsit. Avem deci o explicație care nu s'ar găsi altfel.

N. Iorga.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

† G. G. Mateescu

S'a dus dintre noi, după cîtă suferință îngerește îndurată, profesorul G. G. Mateescu, de la Universitatea din Cluj, directorul școlii românești din Roma.

Cel care a fost smuls de la iubitele lui ocupații științifice la vrîsta cînd de obicei abia se începe o carieră universitară a fost unul dintre cei mai aleși elevi ai lui Pîrvan și de sigur acela care era mai potrivit ca să-i continue opera, cea ce ne-a făcut să ducem o adevărată luptă pentru a-l așeza în locul lăsat de învățătorul și maestrul lui.

Cercetător neobosit, cunoscător adînc al Traciilor — pentru cari stătea alături cu un Seure —, dar, mai pe urmă, și al enigmaticilor Etrusci, spirit precis, legînd într'o sintesă simplă și tare rezultatul studîilor sale, stăpîn sigur al scrisului și graiului său, el era și de o încîntătoare modestie, care făcea să se aprecieze și mai mult aceste înalte însușiri.

Străin de orice patimă urîtă, frate bun pentru oricine lucra pe același ogor, el dădea zilnic exemplul celor mai înalte virtuți, între care n'a fost cea din urmă eroismul cu care și-a biruit, ca și nobilul Bogrea, atîția ani de zile osînda bolnavului său trup.

Școala poate da învățați; numai o strictă observare de fiecare clipă poate da astfel de oameni.

N. Iorga.